

NATIONALØKONOMISK TIDSSKRIFT

FOR SAMFUNDSSPØRGSMÅL
ØKONOMI OG HANDEL

1952

UDGIVET AF NATIONALØKONOMISK FORENING

REDAKTIONSUDVALG

C. V. BRAMSNÆS · CARL IVERSEN · OLE PEDERSEN

REDAKTØR:

S. GAMMELGAARD JACOBSEN (Side 1—104)

KJELD CHRISTENSEN (Side 105—280)

HALVFEMSINDSTYVENDE BIND

GYLDENDALSKE BOGHANDEL · NORDISK FORLAG
KØBENHAVN 1952

INDHOLD

	Side
FORFATTERLISTE:	
BJERKE, KJELD: Nationalregnskabet og dets anvendelse	248
BREGENDAL SØRENSEN, MOGENS: Regulering af samfundsskadelige konkurrencebegrænsninger	240
BREMS, HANS: En sammenligning mellem den gængse og den jantzen'ske omkostningsteori	193
DANØ, SVEN: Huslejeudligning	1
FOG, BJARKE: Driftsøkonomi for praksis	69
GUINCHARD, PIERRE: En lærobok i nationalekonomi	152
HOFFMEYER, ERIK: Pengepolitisk nyorientering	212
KRISTENSEN, THORKIL: Statsbudgettet og dets problemer	177
MILHØJ, POUL: Økonomisk historieskrivning om nyere tid i økonomisk teori og statistik	39
MILTHERS, AKSEL: Dansk landbrugs stilling i den internationale konkurrence	130
NØRREGAARD RASMUSSEN, P.: Om realindkomst	19
— Fra økonometriens verden	144
PEDERSEN, JØRGEN: En studie i inflationens teori	74
— Om objektivitet	84
— Penge teoriens udvikling	158
PHILIP, KJELD: Lønregulering efter pristin	66
SCHLEBAUM LARSEN, HEINRICH: Dynamiske betragtninger over beredskabs- og spekulationsmotivet for likviditet	138
STEVENIUS-NIELSEN, H.: Nogle betragtninger vedrørende industriens produktivitet	109
ZEUTHEN, F.: Geiger og hans sidste bog	105
 BOGANMELDELSER:	
ABRAMOVITZ, M.: Inventories and business cycles (POUL WINDING)	257
BANKE, N. og P. WINDING: Konjunkturer og kriser (OLE MYRVOLL)	254
BRESSLER, R. G.: City milk distribution (FRANK MEISSNER)	259
BYE, RAYMOND, T.: Social economy and the price system (O. BJØRNSSON) ..	96
CHESTER, D. N.: Central and local government (KJELD PHILIP)	264
CHIPMAN, JOHN SOMERSET: The theory of intersectorial money flows and income formation (P. NØRREGAARD RASMUSSEN)	90
CLEMENCE, RICHARD V.: Readings in economic analysis (HANS BREMS)	100
Conference on business cycles (P. NØRREGAARD RASMUSSEN)	173
ELLSWORTH, P. T.: The international economy (HANS BREMS)	101
ENKE, S. og V. SALERA: International economics (HANS BREMS)	101
FUSSING, H. H.: Stjernholm len 1603—1661 (R. WILLERSLEV)	98
HEGELAND, HUGO: The quantity theory of money (JØRGEN PEDERSEN)	170

	Side
International Economic Papers, No. I (P. NØRREGAARD RASMUSSEN)	103
LUXEMBURG, ROSA: The accumulation of capital (BENT HANSEN)	167
MACHLUP, FRITZ: The basing-point system (ARNE MIKKELSEN)	94
MADSEN, VAGN: Bidrag til belysning af rationaliseringsproblemerne i industri- virksomheder (JØRGEN PEDERSEN)	87
MARSCHAK, JACOB: Income, employment and the price level (BENT HANSEN) ..	166
PEACOCK, ALAN T.: The economics of national insurance (F. ZEUTHEN)	175
Readings in monetary theory, Readings in price theory (P. NØRREGAARD RASMUSSEN)	257
ROBINSON, JOAN: Collected economic papers (H. WINDING PEDERSEN)	102
SALERA, V. og S. ENKE: International economics (HANS BREMS)	101
SAMUELSON, PAUL A.: Economics. An introductory analysis (NIELS BANKE) ..	92
SCHWARTZ, HARRY: Russia's Soviet economy (NIELS BANKE)	168
THORSEN, SVEND: Den danske dagspresse (S. GAMMELGAARD JACOBSEN)	262
TINBERGEN, JAN: Economics (P. NØRREGAARD RASMUSSEN)	176
TURVEY, RALPH: Wages policy under full employment (F. ZEUTHEN)	174
WELINDER, CARSTEN: Företaget och dess ekonomi (MADS THOMSEN)	256
WINDING, P. og N. BANKE: Konjunkturer og kriser (OLE MYRVOLL)	254
YOUNGSON BROWN, A. J.: The American economy 1860—1940 (R. WILLERSLEV)	103

NATIONALØKONOMISK FORENING:

Dansk landbrugs stilling i den internationale konkurrence.	
Foredrag den 18. februar 1952 af AXEL MILTHERS	130
Huslejeudligning.	
Foredrag den 17. marts 1952 af SVEN DANO	1
Nogle betragtninger vedrørende industriens produktivitet.	
Foredrag den 22. oktober 1952 af H. STEVENIUS-NIELSEN	109
Statsbudgettet og dets problemer.	
Foredrag den 25. november 1952 af THORKIL KRISTENSEN	177
Nationaløkonomisk Forenings generalforsamling 1952	164
Nationaløkonomisk Forenings medlemsliste 1. januar 1953	265

Side
103
167
94

87
166
175

257
102
101
92
168
262
176
174
256
254
103

NATIONALØKONOMISK TIDSSKRIFT

UDGIVET AF NATIONALØKONOMISK FORENING

REDAKTIONSUDVALG:

C. V. BRAMSNÆS . CARL IVERSEN . OLE PEDERSEN

REDAKTØR: S. GAMMELGAARD JACOBSEN

*

1952

90. BIND · 1.—2. HÆFTE

*

130

1

109

177
164
265

INDHOLD:

Side

HUSLEJEUDLIGNING. Af <i>Sven Danø</i>	1
OM REALINDKOMST. Af <i>P. Nørregård Rasmussen</i>	19
ØKONOMISK HISTORIESKRIVNING OM NYERE TID I ØKONOMISK TEORI OG STATISTIK. Af <i>Poul Milhøj</i> ...	39
LØNREGULERING EFTER PRISTAL. Af <i>Kjeld Philip</i>	66
DRIFTSØKONOMI FOR PRAKSIS. Af <i>Bjarke Fog</i>	69
EN STUDIE I INFLATIONENS TEORI. Af <i>Jørgen Pedersen</i> ..	74
OM OBJEKTIVITET. Af <i>Jørgen Pedersen</i>	84
EN BEKLAGELSE	86
BOGANMELDELSER (se omslagets 3. side)	87

GYLDENDALSKE BOGHANDEL · NORDISK FORLAG
KØBENHAVN · MCMLII

DEN DANSKE LANDMANDSBANK

HYPOTHEK- OG VEKSELBANK
AKTIESELSKAB

Hovedkontor: Holmens Kanal 12
København K.

45 filialer i København og omegn - 57 filialer i provinsen

KAPITAL-FORVALTNING

Frie og båndlagte kapitaler modtages til forvaltning. Reglement tilsendes på forlangende. (Telf. 6500, lokal 343).

VÆRDIPAPIRER modtages i opbevaringsdepot.

AKTIER og OBLIGATIONER
købes og sælges.

BOXER udlejes.

Alle forespørgsler besvares omgående af vore afdelinger og af vort hovedkontor
Central 6500, lokal 65.

Telegram-adresse: LANDMANDSBANK

HUSLEJEUDLIGNING¹⁾

AF SVEN DANØ

I slutningen af 30'erne havde vi et nogenlunde frit boligmarked her i landet. Der var ingen boligmangel — hvis man herved forstår utilfredsstillet effektiv efterspørgsel — og lejefastsættelsen var fri. Dette betyder, at der var eet og kun eet huslejeniveau; ikke sådan at forstå, at alle lejligheder kostede lige meget — for boliger er jo som bekendt ikke een, men mange forskellige varer — men således at forstå, at de huslejeforskelle, der bestod mellem forskellige lejligheder, i det store og hele svarede til forskelle i lejlighedernes størrelse, kvalitet og beliggenhed. Ganske vist har der altid været en ret stor træghed på boligmarkedet, men det var dog sådan, at prisen for lejligheder af nogenlunde samme størrelse og kvalitet i hvert fald var af samme størrelsesorden.

Udviklingen siden 1939 har imidlertid slået denne ligevægt på boligmarkedet fuldstændig i stykker. Byggeriet har været utilstrækkeligt i forhold til befolkningstilvæksten, således at der alene af den grund er opstået en mærkbar boligmangel. Og hvad der navnlig interesserer os her: huslejeniveauet er blevet spaltet op på en hel række forskellige niveauer, der afviger langt mere fra hinanden, end hvad der svarer til reelle forskelle mellem lejlighederne.

Byggeomkostningerne er efterhånden steget så meget, at huslejen i helt nyt privat byggeri i dag er adskilligt mere end dobbelt så høj, som den var i nyt byggeri i 1939. Hvis prisdannelsen på boligmarkedet havde været fri, skulle det have medført en tilsvarende lejestigning også i den gamle boligmasse; det er jo produktionsomkostningerne på grænsen, der er afgørende for prisen i et frit marked, selv om tilpasningen på boligmarkedet altid foregår med en vis forsinkelse, bl. a. fordi lejemålene jo er uopsigelige i 3 år ad gangen. Ejerne af de gamle ejendomme ville altså have fået en meget

¹⁾ Foredrag i Nationaløkonomisk Forening den 17. marts 1952. På visse punkter er der taget hensyn til den kritik, der kom frem under diskussionen i forbindelse med foredraget.

betydelig konjunkturgevinst. Det ønskede man imidlertid at undgå, og man indførte derfor kort efter krigsudbrudet i 1939 det huslejestop, der har været gældende siden. På den måde har det i det store og hele været muligt at holde lejen i den ældre boligmasse fast på førkrigsniveauet; lejestigningen siden 1939 i de gamle lejligheder har næppe været på mere end 10—15 pct., selv om man regner med de forhøjelser, der er sket efter den nye lejelov i 1951.

Man har altså fået en opspaltning af huslejeniveauet efter, hvornår lejlighederne er bygget. Den ældre boligmasse — og det vil sige mellem 80 og 85 pct. af alle de lejligheder, vi har idag — ligger stort set på førkrigsniveauet, og for de nyere ejendomme har man fået en hel række forskellige lejeniveauer alt efter opførelsestidspunktet. På tværs af denne opdeling af huslejeniveauet har man fået en anden opdeling i den nyere boligmasse som følge af, at staten har ydet tilskud til boligforeningsbyggeriet og til en del af det private byggeri. Man havde som bekendt også støttet byggeri før krigen, men det var først under krigen, at man kom ind på at yde egentlige tilskud til nedbringelse af lejen i det støttede byggeri i form af statslån til lav rente — netop for at holde igen på lejestigningen. Som følge af denne støtte er lejen i socialt nybyggeri kun steget med rundt regnet 80 pct. fra 1939 og til dato.

Hvad det fremtidige lejeniveau angår, er det naturligvis meget vanskeligt at spå, men i hvert fald er der ikke nogen grund til at vente nogen afgørende nedgang i byggeomkostningerne i den nærmeste fremtid. Ganske vist er der jo nu endelig langt om længe ved at ske en teknisk revolution i byggeriet, men det er jo i hvert fald utænkeligt, at lejen i nybyggeriet nogensinde vil komme ned på det niveau, der var gældende før krigen.

II.

Så længe spaltningen af huslejeniveauet således varer ved, vil det have en hel række virkninger, som de fleste mennesker nok vil betragte som meget uheldige, uanset hvilken politisk opfattelse man ellers kan have.

(1) Det værste er nok det, at *boligbyggeriet simpelthen kan ventes at gå i stå* inden så forfærdelig længe, hvis skævheden i huslejeniveauerne ikke bliver udlignet på en eller anden måde. Dette hænger sammen med, at hele risikoen for ledighed kommer til at falde på nybyggeriet, fordi huslejen her er væsentlig højere end i den øvrige boligmasse. Før krigen var der ganske vist også en vis ledighed på boligmarkedet — i 1939 var der 15.000 ledige lejligheder — uden at byggeriet gik i stå af den grund, men her var situationen jo også den, at nybyggeriet ikke var dyrere i forhold til de bestående lejligheder, end at bygherrerne nok var i stand til at konkurrere med de ældre lejligheder. Det er klart, at hvis nybyggeriet koster 25—30 pr. pr. m²,

medens de gamle lejligheder måske koster 15 kr. pr. m², så vil al ledighed falde på nybyggede lejligheder, og det vil naturligvis medføre, at boligbyggeriet simpelthen går i stå, så snart der begynder at vise sig udlejningsvanskeligheder. Der er meget, der tyder på, at bygherrerne allerede nu er ved at blive betænkelige ved at sætte nyt byggeri i gang, selv om den kraftige tilbagegang, der har været i boligbyggeriet i det sidste års tid, også har andre årsager. Alene af den grund haster det altså med at få gennemført en udligning.

(2) Dette, at byggeriet således går i stå, så snart der opstår udlejningsvanskeligheder, har også en anden meget uheldig virkning. Det betyder nemlig, at *vi ikke får nogen boligreserve*, og det betyder igen, at *man ikke får genoprettet bevægeligheden på boligmarkedet*. Den naturlige cirkulation på boligmarkedet — både mellem forskellige geografiske områder og mellem lejligheder af forskellig størrelse — kan jo umuligt finde sted i fuldt omfang, når der ikke står nogen lejligheder ledige. Folk må i stedet være henvist til at bytte lejlighed direkte, og vi ved alle, hvor besværligt det kan være. Følgen bliver, at mobiliteten på arbejdsmarkedet bliver alvorligt forringet.

(3) En anden ting, der hæmmer bevægeligheden, er, at de, der bor i store gamle lejligheder, bliver siddende i dem, selv om de i og for sig meget hellere ville have en lille moderne lejlighed. Hvis f. eks. en familie efterhånden er blevet opløst ved, at børnene er blevet voksne og flyttet hjemmefra, så bliver forældrene gerne boende i den gamle lejlighed, som egentlig er alt for stor, og når den ene ægtefælle dør, bliver den anden som regel stadig boende — simpelthen fordi en 2-værelses lejlighed i nybyggeri ofte koster mere end den gamle lejlighed, der måske var på 4 værelser. Det er klart, at resultatet bliver en helt *skæv fordeling af boligmassen og en dårligere tilpasning til folks behov*.

(4) En fjerde ulempe ved huslejeniveauets opspaltning er den, at det i allerhøjeste grad føles som noget *uretfærdigt*, at de, der bor i en ny lejlighed — og det er som regel unge mennesker — skal betale måske dobbelt så meget i husleje som dem, der har været så heldige at komme til at bo i ly af huslejestoppet. Denne uretfærdighed er vel nok den mest iøjnefaldende ulempe ved hele skævheden i huslejestrukturen.

(5) Endelig har skævheden i huslejeniveauet den ulempe, at man er nødt til at *fortsætte med de gældende restriktioner på boligmarkedet*. Den *rationering af ledige lejligheder*, man har i form af boliganvisningen, slipper man ikke af med, for så ville fordelingen af boligmassen blive endnu mere skæv, end den er i forvejen. Også *huslejestoppet* er man nødt til at opretholde. Så længe de gamle lejligheder er billigere end de nye, er man nødt til at bevare kontrollen med lejen i de gamle lejligheder, hvis man ikke

ønsker, at grundejerne skal tilegne sig lejeforskellen som en konjunkturgevinst¹⁾, sådan som de gjorde efter den første verdenskrig — og det kan nok have sine vanskeligheder, foruden at de fleste mennesker vel opfatter restriktioner som et onde i sig selv. De, der er så heldige at bo i en billig lejlighed, vil sikkert tage det roligt med restriktionerne, men huslejestoppet hjælper jo ikke dem, der bor i de nye huse, og det er under alle omstændigheder besværligt at skulle imødegå presset opad på huslejen.

III.

Der er formodentlig ikke ret mange mennesker, der for alvor vil påstå, at den nuværende situation på boligmarkedet er holdbar. Der er vist nogenlunde almindelig enighed om, at det ikke kan blive ved at gå på den måde. Om ikke andet, så skal der nok blive enighed om det den dag, det viser sig, at boligbyggeriet går i stå. Der må gøres noget alvorligt for at fjerne spændingen mellem huslejeniveauerne, og det må ske *snart*. Og det kan ikke siges kraftigt nok, at udligningen må gennemføres *til bunds*, således at huslejeforskellene bliver bragt ned på normal størrelsesorden. Dette betyder naturligvis ikke, at man skal sigte mod nøjagtig den samme leje (pr. m² etageareal) for hele boligmassen. Der vil, som jeg sagde før, altid være ret betydelige lejeforskelle, der blot er udtryk for ulige kvalitet, udstyr og beliggenhed o. s. v. Dertil kommer, at et så trægt marked, som boligmarkedet er, nok kan »tåle« en ret stor spredning omkring gennemsnittet, uden at man får de uheldige virkninger, jeg har omtalt; lejeforskel på måske 10 eller 20 pct. for ensartede lejligheder gør sikkert ingenting — først når lejen ligefrem bliver af forskellig størrelsesorden, således som det er tilfældet nu, er det, at man får de uheldige virkninger. Dette vil, mere konkret, sige, at en udligning, der reducerer huslejeforskellene til måske 20 pct. for ensartede lejligheder, formodentlig vil være tilstrækkelig, medens en ordning, som lader forskelle på måske 50 pct. blive tilbage, sikkert overhovedet ikke vil klare vanskelighederne. Udligningsproblemet *kan* ikke løses ved et kompromis.

Hvis spændingen mellem de forskellige huslejeniveauer skal fjernes, kan det i princippet ske *enten* ved, at man sætter lejen i de billigere lejligheder op, *eller* ved, at man nedbringer lejen i de nye lejligheder, *eller* endelig ved, at man gør begge dele og mødes et sted imellem. Alt efter hvilket lejeniveau

¹⁾ Mulighederne for at opnå en konjunkturgevinst i et frit marked er i og for sig ikke betinget af, at der opstår *lejeforskel*; der kunne også opnås en konjunkturgevinst, hvis lejen i nybyggeriet var blevet holdt nede på 1939-niveauet, men den ville da have taget form af en *knaphedsgevinst*, betinget af den *lave leje*, i stedet for at have form af en *differentialgevinst*. — Men det er klart, at når der består lejeforskel, går det lettere for den enkelte husejer med at sætte lejen op, således at processen i dette tilfælde forløber langt hurtigere.

de forskellige delniveauer skal mødes på, får man altså en række forskellige muligheder for løsning af udligningsproblemet. Ydertilfældene bliver, at man sætter lejen i hele boligmassen op til nybyggeriets niveau (*»udligning opad«*), eller at man bringer lejen i hele den nyere boligmasse ned til 1939-niveauet (*»udligning nedad«*) med tillæg under hensyn til den stigning, der har været i grundejernens driftsomkostninger.

(1) En fuldstændig *udligning opad* — hvad der vil svare til en lejeforhøjelse i den ældre boligmasse på *over 100 pct.* — kan naturligvis lettest gennemføres på den måde, at man simpelthen giver huslejen fri, således at ejerne af de gamle ejendomme får hele gevinsten. På den måde løstes problemet faktisk efter den første verdenskrig, men de fleste vil dog nok være enige om, at grundejerne i hvert fald ikke skal have hele denne konjunktur-gevinst. Der kan snarere blive tale om at inddrage lejeforskellen ved en særlig afgift på de billige lejligheder, eventuelt sådan, at grundejerne får en andel af provenuet. Dette kan rent teknisk gennemføres enten på den måde, at man frigiver huslejen og så helt eller delvis inddrager gevinsten til statskassen ved en afgift på lejestigningen, eller ved, at man tillader en vis mindre lejeforhøjelse til fordel for grundejerne og lægger en procentvis afgift ovenpå.

(2) Det andet ydertilfælde er en ensidig *udligning nedad*, gennemført på den måde, at man giver lejerne i de dyre lejligheder huslejetilskud af en sådan størrelse, at nettolejen kommer ned på førkrigniveauet. Disse tilskud må så finansieres ad skattevejen. Der bliver her tale om ekstra huslejetilskud *udover* dem, der i forvejen gives efter boligstøttelovgivningen.

(3) Endelig kunne man kombinere en afgift på de billige lejligheder med ekstra huslejetilskud til de dyre lejligheder. Hvis afgifts- og tilskudssatserne blev fastsat således, at regnskabet netop balancerede (en *»kombineret huslejeudligning«*), ville man havne i et lejeniveau, der svarede til den nuværende gennemsnitsleje for gamle og nye lejligheder, og ordningen ville ikke koste lejerne noget, taget som gruppe under eet. Dette ville svare til en leje, der kom til at ligge omkring *20 pct.* over førkrigniveauet, men man kunne naturligvis også tænke sig en afgifts- og tilskudsordning, der udjævnede lejen på et højere niveau — der ville i så fald blive et nettoprovenu til staten — eller på et lavere niveau, således at staten måtte påtage sig en ekstra byrde til nedbringelse af huslejen ud over de udgifter, staten i forvejen påtager sig ved den gældende boligstøttelovgivning.

IV.

Uanset hvilken form for huslejeudligning man nu vælger, så vil udligningen have den generelle virkning, at den fjerner de ulemper, som er en følge af de nuværende *forskelle i huslejeniveauerne*. Når blot huslejespændingen fjernes til bunds, vil der ikke længere være fare for, at boligbyggeriet

går i stå som følge af lejeforskellene mellem gamle og nye lejligheder; vi kan atter få en boligreserve, der vil komme en større bevægelighed på boligmarkedet, der vil komme en bedre fordeling af boligmassen i forhold til de enkelte husstandes behov for plads, og forskelsbehandlingen af lejerne hører op. Dette vil ske, uanset på hvilket niveau man udligner huslejen, *når man blot udligner forskellene fuldt ud*¹⁾.

Men herudover har de enkelte former for huslejeudligning en række specielle virkninger, som er forskellige, alt efter som man udligner huslejen på et højt eller et lavt niveau.

A. Først og fremmest har det konsekvenser for *boligefterspørgselen*, hvilket huslejeniveau man vil sigte imod.

Boligefterspørgselen, forstået som *antallet af efterspurgte lejligheder*, afhænger dels af befolkningens størrelse og sammensætning (navnlig fordelingen på civilstand) og dels af økonomiske faktorer, d. v. s. huslejen, priserne på andre varer end boliger, og indkomstniveauet.

(1) Hvis man vil danne sig et indtryk af, hvordan *befolkningsudviklingen* siden 1939 har påvirket det efterspurgte antal lejligheder, kan man gøre det på den måde, at man forudsætter, at husholdningsfrekvenserne inden for de enkelte civilstandsgrupper — d. v. s. den procentdel af antallet personer, der efterspørger selvstændig lejlighed — ligger på samme niveau som i 1939, hvor det var muligt at realisere den effektive efterspørgsel efter lejligheder fuldt ud.

Det vil sige, at omkring 95 pct. af alle ægtepar idag skulle efterspørge selvstændig lejlighed. De voksne ugifte havde en husholdningsfrekvens på godt 30 pct. før krigen, de separerede og fraskilte en frekvens på ca. 55 pct., og endelig havde sådan noget som 75 pct. af enkerne og enkemændene egen lejlighed i 1939. Når man anvender disse procenter på befolkningen idag, kommer man til det resultat, at den samlede boligefterspørgsel siden 1940 ville være vokset med omkring *17.000 lejligheder* om året. Størstedelen af denne tilvækst i boligbehovet falder på ægteparrene, nemlig ca. *15.000 lejligheder* årlig, et tal, der har holdt sig nogenlunde uforandret siden engang i 30'erne, og som stadig har gyldighed idag, når man ser på den årlige statistik over tilgang af ægteskaber (d. v. s. vielser) og afgang ved død eller skilsmisse. De befolkningsprognoser, der blev lavet i 40'erne, gav til resultat, at der i slutningen af 40'erne skulle komme en meget kraftig nedgang i den årlige nettotilgang af ægteskaber, men forudsigelserne har altså på ingen måde holdt stik. Ikke desto mindre spøger disse befolkningsprognoser stadig i den offentlige diskussion om bolig mangelen; man opererer med alt for små tal for den årlige tilvækst i boligbehovet, og det er derfor

¹⁾ Hermed være ikke sagt, at bevægeligheden på boligmarkedet vil blive normal, blot man udligner lejeforskellene fuldt ud. Mangelen på mobilitet vil ikke være afhjulpet, før bolig mangelen er likvideret.

meget vigtigt at få slået fast, at vi årligt må bygge 14—15.000 lejligheder alene til de »nye« ægtepar. Hertil kommer så en årlig tilvækst i de ikke-gifte befolkningsgruppers boligbehov på ca. 2.000 lejligheder. Kun hvad der bliver bygget ud over 16 à 17.000 lejligheder om året, bidrager altså til at afhjælpe boligmangelen.

Den samlede tilvækst i bolig efterspørgslen siden 1940 svarer da til ca. 185.000 lejligheder. Heroverfor står en samlet nettotilgang af lejligheder i samme periode på godt 165.000 lejligheder. Det vil sige, at vi idag mangler 15—20.000 lejligheder i, at den kvantitative boligstandard fra før krigen — incl. en boligreserve på 15.000 lejligheder — er genoprettet¹⁾. Hvordan denne bolig mangel er fordelt mellem ægteparrene og de øvrige civilstandsgrupper, ved man ikke noget om, før resultaterne af bolig tællingen for 1950 foreligger. Man kunne tænke sig, at de ugifte havde været i stand til at sætte deres husholdningsfrekvens i vejret, og det ville så betyde, at ægteparrene havde fået en uforholdsmæssig stor del af bolig mangelen; noget i den retning er vistnok sket i Sverige, men her i landet har vi jo som bekendt haft boliganvisning i mange år, d. v. s. en rationering af ledige boliger til fordel for ægteparrene. Men boliganvisningen har dog ikke kunnet forhindre, at enker og enkemænd formodentlig idag i langt højere grad, end tilfældet var før krigen, har beholdt selvstændig lejlighed efter ægtefællens død i stedet for at flytte i pensionat eller flytte hen hos familie.

(2) Dernæst sammenhængen mellem bolig efterspørgselen og de økonomiske faktorer.

a. Det er klart, at *det efterspurgte antal lejligheder* afhænger af huslejeniveauet og af indtægtsforholdene, men også priserne på visse andre varer, som kan erstatte selvstændige lejligheder (f. eks. pensionatsværelser eller udlejningsværelser), eller som efterspørges i forbindelse med boliger (navnlig brændsel), virker ind på lejlighedsefterspørgselen.

Siden 1939 er *indkomstniveauet* steget med op imod 150 pct., hvad der i sig selv har bevirket en stigning i det efterspurgte antal lejligheder. En lejeforhøjelse påvirker lejlighedsefterspørgselen i modsat retning, og man kan da i princippet undersøge, hvor stor nettostigningen i det efterspurgte antal lejligheder bliver under forskellige alternativer med hensyn til det *lejeniveau*, man vil sigte imod ved en huslejeudligning. Så længe man regner med en lejestigning, der er mindre end den procentvise stigning i indtægten (i forhold til 1939), bliver der tale om en nettoforøgelse i lejlighedsefterspørgselen — eller rettere sagt i husholdningsfrekvenserne — hvis man kan se bort fra virkningerne af, at andre varers priser er steget²⁾.

¹⁾ Tallet er dog behæftet med nogen usikkerhed.

²⁾ Det kan man med tilnærmelse, når krydselasticiteterne i lejlighedsefterspørgselen er numerisk små, og nogle af dem er positive og andre negative.

Den elasticitet, hvormed lejlighedsefterspørgselen reagerer på forandringer i huslejeniveauet og i indtægten, er imidlertid meget forskellig for de forskellige civilstandsgrupper.

Det antal lejligheder, som *ægteparrene* efterspørger, og dermed størsteparten af den samlede boligefterspørgsel, er ganske givet ikke synderligt følsomt overfor ændringer i huslejeniveauet; et ægtepar har i almindelighed brug for een lejlighed, hverken mere eller mindre, d. v. s. at elasticiteten her er meget ringe. — Noget andet er, at hvis huslejen falder stærkt i forhold til indkomsten, vil de enkelte ægtepar efterspørge større og bedre lejligheder, d. v. s. forbedre deres kvalitative boligstandard, men det er en anden sag, som jeg straks skal komme tilbage til.

Derimod har de *voksne ugifte* og de *forhen gifte* sikkert en ret betydelig elasticitet i deres boligefterspørgsel; jo lavere huslejen er i forhold til indkomsten, des flere personer indenfor disse grupper vil efterspørge selvstændig lejlighed i stedet for at bo i udlejningsværelser eller hos slægtninge. Desværre har der ikke været mulighed for at beregne disse befolkningsgruppers efterspørgselselasticitet numerisk; i de senere år har boligmangelen jo forhindret enlige personer i at realisere deres ønsker om at få selvstændig lejlighed.

Nu må man ikke glemme, at husholdningsfrekvenserne ikke udelukkende er økonomisk bestemte. I den sidste menneskealder har der været en vis trend i de ugiftes husholdningsfrekvenser, som ikke direkte hænger sammen med forandringer i indkomst- og prisforholdene. Jeg tænker her på den opløsning af familielivet, der er sket navnlig ved, at de unge ugifte i stadigt stigende omfang er gået over til at efterspørge selvstændige lejligheder i stedet for at blive boende hos forældrene, indtil de bliver gift. I 30'erne var der en afgjort tendens i denne retning, og hvis tendensen har været latent til stede også i 40'erne — hvad man ikke kan vide ret meget om — har det bidraget til at forøge boligmangelen. Husholdningsspaltningen finder forøvrigt også sted for de ældres vedkommende, f. eks. hvis aftægtsfolk går over til at efterspørge egen lejlighed; det samme gælder nok også for en del af landbrugets gifte medhjælpere, som tidligere indgik i en fælleshusholdning på gården.

b. De samme økonomiske faktorer, som er bestemmende for, hvor mange lejligheder, der efterspørges, har også indflydelse på, hvilke typer af lejligheder, der efterspørges, d. v. s. på den *kvalitative boligstandard*. Lav husleje i forhold til indtægten betyder efterspørgsel efter større og bedre lejligheder. Hvis den samlede boligudgift stiger som følge af lav leje, er det ikke alene udtryk for, at der efterspørges flere lejligheder (d. v. s. en stigning i husholdningsfrekvenserne), men også udtryk for, at man efterspørger større og bedre, altså dyrere lejligheder. Den styrke, hvormed boligudgiften stiger i forbindelse med overgang til de dyrere lejlighedstyper, kan i prin-

cippet udtrykkes ved boligudgiftens elasticitet med hensyn til lejen eller indkomsten, når man har beregnet elasticiteten på grundlag af statistiske oplysninger for en befolkningsgruppe, som i forvejen har selvstændig lejlighed.

En sådan beregning af boligudgiftens elasticitet er foretaget af Statens Byggeforskningsinstitut på grundlag af lejeoplysninger fra boligtællingen i 1940, kombineret med skattestatistikens oplysninger om indkomsten for de samme familier i samme år. Undersøgelsen omfattede et antal københavnske arbejder- og funktionærfamilier, som alle havde selvstændig lejlighed. Beregningen gav til resultat, at boligudgiftens elasticitet med hensyn til indkomsten i 1940 lå omkring 0,35; lidt lavere for arbejderfamilierne og lidt højere for funktionærfamilierne. Hvis man gør den — unægtelig noget heroiske — forudsætning, at denne elasticitet er tilstrækkelig repræsentativ, og at den ikke har været påvirket selv ved den betydelige indkomststigning, der er sket siden 1940, og endelig, at boligefterspørgselen ikke afhænger af andre priser end huslejen, kan man beregne, hvor mange procent den typiske arbejder- eller funktionærfamilies *boligudgift* (det beløb, som ønskes anvendt til bolig) vil være steget i forhold til 1939 under forskellige alternativer med hensyn til det niveau, hvorpå huslejen kan tænkes udlignet. Man får da, at hvis huslejen blev udlignet på et niveau, der svarede til lejen i 1939 (d. v. s. en udligning nedad), så ville familiens boligudgift under disse forudsætninger være steget med 38 pct., hvis efterspørgselen efter en større og bedre lejlighed havde kunnet tilfredsstilles i dag. En huslejestigning på 50 pct. i forhold til 1939 vil medføre en stigning i familiernes boligudgift på 79 pct., og en fordobling af huslejen ville sætte boligudgiften op med 116 pct., jfr. tabellen nedenfor.

Disse procenter for boligudgiften udtrykker dog ikke stigningen i den reale boligefterspørgsel. Hvis f. eks. boligudgiften er 79 pct. større end i 1939, når huslejen ligger 50 pct. over førkrigsniveauet, så indgår naturligvis selve denne huslejestigning i de 79 pct. Regner man derimod stigningen i boligudgiften om til faste priser — det gør man ved at dividere indekset for boligudgiften med det tilsvarende indeks for huslejen — får man et udtryk for ændringerne i den *reale boligefterspørgsel*, eller om man vil: et indeks for den *boligstandard*, folk ønsker at have. — Hvis der var tale om en ensartet vare, ville dette blive et indeks på den efterspurgte mængde boligrum (f. eks. målt i m² etageareal), men da boliger er en særdeles heterogen varegruppe, kan man ikke opfatte boligstandardindekset som et rent mængdeindeks; en forbedring af boligstandarden giver sig jo ikke alene udslag i, at der efterspørges mere boligrum, men også — og i mange tilfælde i højere grad — i, at der efterspørges lejligheder med bedre udstyr.

Man får da, som det fremgår af tabellen, at hvis man udligner huslejen ned til førkrigsniveauet, vil folk ønske at forbedre deres »boligstandard«,

*Boligudgiftens og boligstandardens afhængighed af huslejen,
når boligudgiftens indkomstelasticitet er = 0,35¹⁾.*

(Arbejder- og funktionærfamiljer med selvstændig lejlighed).

Huslejestigning i pct. af 1939-lejen

Procentvis stigning (i forhold til 1939-niveauet) i:	0	10	20	30	40	50	60	70	80	90	100
Boligudgift (kr. pr. familie)	38	47	55	63	72	79	87	95	102	109	116
»Boligstandarden« (udgift : husleje)	38	33	29	26	23	20	17	15	12	10	8

taget i denne forstand, med ca. 40 pct. Ved et huslejeniveau, der ligger 50 pct. over førkrigslejen, får man en standardforøgelse på 20 pct., og endelig vil en udligning opad til 100 pct. over førkrigsniveauet medføre, at boligstandarden kun ønskes forbedret med ca. 10 pct. (Kun hvis huslejen stiger lige så meget som indtægten, d. v. s. med op imod 150 pct., når man efter disse beregninger til samme boligstandard som før krigen).

Nu er det klart, at man kan rette en hel række indvendinger mod disse beregninger. Bl. a. er det jo mere end tvivlsomt, om man kan regne med, at efterspørgselsens elasticitet er upåvirket af de meget store udsving, der har været i indkomst og husleje. En stigning i den typiske boligefterspørgers indkomst på 150 pct. er muligvis også anslået lidt i overkanten, og dernæst er der næppe tvivl om, at den særlig kraftige stigning i brændselspriserne har virket begrænsende på boligefterspørgselen, så at stigningsprocenterne også af den grund blive for høje. Man må derfor ikke tage selve tallene altfor bogstaveligt, men måske kan de i hvert fald tjene som et eksempel, der kan illustrere størrelsesordenen af den vækst i boligefterspørgselen, man må

¹⁾ Tabellen er beregnet på følgende måde:

Hvis man kan antage, at den *reale boligefterspørgsel* (x) alene afhænger af indtægten (r) og huslejen (p), så vil elasticiteterne i x m. h. t. r og p være numerisk lige store. (Dette forudsætter blot, at efterspørgselsfunktionen kan antages at være homogen af 0'te grad, dvs. at en proportional stigning i r og p lader x uændret). Idet indtægtselasticiteten betegnes e , kan efterspørgselsfunktionen

$$x = f(r, p)$$

derfor i omegnen af udgangspunktet erstattes med funktionen

$$x = r^e p^{-e},$$

der har konstante elasticiteter. Svarende hertil har man *boligudgiften*

$$p \cdot x = p \cdot r^e p^{-e} = r^e \cdot p^{1-e}.$$

Idet x , r og p opfattes som indekser med basis 1939 = 1, kan man indsætte $e = 0,35$ og $r = 2,5$ i disse funktioner. Man kan da finde x og $p \cdot x$ for alternative værdier af p ($p = 1,0; 1,1; \dots; 2,0$); for $p = 1,5$ får man således $p \cdot x = 1,79$ og $x = 1,20$, smlgn. tabellen.

regne med, når man udligner huslejen på et lavere niveau, end hvad der svarer til stigningen i indkomstniveauet.

Konklusionen af alt dette må være, at det bliver af ganske afgørende betydning for valget af huslejeniveau, hvor stærk en forbedring af boligstandarden man ønsker at gennemføre. Man havner her i det dilemma, at jo mere boligstandarden forbedres for de enkelte lejere, des større bliver også boligmangelen, og det får igen konsekvenser for bevægeligheden på boligmarkedet og for en hel række andre forhold. Men alt taget i betragtning kan jeg ikke se, at den forøgelse af boligefterspørgselen, som et lavt huslejeniveau vil medføre fra *ægteparrenes* side, vil få så forfærdelig store konsekvenser for størrelsen af boligmangelen. Ægtepar efterspørger ikke flere lejligheder, fordi lejen falder i forhold til indtægten, men kun større og bedre lejligheder, og det vil ikke i samme grad gå ud over nybyggeriet og derigennem forøge boligmangelen.

B. Det var virkningerne på boligefterspørgselen. Dernæst er der virkningerne på *indkomstfordelingen* at tage hensyn til. En forhøjelse af lejen i den ældre boligmasse vil i allerhøjeste grad vende den tunge ende nedad. Som bekendt er det jo sådan, at jo lavere indkomsten er, des større en procent går der til husleje, og det vil sige, at hvis lejen i hele den ældre boligmasse forhøjes med samme procent, vil de, der har små indtægter, blive ramt uforholdsmæssigt hårdt. Nu skal man naturligvis sammenholde dette med virkningerne af, hvordan man anvender huslejafgiftens provenu, men der er næppe tvivl om, at nettoresultatet i mange tilfælde vil modvirke en fortsat indtægtsudjævning.

C. Det er klart, at de forskellige former for huslejeudligning også har vidt forskellige *statsfinansielle virkninger*. Medens en udligning opad til et niveau, der ligger 80 pct. over førkrigslejen, vil indbringe et provenu på 3 à 500 mill. kr. årlig til statskassen — provenuets størrelse afhænger naturligvis af, hvilke kategorier af ejendomme der skal omfattes af ordningen — vil en udligning nedad komme til at koste statskassen måske 50 mill. kr. om året. En kombineret udligning til 20 pct. over førkrigsniveauet vil netop give balance i regnskabet.

D. Endelig er der *beskæftigelseshensynet*. En alt for stor forhøjelse af det gennemsnitlige huslejeniveau vil naturligvis før eller senere gå ud over beskæftigelsen i byggefagene, og hvis man ikke vil finde sig i arbejdsløshed, kan man eventuelt blive nødt til at holde huslejen lavere, end man ellers ville have gjort, blot for at holde beskæftigelsen oppe.

V.

Når man skal til at afgøre, hvilket huslejeniveau man skal udligne på, må valget blive af politisk natur. Det må træffes ud fra en afvejning af de specielle fordele og ulemper ved de forskellige udligningsniveauer, som jeg

har skitseret. Personlig mener jeg, at forbedring af boligstandarden er et hensyn, der vejer meget tungt, og det samme gælder de uheldige fordelingsmæssige virkninger af en lejeforhøjelse, men det kan der jo være forskellige meninger om.

Spørgsmålet om, hvilket huslejeniveau man skal vælge (den husleje-politiske målsætning), med de konsekvenser, der følger for boligefterspørgselen, har imidlertid et videre velfærdsøkonomisk perspektiv.

Man står overfor to hensyn, der må afvejes overfor hinanden. Det første er det *boligpolitiske* hensyn: en socialpolitisk begrundet forbedring af boligstandarden forudsætter et lavt huslejeniveau. Heroverfor står, hvad man kunne kalde det *investeringspolitiske* hensyn: en lav husleje indebærer, at boligbyggeriet beslaglægger flere produktive ressourcer på bekostning af andre investeringer (når man forudsætter fuld beskæftigelse).

Dette rejser spørgsmålet om, hvor stort et boligbyggeri landet »har råd til« under hensyn til andre påtrængende investeringsbehov; dvs. om det er rationelt, at staten gennem huslejekontrol og særlige tilskud til boligbyggeriet (rentelempler eller huslejetilskud) holder huslejen under produktionsprisen.

Man hører ofte den påstand, at landet ikke »har råd til« et byggeri, der er større end det, man ville have, hvis huslejen svarede til produktionsprisen. Begrundelsen er den, at den frie prisdannelse i liberalistisk forstand — altså en prisdannelse på grundlag af produktionsomkostningerne på grænsen — skulle medføre den bedst mulige udnyttelse af de produktive kræfter; afvigelser fra den frie markedsprisdannelse skulle medføre, at en del af samfundets produktive ressourcer blev ledt ind i baner, der samfundsmæssigt set var mindre fordelagtige. Resultatet skulle altså blive til skade for samfundet som helhed, et »velfærdstab«.

Nu er der nok ikke mange idag, som vil godtage dette argument, for såvidt det giver sig ud for at hvile på et rent objektivt grundlag. Hvis staten yder støtte til boligbyggeri for at holde huslejen under produktionsomkostningerne, og udgifterne dertil bliver finansieret ved skatter, så vil der være nogle individer i samfundet, der bliver bedre stillet som følge heraf (nemlig de, der modtager mere, end de yder), medens andre får en ringere stilling, end de før havde. Det er da principielt umuligt at sige noget om, hvorvidt statens støtte til byggeriet har været til fordel eller til skade for samfundet som helhed, før man har præciseret, hvilke vægte man vil tillægge disse to grupper af personer; og at fastlægge sådanne vægte, sådanne vurderingskoefficienter, indebærer principielt en politisk vurdering.

Argumentet med den frie prisdannelse kan altså ikke tillægges nogen objektiv gyldighed; det forudsætter et bestemt sæt af subjektive vurderinger, nemlig de vurderinger, som ligger til grund for liberalismen. Og selv

da kan det komme til at knibe. Det er jo også en forudsætning, at den prisdannelse, der svarer til den fuldkomne konkurrence, ville være genoprettet, hvis man afskaffede statsstøtten til boligbyggeriet og forhøjede huslejen til produktionsprisen. Og med denne forudsætning er det jo så som så.

For straks at se på prisdannelsen for boliger, så griber det offentlige faktisk fordyrende ind i huslejedannelsen gennem skattesystemet. Ganske vist er nybyggeriet nu fritaget for ejendomsskatter til stat og kommune, men uden for byerne skal der stadig svares amtsstueskatter af fast ejendom, således at huslejen alene af den grund kommer til at ligge over produktionsprisen. I det omfang statens støtte til nybyggeriet blot kompenserer de amtskommunale skatter, strider det altså ikke mod den frie prisdannelse, at staten yder tilskud til nybyggeriet i form af statslån til nedsat rente; det tjener tværtimod til at genoprette den »naturlige« pris.

Dernæst kan man henvise til, at byggematerialepriserne er helt igennem monopolbestemte. Det fremgår med al ønskelig tydelighed af den redegørelse, som kontorchef Gammelgaard Jacobsen udarbejdede i 1946 til Indenrigsministeriets Byggeudvalg. Det er naturligvis vanskeligt at gøre op, hvor meget det har fordyret byggeriet, men der er næppe tvivl om, at der indgår væsentlige monopolelementer i byggematerialepriserne og derigennem i huslejen.

Endvidere kan man pege på, at renten, der udgør mindst 60 pct. af huslejen, er en politisk pris, der fastsættes af de pengepolitiske myndigheder; den kan ikke betragtes som bestemt ved kræfternes frie spil, og en høj rentefod kan ikke betragtes som mere »naturlig« end en lav rente i et samfund som det, vi har idag.

I det hele taget lever vi som bekendt i et samfund, der er gennemreguleret og præget af monopolelementer på kryds og tværs. Dette gælder ikke alene byggeriet, men hele vort økonomiske liv. Og når det er tilfældet, har det ikke megen mening idag at tale om fri prisdannelse som handlingsnorm for et bestemt erhverv, når andre erhverv ikke følger den samme norm.

Der må herefter være frit slag for politiske vurderinger, og jeg vil ikke holde mine personlige vurderinger tilbage. Spørgsmålet er, om man skal tillægge hensynet til forbedring af boligstandarden så stor vægt, at der er mening i *gennem lav leje at påtvinge folk et større boligforbrug, end de selv ville være villig til at have ved en leje, der svarede til produktionsomkostningerne for nye boliger*. Dette spørgsmål vil jeg i hovedsagen svare ja til ud fra boligpolitiske synspunkter — så meget mere som jeg er overbevist om, at en lav husleje i øjeblikket betyder en større indtægtsudjævning, end hvad der havde været muligt under et højere huslejeniveau; en huslejeforhøjelse virker jo overordentlig regressivt på de små indtægter.

Vi fraviger i forvejen den frie prisdannelse ved at opkræve forbrugsafgifter på spiritus og tobak, bl. a. med den begrundelse, at man — d. v. s. lov-

givningsmagten — mener, at et stort forbrug af disse varer er skadeligt for folkesundheden. Man overlader ikke afgørelsen til folk selv, men forsøger gennem prisforhøjelser at tvinge dem til en forbrugsindskrænkning. Hvorfor skulle man så ikke kunne gøre det omvendte, altså give subsidier til forbruget af en bestemt vare, hvis man mener, at folk ikke selv er i stand til at handle fornuftigt på dette punkt?

Som de fleste andre mennesker er jeg afgjort modstander af, at staten gennem indgreb i prisdannelsen blander sig for meget i, hvorledes folk tilrettelægger deres forbrug. Men netop boligforbruget er efter min opfattelse noget, som ikke ubetinget bør overlades til forbrugerne selv, lige så lidt som forbruget af spiritus, tobak o. lign. Der knytter sig en meget stærk samfundsinteresse til en forbedring af boligstandarden. Dårliche boligforhold er roden til meget ondt, og hvis folk ikke af egen fri vilje ved det herskende huslejeniveau gør noget for at skabe ordentlige forhold for sig selv og navnlig for deres børn — hvadenten det er, fordi de hellere vil spise deres indtægt op, eller fordi det er økonomisk uoverkommeligt for dem — så må samfundet have lov til at gribe ind. Følgerne af dårlige boligforhold — kriminalitet, mange sygdomme o. s. v. — er jo noget, der kommer os alle ved. Det er samfundet som helhed, der skal bære følgerne af, at børn vokser op under dårlige boligforhold. Man må så hellere søge at tvinge folk til frivilligt at forøge deres boligforbrug, og det gør man ved at holde et lavt huslejeniveau, ganske ligesom man bekæmper misbrug af spiritus ved forbrugsafgifter på stærke drikke.

Disse boligpolitiske og socialhygiejniske hensyn vejer efter min mening så tungt, at de bliver af ganske afgørende betydning, når man skal tage stilling til, hvilket huslejeniveau man skal sigte på, når man udjævner de forskellige lejeniveauer.

Men her kommer det særlige forhold ind, at disse hensyn ikke vejer lige tungt for alle befolkningsgrupper. De synspunkter, jeg har fremsat, refererer sig hovedsagelig til familier med børn. Man kan vist ikke finde nogen fornuftig motivering for, at det offentlige skal give tilskud til enlige personer, for at de skal kunne efterspørge 2- eller 3-værelsens lejligheder i stedet for 1-værelses. Der er jo ikke noget overbefolkningsproblem for lejligheder med kun een beboer, og samfundet har ingen særlig interesse i at opmuntre disse befolkningsgrupper til at forøge deres boligforbrug. Samfundet er tværtimod interesseret i, at så mange som muligt af de ikke-gifte bor i udlejningsværelser, pensionater o. s. v. i stedet for at efterspørge selvstændige lejligheder; jo flere af dem der opgiver selvstændig bolig, des flere lejligheder bliver der til familjerne, og des hurtigere slipper vi af med bolig-mangelen. Naturligvis er der særligt vanskeligt stillede grupper indenfor de ikke-gifte, f. eks. ugifte mødre, for hvem de samme hensyn gør sig gældende som ved familjerne, og som derfor har samme krav på støtte. Men *det er*

først og fremmest familjernes boligstandard, der må være en samfundssag, og herunder ganske særligt de mindrebemidlede børnerige familier.

Resultatet af disse overvejelser bliver, at man føres ind på spørgsmålet om en *differentiering af huslejeniveauet ud fra boligpolitiske og social-hygieniske hensyn.*

Den konklusion, jeg selv vil drage, er da den, at familier med børn må sikres et huslejeniveau, som ikke ligger meget over førkrigslejen, medens enligstillede personer på den anden side skal have lov til at betale markedsprisen — eller i hvert fald en leje, der ligger der i nærheden — når de vil have selvstændig lejlighed. Blot må man så undtage enkelte særligt vanskeligt stillede grupper. Den simpleste måde at løse hele problemet på ville efter min opfattelse være den, at man først *hævede hele huslejeniveauet til nybyggeriets niveau*, dvs. ved en afgift på måske 80 pct. af førkrigslejen i den ældre boligmasse¹), og at man dernæst brugte provenuet af denne afgift (3—500 mill. kr.), eller en væsentlig del af det, til en *udbygning af huslejetilskudsordningen, der sikrede et lavt huslejeniveau for familier med børn*. I forvejen har vi en ordning med direkte huslejetilskud til mindrebemidlede børnerige familier, der bor i nyere socialt byggeri; men denne ordning kunne man udbygge således, at alle familier med børn, uanset om de bor i den ældre eller den nyere boligmasse, og uanset om de bor i socialt eller privat byggeri, blev sikret et så lavt lejeniveau, at de fik et tilstrækkeligt incitament til og blev i stand til at opnå en tilstrækkelig boligstandard. Tilskudene kunne passende gradueres efter antal børn. Måske skulle man holde de mere velstående uden for; velstående ægtepar skal nok selv sørge for at skaffe sig en tilfredsstillende boligstandard, eftersom det ikke behøver at ske på bekostning af andet væsentligt forbrug, og det ville i og for sig være fuldstændig spild af produktive ressourcer, om man gennem huslejetilskud gjorde det muligt for velhavende ægtepar at erstatte en 3 værelses lejlighed med en 6 værelses villa. På den anden side er sygekassegrænsen jo ikke særlig praktisk eller let at administrere, og hvis man skulle lave en glidende skala efter de pågældendes indtægtsforhold, ville det sikkert blive alt for besværligt, så alt i alt var der nok adskilligt, der kunne tale for alligevel at tage alle med uanset indtægten.

Også *enlige mødre* og andre vanskeligt stillede grupper, der trænger til en forbedret boligstandard, måtte man naturligvis tage med under tilskudsordningen. Jeg er godt klar over, at en huslejeforhøjelse på 80 pct. ville ramme mange enlige meget hårdt, navnlig vel aldersrentemodtagere. Der-

¹) Dette svarer til en udligning på det støttede nybyggeris niveau og forudsætter altså, at staten fortsat yder støtte til nyt byggeri i samme omfang som nu. Hvis dette ikke sker, må der en større huslejeforhøjelse til for at fjerne huslejeforskellene mellem ældre og nyopførte lejligheder.

for ville det måske være rimeligt, om den del af huslejeafgiftens provenu, der stammede fra de enlige, blev givet tilbage til dem f. eks. i form af skattelettelser eller højere aldersrente, således at udligningen ikke kom til at koste dem noget, men kun ville tvinge dem til at omlægge deres forbrugsvaner i retning af mindre boligforbrug¹⁾.

Ved denne ordning ville man slå flere fluer med eet smæk. Ikke blot ville man være kommet et langt skridt nærmere mod en socialt og hygiejnisk tilfredsstillende boligstandard; man ville samtidig forhindre den mer-efterspørgsel efter lejligheder, der ville komme fra de ikke-gifte befolkningsgrupperes side, hvis man holdt et lavt lejeniveau for hele befolkningen; det er jo kun disse grupper, hvis lejlighedsefterspørgsel har nogen nævneværdig elasticitet med hensyn til husleje- og indkomstniveauet. Dette vil sige, at man kunne holde et lavt lejeniveau for alle dem, der virkelig trænger til det, og samtidig begrænse de uønskede virkninger, et lavt huslejeniveau har i form af en forøget boligmangel. Naturligvis vil det trække længere ud med afhjælpningen af boligmangelen, når man holder huslejen nede, for at familier med børn kan efterspørge større lejligheder og derved beslaglægge produktive ressourcer, der kunne have været brugt til at bygge flere små lejligheder, men det må man så tage med. Hvis denne udvikling fører til en udvidelse af byggeindustriens kapacitet, vil resultatet dog i stedet blive, at standardforbedringen købes på bekostning af anden produktion.

Nu ved jeg meget godt, at man vil indvende, at der ikke er meget mening i først at afskaffe forskellene i husleje for dernæst at indføre en ny opdeling af huslejeniveauet, denne gang blot på en anden led. Denne indvending kunne jo lyde ganske besnærende; men man overser, at virkningerne af de lejeforskelle, der består idag, er helt forskellige fra virkningerne af en differentiering af huslejeniveauet efter de retningslinier, jeg har skitseret. Sagen er jo den, at de huslejeforskelle, vi nu har, indebærer en differentiering af huslejen mellem de enkelte konkrete *lejligheder* alt efter opførelsesår; den differentiering, jeg har foreslået, går derimod på de forskellige kategorier af *lejere*, uanset hvilke lejligheder de nu bor i, og det er klart, at denne sidste form for differentiering ikke har de samme uheldige virkninger som den første. Den diskriminerer ikke mod nybyggeriet, men

¹⁾ Hvis man gennem en afgift forhøjer lejen med et bestemt beløb og giver dette tilbage som et tillæg til indkomsten, vil lejeren have det samme beløb til rådighed for forbrug, som han havde før afgiften, men han vil lægge forbruget om, således at hans boligforbrug går ned, medens hans forbrug af andre ting stiger. Hvis den reale boligefterspørgsels elasticiteter m. h. t. husleje og indkomst er tilnærmelsesvis lige store med modsat fortegn, og huslejen udgør f. eks. $\frac{1}{5}$ af indkomsten, så vil en afgift, der forhøjer huslejen med 10 kr., medføre en procentvis nedgang i boligforbruget, der er 5 gange så stor som den procentvise stigning i boligforbruget, der følger med en indkomstforhøjelse på 10 kr.

mod de ikke-gifte boligefterspørgere, og det begrænser jo ikke nybyggeriets konkurrencedygtighed. Og det er det, der er afgørende.

Man kunne også indvende, at det er unødigt besværligt først at forhøje huslejen over hele linjen og derpå sætte den ned igen i størsteparten af lejlighederne (nemlig dem, der behøves af familier med børn). Var det ikke lettere at bringe lejen i de nyere ejendomme ned på førkrigsniveauet og så begrænse de enliges — evt. også de barnløse ægtepars — boligforbrug ved en særlig skat?¹⁾ Denne ordning ville kun komme til at berøre en mindre del af boligmassen og ville altså være administrativt lettere. Den har iøvrigt adskilligt tilfælles med det forslag, der blev fremsat i 1948 af Boligministeriets Huslejeudvalg²⁾; også her var man inde på tanken om en særlig afgift på de enliges boligforbrug.

Det er naturligvis rigtigt, at denne ordning er lettere at gennemføre end den, jeg har foreslået, selv om man ikke må glemme, at de nye lejligheder efterhånden kommer til at udgøre en større del af boligmassen. Men det forslag, jeg har fremsat, indebærer til gengæld, at man kan differentiere huslejeniveauet for familjerne efter børnetal, således at man opnår en bedre fordeling af boligmassen efter de enkelte familiers pladsbehov. Dette opnår man ikke blot ved en skat på de enliges boligforbrug. Den ordning, jeg har foreslået, er sikkert også mere smidig, for så vidt som det er uhyre let at ændre huslejetilskudssatserne, hvis det senere skulle vise sig, at boligforbruget bliver så stort, at det ikke er til at slippe af med boligmangelen og få et frit boligmarked. Der er jo ingen, der siger, at man nødvendigvis behøver at låse sig fast på netop 1939-lejeniveauet for tid og evighed; det er meget muligt, at man i længden kan opnå en tilfredsstillende boligstandard ved et noget højere gennemsnitslejeniveau, der differentieres efter familjestørrelse.

Om det forslag, jeg har ridset op, har nogen politiske muligheder for at blive gennemført, ved jeg ikke. Men jeg synes i hvert fald, at en løsning af huslejeudligningsproblemet, der kombinerer en social boligpolitik for familier med børn med en begrænsning af de ikke-giftes boligforbrug, og som bevarer et lavt huslejeniveau for flertallet af lejerne, skulle være værd at tage op til overvejelse. Vi har idag en enestående chance til at gennemføre en virkelig rationel social boligpolitik, og den chance må ikke glide os af hænde.

Hermed håber jeg at have givet bolden op til en diskussion om husleje-problemet. Der er mange problemer, der ikke har været tid til at få trukket frem her i aften; det gælder navnlig alle de tekniske problemer, der vil

¹⁾ Det måtte i så fald være en forbrugsskat på huslejen; en direkte skat på alle enlige ville virke meget svagere begrænsende på boligforbruget, da den virker som en nedgang i indkomsten, jfr. fodnoten s. 16.

²⁾ I betænkningen »Den fremtidige Huslejepolitik«, 1948.

opstå, når en huslejeudligning skal gennemføres. Herom vil jeg kun sige, at hvis en huslejeudligning skal have nogen chance for at blive gennemført med held, så *må* det nødvendigvis være en ordning, der er så summarisk, at den er let at finde ud af og administrerer sig selv. Så må man tage med, at man nok kommer til at gøre lidt uret hist og her. Ellers drukner vi i tekniske og administrative detailproblemer, og det hele løber ud i sandet¹⁾.

Til slut vil jeg blot gentage, at nu haster det virkelig med at få gennemført en udligning. Det gjorde det allerede i 1948, men denne gang er det forhåbentlig alvor. Huslejeudligningsproblemet må løses med det første, inden vi risikerer, at byggeriet går i stå. Og udligningen må gennemføres til bunds. Det går ikke an at lave kompromis'er med hensyn til, hvor meget de forskellige huslejeniveauer skal nærmes til hinanden; det nytter ikke at tro, at hvis man fjerner 50 pct. af huslejeforskellen mellem gammelt og nyt byggeri, så fjerner man derved 50 pct. af de ulemper, der følger med huslejespændingen; en kompromisløsning, som varigt lader væsentlige huslejeforskelte bestå, er ikke stort bedre end slet ingen løsning. Skal der laves politiske kompromis'er om huslejeudligningen, må det blive om, på hvilket *niveau* man skal udligne huslejeforskellene fuldtud.

¹⁾ Problemet om, hvorvidt *grundejerne* skal have noget, og i så fald hvor meget, har jeg heller ikke berørt, men det er efter min mening også et spørgsmål, der ikke i synderlig grad behøver påvirke ens stilling til udligningsproblemet. I hovedsagen er det jo blot et spørgsmål om, hvor stor en andel grundejerne skal have af provenuet af den huslejeafgift, man af andre grunde gennemfører.

OM REALINDKOMSTEN

Af P. NØRREGAARD RASMUSSEN

MAN kan med fordel skelne mellem tre problemkredse rejst i diskussionerne omkring realindkomsten: For det første problemerne om det teoretiske fundament for udsagn om realindkomstens bevægelse, for det andet debatten om definitionen af et index, og for det tredje spørgsmålet om »årsagerne« til en given bevægelse i et givet index for realindkomsten.

I.

Hvad angår det første problem, kan man uden overdrivelse sige, at det hører til de endnu uløste. Problemstillingen er: Under hvilke omstændigheder kan man definitivt slutte, at realindkomsten er højere i en periode end i en anden? Så længe det drejer sig om et enkelt individ med en veldefineret indkomst, kan spørgsmålet nok besvares. Der er i dette tilfælde almindelig enighed om¹⁾, at hvis indkomsten i en periode (periode 2) sætter individet i stand til at købe mere end i en anden periode (periode 1), så vil dette være ensbetydende med, at realindkomsten i periode 2 er større end i periode 1.

Lad pris og varemængde for periode 1 og 2 være henholdsvis p_{1i} , q_1 ($= 1, 2, \dots, n$), p_{2j} og q_{2j} ($j = 1, 2, \dots, m$). Den ovenfor opstillede betingelse for en stigning i realindkomsten for vedkommende individ fra periode 1 til periode 2 kan da udtrykkes

$$(1) \quad \sum p_{2j} q_{2j} > \sum p_{1i} q_{1i} .$$

Dette betyder nemlig, at i periode 2 kunne individet have købt det samme som i periode 1 plus »noget mere«²⁾, hvilket må betyde, at individet — som på grund af ændringer i de relative priser faktisk ikke vælger q_{1i} , men derimod foretrækker kombinationen q_{2j} — er bedre stillet.

¹⁾ Se f. eks. J. R. Hicks, »The Valuation of the Social Income«, *Economica*, 1940.

²⁾ Jfr., at stigningen i »welfare« — hvilket er ensbetydende med en bevægelse mod nord-øst i individets valghandlingskort — som bekendt kan opfattes som en kombination af en indkomsteffekt (d. v. s. en bevægelse langs den Hick'ske indkomst-forbrugskurve) og en substitutionseffekt (d. v. s. en bevægelse langs en indifferenskurve); se Hicks, *Value and Capital*, Oxford 1939, kap. II.

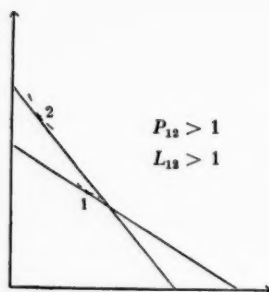

Fig. 1. Realindkomsten steget

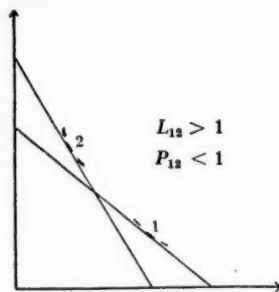

Fig. 2. Intet udsagn muligt

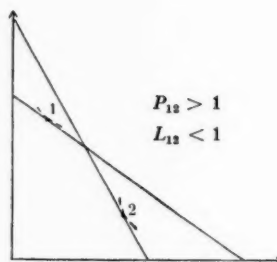

Fig. 3. Situationen inkonsistent

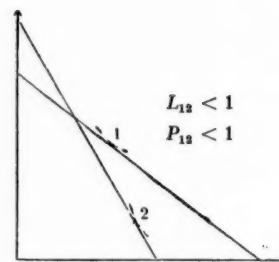

Fig. 4. Realindkomsten faldet

Om man betegner et Paasche-produktionsindex (dvs., vægtene er de løbende priser) for periode 2 i forhold til periode 1 med P_{12} , følger det, at betingelsen (1) er identisk med $P_{12} > 1$. Betegnes et Laspeyres-produktionsindex (hvor vægtene er basisårets priser) med L_{12} , følger det analogt, at betingelsen for, at man kan sige, at individet har undergået et fald i sin realindkomst, er, at $L_{12} < 1$. Det tilføjes, at om det oplyses, at f. eks. $P_{12} < 1$, vil man ikke heraf kunne slutte noget som helst, lige så lidt som oplysningen $L_{12} > 1$ kan fortælle noget om realindkomstens bevægelse.

For fuldstændigheds skyld må det anføres, at en sammenligning som den her foretagne naturligvis forudsætter, at det har »mening« at sammenholde periode 1 og periode 2. Dette betyder i denne forbindelse, at man må forudsætte, at individet handler konsistent indenfor et (og samme) valghandlingskort. Det kan vises¹⁾ — og ses iøvrigt umiddelbart, om man forsøger at konstruere det geometriske tilfælde i et valghandlingskort — at hvis $P_{12} > 1$ (hvilket som nævnt betyder, at indkomsten er steget), og man samtidig finder, at $L_{12} > 1$, så er den sidste oplysning ikke en yder-

¹⁾ Se f. eks. Paul A. Samuelson, »Evaluation of Real National Income«, *Oxford Economic Papers*, Jan. 1950.

ligere bestyrkelse af, at indkomsten faktisk er steget, men blot en test på, at individer handler konsistent indenfor *samme* valghandlingskort i begge perioder. Omvendt, hvis $P_{12} > 1$ og samtidig $L_{12} < 1$, vil dette i almindelighed betyde, at den foretagne sammenligning er meningsløs. I fig. 1—4 er fire mulige kombinationer skitseret i de almindelig kendte indifferens-kort.

Om man i stedet for at benytte produktionsindex direkte deflaterer de løbende værdier (V_{12}), vil det let ses, at en indkomststigning må testes ved at deflatere med et Laspeyres prisindex (\bar{L}_{12}), mens et eventuelt fald i indkomsten må testes ved at deflatere V_{12} med et Paasche-prisindex (\bar{P}_{12}).

For et enkelt individ kan situationen da summeres i følgende tabel (hvor der som i det foregående ses bort fra grænsetilfældene, f. eks. hvor P_{12} og/el. $L_{12} = 0$).

	$L_{12} = \frac{V_{12}}{\bar{P}_{12}} > 1$	$L_{12} = \frac{V_{12}}{\bar{P}_{12}} < 1$
$P_{12} = \frac{V_{12}}{\bar{L}_{12}} > 1$	Realindkomsten er steget	De to perioder er ikke sammenlignelige
$P_{12} = \frac{V_{12}}{\bar{L}_{12}} < 1$	De to perioder kan godt være sammenlignelige, men der kan ikke drages nogen slutning	Realindkomsten er faldet

Om end debatten omkring disse forhold er så langt fra at være afsluttet, vil man vist kunne anse det ovenfor anførte som almindeligt anerkendt — hvilket også er begrundelsen for her at nøjes med ovenstående ganske summariske referat¹⁾. Man kan synes, at der mangler en til bunds gående analyse af den del af indkomsten, som ikke benyttes i perioden — altså opsparingen. (Som det straks skal antydes, viser denne svaghed sig ikke

¹⁾ Foruden den allerede anførte litteratur kan der henvises til N. Kaldor, »Welfare Propositions in Economics«, *Economic Journal*, Sept. 1939; T. de Seitovszky, »A Note on Welfare Propositions in Economics« og »A Reconsideration of the Theory of Tariffs«, *Review of Economic Studies*, Vol. IX, Nos. 1 og 2; to artikler af Simon Kuznets, »On the Valuation of Social Income — Reflections on Prof. Hicks' Article«, *Economica*, Febr. og Maj 1948 samt Hicks' svar, »The Valuation of Social Income — A Comment on Prof. Kuznets' Reflections«, *Economica*, Aug. 1948. Endelig henvises der til I. M. D. Little, *A Critique of Welfare Economics*, Oxford 1950, Ragnar Frisch, »Annual Survey of General Economic Theory: The Problem of Index Numbers«, *Econometrica*, Vol. IV, Jan. 1936 og *Økonomisk velferdsteori*, notater fra professor Haavelmo's forelæsninger i høstsemesteret 1949 og vårsemesteret 1950, utarbejdet av Arne Amundsen og Hans Jacob Kreyberg (stencileret).

mindst ved en summation over antallet af individer). Opsparingen betragtes som en indkomstanvendelse ganske på linje med forbruget. Dette synes ved en nøjere analyse en alt for overfladisk og utilfredsstillende behandling. Men bortset herfra synes der ikke at være meget at pille ved i denne almindelige opfattelse — naturligvis forudsat at hele valghandlingsanalysen kan stå for kritik.

De egentlige — og til dato uløste — spørgsmål rejser sig, om man søger grundlaget for et udsagn om realindkomstens bevægelse for en gruppe af individer (som f. eks. en nation). Hicks diskuterer i sin 1940-artikel de spørgsmål, som rejser sig ved summationen over antallet af individer. Problemet er her i første omgang af samme karakter som de almindeligt kendte indexproblemer. Visse af elementerne er steget og visse faldet; en summation forudsætter altså en vejning, hvorved en vilkårlighed indsniger sig. I det givne tilfælde viser det sig på den måde, at realindkomsten kan være steget for nogle og faldet for andre, d. v. s. der er samtidig sket en ændring i indkomstfordelingen. Hvad bliver nettoresultatet?

Hicks' konklusion (fra 1940) er, at hvis det ved en omfordeling af indkomsterne i periode 1 er umuligt at stille hvert enkelt individ lige så godt, som han faktisk var stillet i periode 2, så er dette ensbetydende med, at den totale realindkomst i periode 2 er større end i periode 1. Dette kriterium har den store fordel, at de ovenfor gennemgåede tests også kan anvendes på nationalindkomsten, således, at hvis det totale produktionsindex beregnet med løbende vægte er større end 1, vil dette betyde, at indkomsten er steget fra 1 til 2. Analogt undersøges et fald i den totale realindkomst ved et produktionsindex med faste vægte — eller ved at deflatere den totale indkomst i løbende priser med et prisindex med løbende vægte.

Scitovsky tilføjer til dette, at for at kunne godtgøre en stigning er det ikke alene nødvendigt at kræve, at det er umuligt ved en simpel omfordeling i periode 1 at stille hvert individ bedre, end han faktisk var stillet i periode 2, men man må tillige kræve, at der eksisterer en omfordeling, som gør hvert individ i periode 2 »rigere«, end han faktisk var i situation 1. Herved får man altså en slags dobbelt test.

Disse to løsninger af summationsproblemet anføres kun som illustrationer. Det vil her føre for vidt at gå ind på en detailleret diskussion af spørgsmålet. Samuelson mener — i den ovenfor nævnte artikel — at kunne vise, at hverken disse eller andre mulige kriterier er vandtætte. Dette — så vidt vides — sidste ord i denne omgang er således særdeles pessimistisk. Der skal som sagt ikke gås nærmere ind på spørgsmålet — så meget mere, som den, der skriver dette, ikke har noget bidrag at give til diskussionen.

Det kan dog anføres, at i hele debatten er man — så vidt jeg ved —

endnu ikke kommet frem til et så fundamentalt spørgsmål som investeringsstilling. Diskussionen er ført i valghandlingskortets terminologi, og man har dermed — implicit — holdt dette vel i grunden ganske komplicerede spørgsmål ude af analysen. Hvorledes skal man veje fordelene ved, at en del af produktionsfaktorerne (nemlig investeringssektorens) reserveres en fremtidig konsumgodeproduktion? Dette problem synes så meget mere kompliceret, som der jo samtidig med en — absolut eller blot relativ — overflytning kan finde en terms of trade ændring sted mellem de to sektorer (investeringssektor og konsumgodesektor). Problemet er åbenbart analogt til spørgsmålet om opsparingens stilling ved analysen af et enkelt individs indkomstændringer. Men det er også kun »analogt til«, for så vidt som det vil vides, at en ændring af opsparingen (relativt og/el. absolut) for individet ikke behøver at betyde en ændring i samme retning for samfundet som helhed. Summationen kan med andre ord på ingen måde foretages rent mekanisk, men må støtte sig til en eller anden model.

Det er endvidere et spørgsmål, om det ikke er hele det anvendte analyseapparat, der er noget i vejen med. Det må under alle omstændigheder forekomme paradokalt, at mens man på den ene side — med god grund — fra et »praktisk-statistisk« og politisk standpunkt har en meget stor interesse i disse målinger af realindkomsten, og faktisk i rigt mål beregner og benytter sådanne index, så står den økonomiske teori fuldstændig uden svar på det stillede spørgsmål. Det *kan være*, fordi dette spørgsmål — hvor meget steg realindkomsten fra den periode til den periode? — er meningsløst, hvorfor der ikke kan gives noget svar. Det er således nærliggende at sige, at nationalindkomsten er en så heterogen strøm, at et samlet index for dens »reale« udvikling bliver ganske uden mening. Ydermere er der vel grund til at gøre opmærksom på den uhyre svaghed, som ville ligge i et svar — om man en dag fandt et — som forudsatte f. eks. kontant valghandlingsskema for de enkelte individer. At en realistisk teori ydermere måtte udvides og trække afhængigheden mellem individerne ind i analysen¹⁾ — og dette problem rejser sig naturligvis, så snart man overhovedet vil summere — nævnes kun til illustration af de vanskeligheder, som den økonomiske teori måtte overvinde, hvis man skulle forsøge at svare på anmodning om kriterier for stigende realindkomst. Igen: hvis spørgsmålet overhovedet har nogen mening. At det synes vanskeligt at give sammenligninger over længere perioder et »valghandlingsteoretisk indhold« er åbenbart.

Under alle omstændigheder synes der ikke nogen udvej, om man indskrænker sig til den hidtil givne analyseteknik. Man kan ikke give noget udsagn om den totale realindkomsts bevægelser, med mindre man på en

¹⁾ Se James S. Dusenberry, *Income, Saving and the Theory of Consumer Behavior*, Harvard 1949, kap. VI.

eller anden måde bliver i stand til at sammenligne de forskellige individers »welfare«. Om man kunne dette, ville spørgsmålet naturligvis være klaret, for så vidt som man jo i og med disse ekstra oplysninger ville få et vægt-system udleveret. Dette kan måske siges at være en implicit konklusion af Samuelsons analyse.

Der er endelig at bemærke, at den ovenfor refererede analyse udelukkende har henført sig til indkomsten set fra udgiftssiden — hvorved den almindelig kendte valghandlingsanalyse kan anvendes. Det er naturligvis nødvendigt at forsøge en analyse fra produksiden, hvilket forøvrigt f. eks. både Hicks og Samuelson også gør. Problemerne viser sig imidlertid her at dukke op igen — om end deres form måske bliver ændret. Men man skal dog ikke forvente at komme lettere til vejs ende på den måde. Det bør tilføjes, at den mulighed naturligvis foreligger, at de to realindex vil kræve hver sin selvstændige definition (jfr. nedenfor), således at resultatet bliver en forskel mellem realindkomst og realprodukt — en forskel, som ikke alene motiverer sig ved rent »teknisk-statistiske« forhold.

II.

Den anden — og som det viser sig langt mere frugtbare — problemkreds drejer sig om de ved konkret statistisk arbejde rejste spørgsmål i målingen af »realindkomsten«. Man kan vel her igen dele problemerne i to grupper. På den ene side er der spørgsmålet om selve definitionen af »nationalindkomsten« og på den anden side spørgsmålet om, hvorledes denne skal »deflateres«.

En lang række udførlige undersøgelser og diskussioner har været ført om definitionen af »nationalindkomsten«. Spørgsmålene har her i reglen været af meget konkret natur — og diskussionen har da også givet stort udbytte og har ført frem til brugbare resultater. Det er åbenbart nødvendigt at finde frem til en almindelig anerkendt standarddefinition, som muliggør sammenligning både i tid og sted (i.e. mellem lande). Dette arbejde har da også med held været taget op af forskellige internationale organisationer, til hvilke rapporter der henvises¹).

Da faktisk til dato intet land helt konsekvent følger de internationalt foreslåede definitioner, vil en lang række større og mindre korrektioner være nødvendige for at bringe de nationale definitioner i overensstemmelse

¹) Se især Studies and Reports on Statistical Methods, No. 7: *Measurement of National Income and the Construction of Social Accounts*, United Nations, Geneva 1947, særlig det deri indføjede appendix af Richard Stone, *Definitions and Measurement of the National Income and Related Totals*. Endvidere *A Simplified System of National Accounts*, OEEC, National Accounts Research Unit, Cambridge, April 1950, samt de to bind fra Statistical Office of the United Nations, *National Income Statistics, 1938—1947* og *do., 1938—1948*, Lake Success 1948 og 1950.

med (eller blot tilnærmelsesvis svarende til) de internationalt foreslåede. Sådanne korrektioner er — om end slet ikke fuldstændigt — gennemført i de to nævnte Lake-Success-publikationer. I OEEC's research unit i Cambridge er en mere systematisk behandling — land for land — påbegyndt¹⁾. Videre kan nævnes, at et forsøg på at gennemføre de nødvendige korrektioner er gjort i ECE's årlige Survey's²⁾. Endelig må nævnes de arbejder som er blevet fremlagt ved de i U.S.A. årligt afholdte *Conferences on Research in Income and Wealth*³⁾ såvel som møderne i *International Association for Research in Income and Wealth*. Den sidste sammenslutning — som bl. a. udgiver en løbende litteraturliste over afhandlinger i tilknytning til nationalindkomstspørgsmål — har i øvrigt påbegyndt en serie i lighed med den amerikanske.

Om man nu forudsættes at være nået frem til en acceptabel definition af »nationalindkomsten«, (og forudsætter at denne definition også vil være relevant for et realindex), vil beregningen af realindkomsten dernæst give anledning til en lang række problemer i valget af »deflateringsfaktorer«. Problemet kan her være at finde et prisindex⁴⁾, som måtte være relevant for formålet, eller at finde anvendelige produktionsindex. Groft taget kan man nemlig skelne mellem to forskellige måder til løsning af spørgsmålet.

Om man tager sit udgangspunkt i nationalindkomsten fra udgiftssiden (f. eks. i den grove form: indkomsten = forbrug + investering + (export ÷ import)), vil det i de fleste tilfælde vise sig mest praktisk at finde realindkomsten ved en deflatering af de enkelte poster med relevante prisindex. Det er her umiddelbart indlysende, at såfremt man vil være i stand til at beregne de relevante prisindex, vil en meget detaljeret opdeling af nationalindkomsten give en mindre fejlmargen på det endelige index.

I denne forbindelse kan det også nævnes, at en sådan detaljeret opdeling vil være at foretrække fra et analytisk synspunkt. Forholdet er det, at — som allerede ovenfor anført — den totale indkomst er en så heterogen strøm, at det kan være yderst tvivlsomt, hvilken betydning man kan tillægge et samlet index. Så snart man ønsker at få fat i de egentlig interessante oplysninger, vil man rette søgelyset mod ændringer i fordelingen

¹⁾ Se f. eks. Kurt Hansen's rapport om Danmark, *National Accounts Studies, Denmark*, OEEC 1951. For Danmarks vedkommende er hovedkilden iøvrigt *Nationalproduktet og Nationalindkomsten 1930—46* og do. 1946—49, Statistiske Meddelelser, 4—129—5 og 4—140—2.

²⁾ *Economic Survey of Europe in 1948*; do. 1949 og 1950, Economic Commission for Europe, Geneva 1949, 1950 og 1951.

³⁾ Se serien *Studies in Income and Wealth*, National Bureau of Economic Research, New York; denne række begyndte i 1937, og der er til dato kommet 13 bind i serien.

⁴⁾ Gennem den almindelige teori om pris- og produktionsindex kan man da komme tilbage til de ovenfor omtalte velfærdsproblemer.

på de enkeltposter, som tilsammen danner nationalindkomsten, og i mindre grad interessere sig for totalen, som når alt kommer til alt er af begrænset interesse¹⁾.

Som ovenfor nævnt er den deflaterede værdi af løbende værdier — deflateret med et Laspeyres-prisindex (faste vægte) — identisk med et Paasche-produktionsindex (løbende vægte). Det følger, at den her omtalte beregning svarer til direkte at beregne kvantumsindex med løbende vægte for de enkelte dele af nationaludgiften — idet de benyttede prisindex næsten altid vil være af Laspeyres-typen. Det totale index for realindkomsten fremtræder da som det vejede gennemsnit af disse index, idet normalt værdien af de enkelte poster i basisåret anvendes som vægte. Set fra dette synspunkt bliver der altså en slags inkonsistens i det totale index, for så vidt som de anvendte vægte er en blanding af vægte hentet fra basisåret og det løbende år.

Et særligt problem — som af hensyn til det følgende skal nævnes — opstår i relation til deflateringen af betalingsbalancens poster. Hvis man tænker sig at deflatere hver post på betalingsbalancen for sig med relevante prisindex — idet f. eks. vareeksporten deflateres med et prisindex for eksportvarer og importen med et prisindex for importvarer — bliver resultatet åbenbart, at det totale index ikke vil tage hensyn til ændringer i terms of trade overfor udlandet. Idet der synes al mulig anledning til at adskille dette index og et index, som også tager det tab (gevinst) i »indkomst«, som en forringelse (forbedring) af terms of trade overfor udlandet betyder, i betragtning, kunne man åbenbart skelne mellem et index for realproduktet og et index for realindkomsten (jfr. nedenfor²⁾). Så længe man betragter nationalindkomsten fra udgiftssiden, findes et index for realproduktet, altså som omtalt ved at deflatere hver post på betalingsbalancen for sig. Derimod vil man komme frem til realindkomsten, om man deflaterer nettoresultatet på betalingsbalancens løbende poster under et — f. eks. (som i Danmark) med et prisindex for importvarerne i tilfælde af underskud på

¹⁾ Dette gælder naturligvis, hvad enten man beskæftiger sig med nationalindkomsten i faste eller løbende priser.

²⁾ W. B. Reddaway, som anvender en sådan terminologi — se »Movements in the Real Product of the United Kingdom, 1946—1949«, *Journal of the Royal Statistical Society*, Series A, Vol. CXIII, Part IV 1950 — lader tillige de to index adskille sig derved, at ændringer i dividender og renter betalt til og modtaget fra udlandet ikke indgår i realproduktet, men alene indgår i realindkomsten. For så vidt som man i Skandinavien allerede i forvejen udelader disse betalinger fra nationalproduktet, men lader dem indgå i nationalindkomsten, vil det være naturligt at følge denne terminologi. Et andet er, at det måske kan antages at måtte forekomme en mindre nærliggende terminologi for Reddaway, idet man jo i England såvel som i de fleste andre lande i overensstemmelse med den internationale foreslåede definition netop ikke skelner mellem nationalproduktet og nationalindkomsten. Rent kvantitativt er dette rent terminologiske spørgsmål naturligvis af underordnet betydning — i det mindste i de skandinaviske lande — og forholdet tages i øvrigt ikke i betragtning i denne fremstilling.

betalingsbalancens løbende poster og med et prisindex for eksportvarerne i tilfælde af et overskud. Denne foreløbige behandling af spørgsmålet får her være tilstrækkelig, idet det dog må tilføjes, at der er en lang række problemer bag denne »korrektion for terms of trade ændringer«, som måske ikke finder sin tilfredsstillende løsning ved den her refererede almindelige fremgangsmåde. Man kan således spørge, hvilken betydning det almindelige mål (og måske især de heraf »følgende« kvantitative bestemmelser af tab eller gevinst) for terms of trade ændringer — index for eksportpriserne relativt til index for importpriserne — egentlig kan tillægges, når der ikke er ligevægt på betalingsbalancens løbende poster¹).

Den ovenfor opstillede sondring mellem realprodukt og realindkomst viser sig kun indirekte, om man benytter en anden »teknik« i sin beregning. Mens man ved den lige omtalte deflatering tager sit udgangspunkt i nationalindkomsten fra udgiftssiden, vil man naturligvis også kunne angribe problemet fra produktsiden. Udgangspunktet bliver da nationalindkomsten fordelt på de forskellige sektorer — landbrug, fiskeri, skovbrug, industri, håndværk o. s. v. Den almindeligt anvendte fremgangsmåde er da at finde frem til produktionsindex for de enkelte sektorer, hvorefter disse — for at nå frem til det totale index — sammenvejes med anvendelse af sektorernes bidrag til nationalindkomsten i basisåret som vægte.

Man kan atter her anføre, at alt andet lige vil det totale index naturligvis være så meget mere »nøjagtigt«, jo mere detaljeret sektorinddelingen gøres. Problemet bliver naturligvis at finde relevante kriterier for produktionsændringer.

Der kan være anledning til at nævne, at de benyttede produktionsindex i princippet bør være index, som refererer sig til vedkommende *sektors* indsats, og ikke blot index for ændringer i sektorens produktion.

For det første vil anvendelsen af de almindeligt forekommende produktionsindex betyde, at man ikke altid vil få et korrekt indtryk af vedkommende sektors reale indsats. Tænker man sig således, at en sektor — f. eks. industrien — har uændret gode-produktion, men forbruget af råmaterialer og hjælpestoffer (input) er faldet, så vil dette betyde, at sektorens reale indsats er steget. Denne stigning vil imidlertid ikke komme til syne, om man benytter et index for sektorens vareproduktion (output) som kriterium. På samme måde vil f. eks. en udvidelse af sektorens »bagud« (virksomheder, som leverer råmaterialer, var tidligere — i henhold til den givne definition — henført til en anden sektor, men må nu — i henhold til samme definition — henregnes til vedkommende sektor) ikke nødvendigvis komme til syne ved en anvendelse af output som kriterium for indsatsen.

¹) For en mere indgående diskussion af dette spørgsmål, se P. Nørregaard Rasmussen, »Om indkomstfordelingen og handlen mellem sektorerne«, *Handelsvidenskabeligt Tidsskrift* 1951.

For det andet vil en anvendelse af output (altså index for vareproduktionen) betyde, at man ikke uden at begå dobbeltregning kan sammenregne de enkelte index til en total. Man tænker sig således to sektorer — A og B — hvor A leverer råmaterialer til B, og hvor A's vareproduktion er steget uden forøget anvendelse af råmaterialer, mens B's vareproduktion *alene* ved den forøgede tilførsel af råmaterialer stiger (f. eks. ligefrem proportionalt). Det vil da være åbenbart, at en ren anvendelse af output som kriterium for vedkommende sektors indsats vil betyde et voksende index for sektor A — hvilket også er ganske korrekt — og et voksende index for sektor B. Det sidste er imidlertid ikke et korrekt index for B's indsats, som — i det givne tilfælde — reelt er ganske uændret. Ydermere vil en sammenvejning af A og B åbenbart betyde, at totalen bliver »for stor«, for så vidt som man regner A's forøgede indsats med både under A og under B.

I princippet skal de benyttede index således beregnes som index for »den reale værdi af værditilvæksten«, d. v. s. man må korrigere ændringer i output (vareproduktionen) for ændringer i input (råmaterialer og hjælpesoffer). Dette er da også, hvad man i princippet tilstræber f. eks. her i landet.

I visse tilfælde er det foreløbig i praksis ikke muligt at finde frem til tilfredsstillende udtryk for produktionen (output). Man må da vælge andre kriterier for produktionen. Dette gælder således for praktisk talt hele gruppen af tjenesteydelser. Hvorledes skal man f. eks. måle en embedsmands indsats? I disse tilfælde må man i reglen lade sig nøje med at anvende indsatsen af arbejdskraft som mål for sektorens reale bidrag til nationalindkomsten. Dette betyder på den anden side, at man simpelthen udelukker en forøgelse af arbejdsproduktiviteten for vedkommende sektor.

At der i det hele taget i praksis viser sig en lang række uoverstigelige vanskeligheder er velkendt. I princippet må det imidlertid kræves, at alene et index beregnet ved at deflatere output og input hver for sig vil give et korrekt udtryk for vedkommende sektors bidrag til »realindkomsten«.

Det er umiddelbart indlysende, at det totale index beregnet som ovenfor skitseret, hvor totalen fremkommer som summen af hver sektors reale produktionsindsats, vil blive et index for *realproduktet*. Det vil således først være efter en korrektion for tab (gevinst) p. gr. af terms of trade ændringer overfor udlandet, at man når frem til realindkomsten.

III.

Som indledningsvis anført kan man udskille en tredje kreds af problemer knyttet til realindkomstanalyser, nemlig undersøgelser over årsagen — eller rettere årsagerne — til en given bevægelse i et på forhånd givet, veldefineret index. Der forudsættes således for et øjeblik, at det overhovedet har

mening at angribe disse spørgsmål, samt at de mere statistiske problemer i tilknytning til målingen er løst. Man ønsker da at udskille (og evt. nærmere analysere) de faktorer, som øver indflydelse på indexet for realindkomsten.

En særdeles overskuelig og i tilgift meget relevant opdeling vil være at henføre ændringer i realindkomsten til ændringer i følgende fire forhold:

- a) Ændringer i terms of trade overfor udlandet.
- b) Ændringer i den totale beskæftigelse.
- c) Ændringer i arbejdskraftens produktivitet.
- d) Ændringer i arbejdskraftens fordeling på forskellige sektorer.

Da det sidste forhold er udskilt som et særligt punkt, følger det, at der med produktiviteten *ikke* forstås den totale produktion pr. beskæftiget, men produktion i hver sektor pr. beskæftiget (i sektoren). — Det bemærkes iøvrigt, at hvis beskæftigelsen måles i f. eks. antal helårsarbejdere, må produktiviteten måles pr. mand, mens en måling af beskæftigelsen ved antal arbejdstimer bevirker, at produktiviteten må måles som produktionen pr. arbejdstime.

I en vis forstand kan det siges at være vilkårligt, når man hæfter opmærksomheden specielt på arbejdskraftens produktivitet — og følgelig derefter specielt undersøger ændringer i arbejdskraftens fordeling på sektorerne. Al den stund, den totale produktion er det samlede resultat af en kombination af arbejdskraften *og* alle de andre produktionsfaktorer, vil arbejdskraftens produktivitet — målt som forholdet mellem produktionsresultat af indsatsen af arbejdskraft — naturligvis ikke kunne opfattes som et mål for arbejdskraftens vilje og evne til at levere produktiv indsats¹⁾. Der er ikke desto mindre god grund til at interessere sig for denne

¹⁾ Lad den totale produktion (r_1) i periode 1 være en funktion af produktionsfaktorernes indsats:

$$r_1 = f(n_1, a_{11}, a_1 \dots a_{1n}),$$

hvor n_1 er indsatsen af arbejdskraft, og $a_{11}, a_{12} \dots a_{1n}$ er indsatsen af de andre produktionsfaktorer i omtalte periode. For at få et isoleret mål for arbejdskraftens produktivitet skulle man

da finde et mål for $\frac{\partial r}{\partial n}$ hvilket kun var muligt, om alle andre faktoreres indsats var uændret,

således at (i periode 2)

$$r_2 = f(n_2, a_{11}, a_{12} \dots a_{1n}),$$

hvorefter man kunne sætte

$$\frac{\partial r}{\partial n} \propto \frac{r_2 - r_1}{n_2 - n_1}$$

I virkelighedens verden vil man imidlertid få en ændring af alle — eller i hvert fald nogle af — de andre faktorer, således at

$$r_2 = f(n_2, a_{21}, a_{22} \dots a_{2n})$$

i hvilket tilfælde man naturligvis må have

$$\frac{\partial r}{\partial n} \neq \frac{r_2 - r_1}{n_2 - n_1}$$

produktivitet. Det kan særlig fremhæves, at for det første er arbejdskraften (trods alt) den mest homogene — og følgelig lettest målelige — af produktionsfaktorerne, og for det andet er der god grund til — og det er tillige frugtbart — at betragte arbejdskraften som *den* knappe faktor — i det lange løb måske den eneste. —

IV.

Ændringer i terms of trade overfor udlandet påvirker realindkomsten, idet en sådan ændring er ensbetydende med en ændring af indkomstfordelingen mellem landene. Som allerede anført rejser der sig imidlertid en række — i almidelighed upåagtede — problemer, om hvorledes størrelsen af denne indkomstoverførsel skal måles. En del af disse problemer kan henføres til almindelige indexproblemer i det omfang, de viser sig som vejningsproblemer. Men tilbage bliver en række mere almene spørgsmål, hvoraf særlig skal fremhæves den allerede nævnte usikkerhed, som opstår, når der ikke er balance på betalingsbalancens løbende poster.

Det kan fremhæves, at de her behandlede forhold til forklaring af den totale realindkomsts ændringer — med de nødvendige ændringer i formuleringen — lige så vel kan anføres i relation til en undersøgelse af ændringer i den enkelte sektors realindkomst. De tre sidste faktorer — (b) til (d) — virker i princippet for en given sektor på nøjagtig samme måde som for landet som helhed, og det gør terms of trade ændringer for så vidt også. Rent bortset fra det forhold, at »terms of trade« i dette tilfælde refererer sig til den enkelte sektors »relation til omverdenen«, må det imidlertid fremhæves, at mens der er automatisk virkende kræfter, som stedse trækker frem mod ligevægt for et lands betalingsbalance (d. v. s. de løbende poster) overfor udlandet, så findes der ikke sådanne kræfter, som »i det lange løb« sikrer ligevægt for den enkelte sektors forhold til omverdenen. Det vil således kunne forsvares at behandle forholdet til udlandet under den forudsætning, at der er ligevægt mellem import og eksport, og at udvikle sit analyseapparat (i den internationale handels teori) med denne situation for øje. En sådan antagelse vil imidlertid ikke kunne gøres for den enkelte sektor, hvor det er rent tilfældigt — og i og for sig unormalt — at samlet salg til omverdenen (output) er lig samlet indkøb til produktionen fra omverdenen (input). Dette forhold vil kunne give anledning til ganske specielle problemer for bestemmelsen af »terms of trade« ændringers indflydelse på en sektors realindkomst¹⁾.

M. h. t. virkningen af ændringer i den totale beskæftigelse kan der naturligvis rejse sig både principielle (f. eks. spørgsmål om definitionen) og mere praktiske spørgsmål i relation til en måling af effekten. På grund af

¹⁾ Jfr. den ovenfor omtalte artikel i *Handelsvidenskabeligt Tidsskrift*, 1951.

manglende materiale er det for de fleste lande meget vanskeligt at få en forestilling om faktorens kvantitative betydning i den faktiske udvikling.

Disse vanskeligheder bliver ikke mindre, om man vender sig til den tredje faktor (c). De hertil knyttede problemer er så store og vidtrækkende, at spørgsmålet kun tangeres her for fuldstændigheds skyld. Det kan håbes, at de undersøgelser, som både nationale og internationale organer har igangsat i de sidste år, i det mindste vil medføre en bedre flydende strøm af data over beskæftigelsen, hvorved en nøjere analyse ikke alene af produktiviteten, men også af det lige nævnte spørgsmål — virkningen af en ændring i den totale beskæftigelse — såvel som det i det følgende behandlede ville blive gjort meget lettere.

V.

Virkningen på realindkomsten af arbejdskraftens vandringer mellem sektorerne synes ikke behandlet af ret mange forfattere. Det er muligvis som en reaktion herpå, at Colin Clark¹⁾ går til den anden yderlighed og meget kraftigt fremhæver dette forhold. Af andre forfattere, som har givet sig af med dette problem, nævnes Jean Fourastié²⁾ og Simon Kuznets³⁾.

Ifølge Colin Clark var det William Petty, som først henledte opmærksomheden på dette forhold — som han kalder Petty's lov⁴⁾. Reduceret til al simpelhed går Petty's lov da ud på, at idet de forskellige sektorer har forskellig »produktivitet« (her målt som forholdet mellem sektorens bidrag til nationalindkomsten og sektorens beskæftigelse), vil en ændring af arbejdskraftens fordeling påvirke realindkomsten. Denne ændring har ydermere igennem historien altid gået i positiv retning, idet arbejdskraften —

¹⁾ *Conditions of Economic Progress*, Mac Millan 1940. En ny og delvis omarbejdet udgave af denne bog udkom i 1951. — Vel sagtens på grund af krigen synes denne bog så godt som ukendt her i landet. Dette er en skam, idet den — på trods af en mere end letsindig behandling af det benyttede statistiske materiale — er overordentlig inspirerende og — formentlig — frugtbar i sin analyse. — Det bemærkes, at Colin Clark i 1949 startede et tidsskrift (*Review of Economic Progress*, udsendt af the Queensland Bureau of Industry, Brisbane, Australien), som skridt for skridt tager de i *Conditions of Economic Progress* behandlede spørgsmål op til yderligere behandling på grundlag af up to date materiale.

²⁾ *Le Grad espoir du XXe siècle*, Press Universitaire, 1949. Denne bog er meget påvirket af Colin Clark.

³⁾ *National Income: A Summary of Findings*, National Bureau of Economic Research, New York 1946.

⁴⁾ Se William Petty, *Political Arithmetick*, London 1690, hvor dette spørgsmål behandles. Bogen udkom efter Petty's død (1685). En samlet udgave af Petty's arbejder — herunder hans kendte befolkningsstatistiske undersøgelser — blev udgivet 1899 af Charles Henry Hull med titlen *The Economic Writings of Sir William Petty*.

når man ser bort fra mere kortvarige svingninger — altid er gået fra de »mindre produktive« mod de »mere produktive« sektorer.

Colin Clark kombinerer nu Petty's lov med inddelingen (som senere genfindes i omtrent samme form hos Fourastié) i de primære, sekundære og tertiære sektorer. Til primære aktiviteter henregnes landbrug, jagt, fiskeri, frugtavl etc. Til sekundære aktiviteter henregnes industriel produktion, bygge- og anlægsvirksomhed, minedrift etc. Tertiær aktivitet omfatter tjenester i vid forstand, d. v. s. handel, transport, offentlige tjenester, »frie erhverv« etc. Summen af den i disse tre grupper skabte indkomst udgør ikke hele nationalindkomsten. Man må nemlig yderligere — efter den alm. accepterede definition — indregne indkomster fra beboelseshuse samt rente og dividende modtaget fra investeringer i udlandet. Det karakteristiske ved disse sidste »aktiviteter« er imidlertid — stadig ifølge Colin Clark — at indkomsten fremkommer uden nogen (national) indsats af arbejdskraft. Det afgørende er nu, at opstillet i den nævnte rækkefølge betegner disse tre sektorer en stigende »produktivitet« (c: sektorindkomsten pr. arbejder). Følgelig vil en overflytning af arbejdskraft fra primære til sekundære og tertiære aktiviteter betyde en stigning i realindkomst¹⁾.

Det hedder hos Colin Clark²⁾:

»From Sir William Petty's day to the present time the transfer of working population from primary production to secondary and tertiary has been continuing, and perhaps will continue for as many centuries more. This is clear evidence that world economic equilibrium has not yet been obtained, and indeed that the world is still within a very long distance of obtaining it. In other words, certain agricultural countries and regions must be regarded as being »overpopulated«. This word is not used in the sense that they are in any way unable to support their present populations,

¹⁾ Colin Clark går videre i sin karakteristik af de tre aktivitetsgrupper (som opfattet i videre forstand naturligvis ikke forhindrer en lidt nøjere differentiation i flere sektorer — måske individuelt afvejet efter hvert lands struktur). For det første observerer Colin Clark, at produktet fra primære og sekundære aktiviteter er transportable (d. v. s. kan indgå i interregional handel). For det andet er det karakteristiske ved produktet fra de primære aktiviteter, at det udgør »necessaries of life«, hvilket betyder, at den del af indkomsten, som optages af disse produkter, er faldende med stigende indkomst. Men ydermere betyder det, at efterspørgslen efter disse produkter er uelastisk. Et tredje forhold af afgørende betydning finder Colin Clark deri, at mens loven om aftagende udbytte (decreasing return) er virksom i de primære aktiviteter, vil produktion i sekundære aktiviteter i reglen ske under voksende udbytte (increasing return). For de tertiære aktiviteters vedkommende får man følgende indrømmelse: »The economies of tertiary industry remain to be written. Many as yet feel uncomfortable about even admitting their existence. In this case, such little evidence as is available shows that in certain circumstances remarkable examples of increasing return may be obtained« (jfr. 1940, p. 341).

²⁾ 1940, p. 341.

but simply in the economic sense of the term, namely that their inhabitants could earn even considerably higher average real incomes per head in other industries or territories, and, if actuated by economic motives, will in the course of time do so.«

Det er formentlig med god grund, Colin Clark henleder opmærksomheden på Petty's lov. (Den kan — åbenbart — anvendes for en nation som for en verdensdel (f. eks. Europa) som for verden som helhed)¹⁾. At det er en såre frugtbar tanke turde være åbenbart. Problemet er dog, hvor megen vægt man skal lægge på dette (foreløbig i rent kvalitative form udtrykte) forhold, som jo dog kun er eet — blandt fire (jfr. ovenfor) — af de for realindkomstens udvikling afgørende. Dette spørgsmål kan naturligvis kun løses ved en konkret undersøgelse af, hvor meget en omflytning af arbejdskraften til de mere »produktive« sektorer faktisk betyder for realindkomsten.

Problemet kan åbenbart stilles i den kvantitative form: Hvor stor en virkning kan en given ændring af arbejdskraftens fordeling forventes at have på realindkomsten? Noget systematisk svar (f. eks. i form af en elasticitet, der fortæller, hvor meget indkomsten vil forøges ved en given procentvis forskydning af arbejdskraften fra primære til sekundære eller fra sekundære til tertiære aktiviteter) kan naturligvis ikke gives; alene nogle — spredte — illustrationer vil i det følgende blive gennemgået.

Beregningerne heraf kan — forudsat de nødvendige data er tilgængelige — gennemføres ved at sammenligne den faktiske indkomst i periode 2 med den indkomst, som ville have været resultatet, om arbejdskraften havde været fordelt som i periode 1. Eller man kan omvendt undersøge forholdet mellem indkomsterne i periode 1 og den indkomst, som ville have været skabt, hvis arbejdskraften havde været fordelt som i periode 2. De to alternative spørgsmål vil i reglen give lidt forskellige svar, idet vejningen jo er forskellig²⁾. Der findes naturligvis en lang række alternative vægt-systemer, iblandt hvilke man i og for sig ikke har nogen grund til at foretrække det ene frem for det andet. I mange tilfælde vil manglende data tvinge til at nøjes med at prøve een vejning.

Det første eksempel refererer sig til Norge. Det er her undersøgt, hvor meget lavere indkomsten ville have været i 1948, hvis man dette år havde

¹⁾ Bemærk, at en emigration ofte samtidig er en ændring i den totale fordeling af arbejdskraften på sektorer.

²⁾ Det bemærkes, at dette vejningsproblem (som iøvrigt indsniger en fejl, som må antages at være »lille« i forhold til de andre usikkerheder i beregningerne) først og fremmest opstår af praktiske grunde, fordi man må anlægge, hvad Frisch kalder et »atomistic approach«. Alternativet er et »functional approach«, hvor man ikke regner med uafhængighed mellem de variable og vægtene, men tværtimod antager en bestemt funktionsforbindelse. Se herom Ragnar Frisch, »Annual Survey of General Economic Theory: The Problem of Index Numbers«, *Econometrica*, Vol. 4, No. 1, Jan. 1936.

haft den fordeling af arbejdskraften, som fandtes i 1939. Fra 1939 til 1948 fandt der en forskydning sted i arbejdskraftens relative fordeling fra primære aktiviteter til sekundære og igen fra sekundære mod tertiære aktiviteter¹⁾. Om man måler virkningen af denne forskydning ved at anvende de for 1948 givne værdier for nationalindkomsten pr. beskæftiget i hver sektor, finder man, at på trods af den ikke uvæsentlige forskydning, som i perioden 1939—1948 har fundet sted mod mere »produktive« erhverv, har dette dog kun haft en ringe indflydelse på den i 1948 skabte indkomst. For skellen synes at være lidt under 3 %²⁾.

Et andet eksempel er udarbejdet på grundlag af italiensk materiale. Der er her undersøgt for det første, hvor meget større indkomsten i Italien ville have været i 1938, om man havde haft 1949's relative fordeling af arbejdskraften. Beregningerne tyder på, at indkomsten synes praktisk talt uberørt af denne ændring. På den anden side er der forsøgt at beregne, hvor meget mindre indkomsten ville have været i 1949, om man da havde haft 1938's relative fordeling af arbejdskraften. Ej heller ved denne vejning finder man en signifikant ændring af realindkomsten.

En tredje illustration bygger på de amerikanske nationalindkomstopgørelser. Årene 1929, 1939 og 1949 er her udvalgt til sammenligning. Man finder, at hvis arbejdskraftens relative fordeling i 1939 havde været som i 1929, ville realindkomsten have været omkring 3 % højere i 1939 og analogt ville 1929 indkomsten have været ca. 3 % lavere, om man i dette år havde haft samme fordeling som i 1939. For denne periode har ændringer i arbejdskraftens fordeling åbenbart virket trykkende på realindkomsten. Betragter man dernæst perioden 1939—49 finder man praktisk talt ikke nogen virkning overhovedet af de stedfundne ændringer i arbejdskraftens relative fordeling. Dette gælder hvad enten man undersøger 1949 indkomsten med 1939 fordelingen af arbejdskraften, eller man anvender den faktiske 1949 fordeling på 1939 indkomsten.

Det skal nu kraftigt understreges, at de her givne tal på ingen måde kan opfattes som andet end kvantitativt vejledende. De fejkilder — jfr. nedenfor — og principielle mangler, som beregningerne har, forhindrer, at tallene opfattes som andet end ganske grove størrelsesordner.

Uanset de meget kraftige forbehold, som må tages, får man imidlertid en mistanke om, at Petty's lov virker med mindre styrke, end man måske på forhånd skulle tro — og i det mindste med langt mindre styrke, end Colin Clarsk (meget inspirerende og besnærende) analyse tyder på.

¹⁾ Det vil bemærkes, at inddelingen i sektorer i disse beregninger faktisk har været mere »nøjagtig« end den af Colin Clark skematisk opstillede. For Norge har man her opdelt på 9 sektorer.

²⁾ For kilderne til disse og de i det følgende benyttede beregninger er der redegjort nedenfor i det vedføjede appendix.

Hvis de fundne virkninger ses i forhold til den samlede stigning i produktion eller indkomst, svinder »Petty-effekten« ind. I de anførte perioder steg således Norges samlede realprodukt med 10—15 %. I henhold til det anførte kan imidlertid »kun« godt et par procent af realindkomststigningen henføres til Petty-effekten. For Italiens vedkommende er det fundet, at på trods af ikke uvæsentlige ændringer i arbejdskraftens fordeling synes virkning på realindkomsten ikke desto mindre at have været minimal. I USA steg den samlede realindkomst fra 1929 til 1939 med 7 %, og igen 1939—49 med omkring 55 % — mens Petty-effekten i hvert fald i den sidste periode slet ikke synes at have leveret noget signifikant bidrag til denne stigning. Der synes således at være god grund til at fremhæve virkningen på realindkomsten af ændringer i samlet beskæftigelse samt de enkelte sektors produktivitetsudvikling — frem for virkningen af ændringer i arbejdskraftens fordeling.

Når Petty-effekten således synes at måtte komme til at spille en underordnet rolle, ligger det i det kendte forhold, at (begrænsede) ændringer af vægtene i et index synes at øve forholdsvis lille indflydelse på det samlede index. Nationalindkomsten i de forskellige sektorer danner vægtene i et realproduktindex beregnet ved at sammenveje produktionsindex for de enkelte sektorer. Da Petty's lov imidlertid netop spiller på forskellene mellem de forskellige sektors relative (d. v. s. pr. beskæftiget) tilskud til nationalindkomsten, bliver dens betydning afhængig af disses betydning for det samlede index.

Petty's lov må således i en vis forstand henføres til et generelt indexproblem. Vægtenes betydning er behandlet bl. a. af Bowley¹⁾, som anfører følgende regel: »..... in calculating averages give all care to making the items free from bias, and do not strain after exactness in weighting«.

Der vil imidlertid være en række korrektioner at foretage til det ovenfor anførte.

For det første er der — som fremhævet af Bowley — grund til at have sin opmærksomhed henvendt på, at vægtene i et index vil blive af særlig betydning, såfremt der findes en afhængighed mellem de variable og de »sande« vægte. Og det kan netop blive tilfældet her, hvor man må antage, at vandringerne netop bl. a. er bestemt af de relative produktiviteter.

For det andet har de ovenfor refererede beregninger implicit forudsat, at den gennemsnitlige produktivitet er uafhængig af produktionens omfang — i hvert fald indenfor de her givne intervaller. Man forudsætter med andre ord, at den marginelle produktivitet er lig den gennemsnitlige, hvilket i princippet synes en tvivlsom forudsætning, som det imidlertid er uhyre vanskeligt at korrigere for. Man kan anføre, at ved vandringer vil produk-

¹⁾ *Elements of Statistics*, 6. udg., London 1937, kap. V.

tiviteten stige i den sektor, arbejdskraften vandrer fra, og falde i den sektor, som optager den ekstra arbejdskraft. Dette forhold vil åbenbart — om man antager, at vandringer netop sker for at udligne forskelle i grænseproduktiviteterne — tendere mod at forøge Petty-effekten, idet produktivitetsstigning i den fraflyttede sektor kan antages at være større end faldet i den tilflyttede sektor. — Det her omtalte forhold virker naturligvis mindre, når de studerede ændringer i arbejdskraftens relative fordeling er små, i hvilket tilfælde imidlertid Petty-effekten netop under alle omstændigheder må være lille.

For det tredje er det blevet forudsat, at »produktiviteten« kan måles ved sektorindkomsten pr. beskæftiget. Det er klart, at dette i princippet kun kan være det rigtige mål under fuldstændig fri konkurrence. Alle de kendte afvigelser fra denne situation svækker naturligvis det anvendte kriterium.

For det fjerde vil beregningerne blive tvetydige på grund af det allerede nævnte vejningsproblem. Dette bliver så meget mere vigtigt, som der foruden alt det andet også — i den faktiske historiske udvikling — vil finde en ændring sted i terms of trade mellem sektorerne. Dette gør det naturligvis vanskeligt at isolere de forskellige effekter.

For det femte må det huskes, at den kvantitative virkning, man finder, ganske afhænger af, hvor mange sektorer man inddeler i. Denne omstændighed fortjener — ved det vilkårlige element, som indsniges i beregningerne — særlig opmærksomhed. Når man ser bort fra virkningerne af forøget samlet beskæftigelse og ændrede terms of trade, vil man med *en given sektorinddeling* åbenbart henføre stigningen i en sektors realindkomst til produktivitetstigninger. Men det er åbenbart, at disse ændringer igen for en del skyldes ændret fordeling af arbejdskraften *indenfor* vedkommende sektor, d. v. s. mellem sektorens undergrupper. Denne virkning kunne igen forfølges ved en nærmere analyse af undergrupperne — en undersøgelse som i princippet ikke behøver at standse, før man er nået til de mindste enheder: de enkelte virksomheder.

I den af Petty selv givne fremstilling er stigning i realindkomsten fremstillet som et resultat af ændringer i den relative fordeling af arbejdskraften. I en konklusion af det anførte synes man imidlertid at måtte henvise Petty-effekten til en mere beskeden — om end slet ikke uvæsentlig — plads. Man må sikkert i højere grad fremhæve, at disse overflytninger er et resultat af en stigning i realindkomsten (følgende frem for alt stigende produktivitet), for så vidt som større indkomst betyder en relativ forskydning af efterspørgselen fra de primære mod de sekundære og tertiære sektors produkter. Petty-effekten leverer da et bidrag til at forstærke denne proces.

VI.

Det skal endelig nævnes, at den her givne problemstilling, hvorefter ændringer i realindkomsten spaltes op i de nævnte fire virkninger, måske af anden grund vil vise sig at være uheldig. Der forudsættes nemlig implicit en additiv eller multiplikativ virkning af den enkelte effekt. Denne forudsætning kan imidlertid let tænkes at være tvivlsom. Situationen er vel ganske parallel til den fra konjunkturforskningen kendte, hvor man opdeler en tidsrække i trend, konjunktur og sæson. Ved successiv elimination af sæson og trend forudsættes det muligt at nå frem til en isolation af konjunkturbevægelsen — idet »den uforklarlige lille rest« dog også indgår her og har voldt kvaler. Forholdet er nu det, at man kan vise¹⁾, at denne klassiske metode kun er tilladelig i ganske specielle tilfælde. I princippet må man da gribe til betydelig mere komplicerede metoder. Reduceret til grov simpelhed kan man sige, at situationen i virkeligheden forhindrer, at man udskiller de enkelte bevægelser. I stedet må de betragtes samlet (samtidig) under eet. Dette betyder igen, at man kan ikke — som ovenfor — angribe problemerne et for et, men må ud fra en fuldstændig model, i hvilken disse bevægelser er indarbejdet, søge frem til en bestemmelse af realindkomsten. Denne mere principielle indskrænkning bør have sin mening. Noget andet er, at man i *praksis* endnu en tid fremover i konjunkturforskningen såvel som i undersøgelser af den ovenfor refererede karakter vil være tvunget til at benytte mere grove metoder, til trods for at disse vil føre til resultater, som man engang i fremtiden (med rette) vil kunne betragte med overbærende smil. I praksis vil man ofte være nødt til at arbejde efter princippet: Hellere ramme ved siden af end slet ikke ramme.

¹⁾ Se herom Tjalling C. Koopmans (edt.), *Statistical Inference in Dynamic Economic Models*, Cowles Commission, Monograph no. 10, især 2. del.

APPENDIX

Til illustration af den kvantitative virkning af Petty's lov blev der ovenfor anvendt materiale fra Norge, Italien og U.S.A. Det skal kraftigt understreges, at de refererede beregninger i statistisk henseende lader meget tilbage at ønske. Der synes ikke at kunne tillægges grundmaterialet nogen høj grad af sikkerhed, således at de fundne størrelsesordninger — helt bortset fra andre fejlkilder — alene af den grund kun kan betragtes som vejledende. Dette gælder — så vidt det er muligt at skønne — ganske særligt for de norske og italienske tal.

For Norges vedkommende er tallene beregnet på grundlag af arbejdskraftbudgetter givet i *Om nasjonalbudsjettet 1947* (St. meld. nr. 10 — 1947) og *Nasjonalbudsjettet 1949* (St. meld. nr. 1 — 1949). Den sidste kilde giver tillige nationalindkomsten fordelt på sektorer i 1948. Det bemærkes, at arbejdskraftbudgetterne

ikke direkte giver fordelingen for hele året. Denne er bestemt ved interpolation mellem de givne data for 1939 delvis ved ledning med 1948.

For Italien er arbejdsraftens fordeling på 6 sektorer beregnet på oplysninger i *Annuario di Statistiche del lavoro*, 1949 og en dermed sammenlignelig fordeling af nationalindkomsten er givet i *Annuario statistico Italiano*, 1949—50, Serie V — Vol. II.

En lignende beregning koncentreret til bevægelserne mellem industrigrupperne er forsøgt for Danmark for perioden 1935 til 1948 — på grundlag af produktionsstatistikken. Resultaterne viste sig imidlertid praktisk talt uden interesse, idet der kun forekom ganske små forskydninger i den relative beskæftigelse.

Meget fuldstændige oplysninger er for disse beregninger tilgængelige for U.S.A. — offentliggjort i *National Income and Product of the United States 1929—1950* (Supplement to the Survey of Current Business), U. S. Department of Commerce, 1951. Der findes heri for hvert af årene 1929—50 en opdeling efter standardklassifikationen af sektorer af både beskæftigelsen og nationalproduktet (se angivne kilde tabeller 24 og 13) — det sidste igen opdelt for hver industri i de forskellige faktorindkomster. I denne forbindelse er kun årene 1929, 1939 og 1949 trukket frem til sammenligning og en opdeling på de 10 hovedgrupper er benyttet. (Materialet tillader i virkeligheden en opdeling på 72 sektorer).

NOGLE EKSEMPLER PÅ ØKONOMISK HISTORIESKRIVNING OM NYERE TID I ØKONOMISK TEORI OG STATISTIK

Af POUL MILHØJ

I indledningen til sin artikel »Den økonomiska historiens aspekter«¹⁾ skriver *Heckscher*: »Utforskningen av de ekonomiske sammanhangen har redan i halvannat århundrade följt två linjer, den teoretiska och den historiska. De två har ibland gått tillsammans men oftare gått isär, och relationen mellan dem er långt ifrån klarlagd den dag i dag«. Derefter fortsættes med et historisk tilbageblik, hvori linjen føres op fra de ældre klassikeres historisk prægede udformning af økonomisk teori over de udpræget uhistoriske forfattere som *Say* og *Ricardo* til reaktionen herimod hos *Marx* og den ældre og yngre historiske skole i Tyskland og hos englændere som *Ashley* og *Cunningham*. Hertil kunne være føjet den specielle amerikanske tradition, ifølge hvilken samspillet mellem teoretisk og historisk forskning har været meget intimt (*Veblen*, *Mitchell*, *Schumpeter* o. m. a.). Endvidere kunne linjen være ført op til mellemkrigstidens økonomiske litteratur, hvor det økonomisk-historiske udsyn vinder indpas i store del af den økonomiske litteratur. Dette har mange årsager blandt hvilke kan nævnes: Det stadig mere righoldige statistiske materiale — de mangeartede forsøg på måling, især af makroteoriens størrelser — de krav udformningen af økonomisk-politiske indgreb stiller til en syntese af teoretiske og historiske erfaringer på det område, hvor indgrebet foretages (jfr. den store kommisjons- og betækningslitteratur) — samt den naturlige interesse, konjunkturforskningen og overhovedet de økonomiske bevægelers teori må have i kendskab til historisk materiale (i hvilken forbindelse det iøvrigt også spiller en rolle, at den nævnte amerikanske tradition har fået voksende betydning gennem den amerikanske litteraturs stigende udbredelse).

Kendskab til *nyere tids* økonomiske historie kan derfor hentes i en broget blanding af statistiske oversigter, teoretiske (især konjunkturteoretiske)

¹⁾ *Eli F. Heckscher, Ekonomisk-historiska studier*, s. 9, Stockholm 1936.

værker og økonomiske betænkninger m. v. og ikke alene i den litteratur, der angiver sig som økonomisk-historisk på titelbladet.

Heckscher fremhæver ganske vist i sit lille skrift *Studium og undervisning i økonomisk historie*¹⁾, at økonomisk teori og historieforskning går dårligt i spand. Historien er inklusiv i »sin iver at samle material av alla relevante slag och oböjdhed att utesluta från synfältet något som kan kasta ljus över ämnet« (s. 46), medens teorien »är lika inriktat på abstraktion som det historiska studiet på motsatsen« (s. 47). Men det understreges, at uanset vanskelighederne må den økonomiske historiker anvende begge metoder. Hertil kommer så, at forbindelsen mellem i hvert fald nyere tids historie og teorien i høj grad knyttes ad de forannævnte veje. Især sker det vel ved *den økonomiske statistiks* tilpasning til teoriens sprog og begreber. Gennem de spørgsmål, teorien stiller til økonomisk statistik foretages en art sortering af den historiske mangfoldighed, statistiken udtrykker, samtidig med at mangfoldigheden påvirker teoriens udformning. Men også gennem *teoriens analyse af den økonomiske udviklingsproces* (expansjonsteori — konjunkturteori eller begge dele i forening) knyttes der en forbindelse.

Da det vel overvejende er ad disse to veje, historisk udsyn vinder indpas i store dele af den økonomiske litteratur, uden at den derfor primært sigter mod historieskrivning, kan det være af interesse at se nærmere på værdien af det økonomisk-historiske billede, der herved præsteres. Dette er forsøgt i det følgende, dels med nogle eksempler på det historiske indhold i forskellige teorityper om økonomisk udvikling (I) og i forskellige udformninger af økonomisk statistik (II), og dels ved at angive nogle træk af det økonomisk-historiske billede, der kan tegnes ved hjælp af konjunkturdatering og anden økonomisk statistik i forening (III).

I.

Hvad nu først teoridannelse om udviklingsprocessens forløb angår, da kommer denne i sin målsætning økonomisk historieskrivning nær. Den søger at klarlægge den indre sammenhæng i og årsag til udviklingen fra een tilstand til den følgende, hvadenten det er den enkelte konjunkturfases rod i den foregående eller et trin på trend'en betinget af de foregående. Herved abstraherer og udvælger teorien for at danne et forenklet billede (»modeller«) af udviklingens heterogene karakter. Også historikeren må forenkle. For at citere *Heckschers* fortsættelse på omtalen af modsætningen mellem historie og teori »måste historikerna också tillämpa abstraktion ... så visst som en historisk framställning omöjligt kan ta med allt som har förekommit och ännu mindre ge allt ... lika stor inbördes vikt; det är bara den skillnaden, att det sker på helt annat sätt än genom det av metodiska

¹⁾ Lund, 1951.

hänsyn styrda urval av försättningar som utmärker en teoretisk behandling¹⁾. Om målsætningen derfor kan siges at være den samme, så beror forskellen i behandlingsmåde på andet end en større eller mindre grad af abstraktion. Historikerens valg er et valg mellem begivenheder i den konkrete historiske situation for at finde dem, der især er afgørende for den igangværende udviklingsproces, og tildele dem den rette vægt. Teorien søger heroverfor de udgangspunkter, der giver den klareste og mest almen-gyldige arbejdshypotese, og kan uanset faktorerens vægt vælge at opfatte dem som »data« alt efter de metodiske hensyns krav.

Hertil kommer så modsætningen i udgangspunkt overfor konjunktur-teori i snævrere forstand. Dennes interesse for det regelmæssige og sig selv gentagende i udviklingens svingninger er vel det mest uhistoriske udgangspunkt, man kan tænke sig. F. s. v. skulle de økonomiske bevægelses teori og historieforskningen derfor komme hinanden nærmest i teori-dannelse om ekspansjontendenser o. lign. D. v. s. teorier, hvori den enkelte konjunktur kun opfattes som en krusning på udviklingslinien — evt. med den virkning at ændre dennes retning. Imidlertid er det klart, at teori-dannelse ud fra en eller anden konstrueret trend i udviklingen må blive yderst generel. Det drejer sig jo netop om stigningstakter, forandrings-hastigheder etc., som i sig selv medvirker til forandringer i det strukturelle grundlag. Derfor må sådan teori enten bygge på yderst generelle antagelser om tingenes måde at udvikle sig på — uafhængig af dette eller hint institu-tionelle grundlag eller også må den begrænse sin gyldighed til et tidsrum med kun små ændringer i det strukturelle grundlag. En »normal-stignings-takt« for udviklingen både i det 19. og 20. århundrede har med ændret teknik, ændret social struktur etc. næppe megen analytisk værdi²⁾.

Der er ingen tvivl om, at området frembyder en spændende arbejdsmark. Men skal analysen have betydning for historisk og økonomisk indsigt i forandringernes natur, må der i langt højere grad bygges på detailstudier af det konkrete økonomiske indhold i historiske situationer incl. de sider deraf, der ikke kan gives kvantitativt udtryk. *Lundberg* bemærker (loc. cit. p. 196), at »karakteristisk och — tragiskt för detta forskningsfält är kanske just disharmonien mellan högt utvecklade men mycket abstrakta teorier och mycket bristfälligt empirisk vetande«. Og efter en kritik af nogle af forudsætningerne for sådanne modeller fremhæves det, at der ikke bare er tale om at opstille alternative modeller, men »om en oppløs-ning av de starkt schematiske hypoteser, som ligger till grund för ifråga

¹⁾ Loc. cit. s. 47. Ikke kursiv i org.

²⁾ For en kritisk oversigt over forskellige på empirisk grundlag eller på spekulationer funderede ekspansjonsteorier se *Erik Lundbergs* artikel i *Økonomisk Tidsskrift*, sept. 1950, »Den økonomiske ekspansjonens stabilitet«.

varande teorier, för att öppna fältet för teoretisk och historisk-empirisk forskning på raden af delområden«. Med henvisning til *Erik Dahmén*s, i 1950 udgivne bog, »*Svensk industriell företagsverksamhet*»¹⁾ peger *Lundberg* på en række strukturelle spændinger ved siden af f. eks. *Hicks'* og *Harrods* antagelser, som må med for at danne en så vidt muligt forenklet syntese af ekspansionsvilkårene i f. eks. mellemkrigstiden, og tilføjer, »det blir nog ingen enkel og skön modell!«.

Den amerikanske historiker *W. Rostow* synes i sin artikel »Some Notes on Mr. Hicks and History« (*American Economic Review*, juni 1951, s. 316—24) mere optimistisk overfor mulighederne af at udbygge teorien med en række empiriske størrelser (f. ex. tendensen til overinvestering i ledende industrier, opfindertalent og dets anvendelse, varierende modningsperioder).

Blandt økonomer, der har grebet problemet om udviklingsteori an også fra et statistisk og historisk synspunkt, er *Schumpeter* vel den, der er længst fremme mod en syntese af teori og historisk erfaring. Det lader sig ikke gøre her at komme ind på blot en tilnærmelsesvis fyldestgørende omtale af *Schumpeters* konfrontering af teori med historiska data, som den fandt sled i hans store værk *Business Cycles* fra 1939 eller hans opsporen af udviklingstendenser hen imod socialismen i *Capitalism, Socialism, and Democracy*. Nogle få antydninger af karakteren af hans synteser får være tilstrækkelige²⁾.

For *S.* er den enkelte konjunktur et led i den historiske proces — et udtryk for den måde, hvorpå økonomisk forandring sætter sig igennem som følge af »outside factors«, »growth factors« og »innovations«. Løsningen på forandringens fundamentale problemer kan derfor kun findes i »the facts of industrial and commercial history«. »Innovations«, d. v. s. nye måder at gøre tingene på, sætter sig igennem i ryk, skaber betingelser for et opsving, som af en række systemet iboende årsager overudvikles (d. v. s. til et højere niveau end betinget af introduktionen af »innovations«) og siden bryder så meget kraftigere sammen, hvorved sammenbruddet bliver stærkt nok til »af sig selv« at skabe en begyndende opgang. Ligevægtpunkterne er derfor ikke toppen og depressionens bund, men den tilstand, som systemet »af sig selv« tenderer tilbage imod efter disse udsving — og denne ligevægtstilstand forstyrres af, at »innovations« kommer i ryk. Systematiseringen af det historiske forløb kommer ind ved, at »innovations« samtidig er ansvarlig for 3 forskellige slags cykliske svingninger: de 50-60 årige Kondratieff-cycler, som hver indeholder 6 af de 9-10 årige

1) Nærmere omtalt af *Lundberg* i *Ek. Tskr.*, marts 1951, s. 66.

2) Den korteste oversigt over ideen i *S.*'s arbejder er vel hans artikel i *The Review of Economic Statistics*, maj 1935, »The Analysis of Economic Change« — (Optrykt i *Readings in Business Cycle Theory*, s. 1—19).

Juglar-cycler, der igen hver spænder over 3 af de ca. 40 måneders Kitchen-cycler.

Uden at komme ind på dateringen af cyklerne skal det paradoksale i på den ene side S.'s åbne blik overfor historiske erfaringer og på den anden side den i sidste ende yderst forenklede teoridannelse herom, fremhæves. Ganske vist opnår han at kunne karakterisere de enkelte bølger efter arten af de »innovations«, der har domineret, jfr. f. eks. den rolle, som henholdsvis den industrielle revolution, jernbanebygning og indførelse af elektrisk energi (den ny industrielle revolution) tildeles i henholdsvis den 1., den 2. og den 3. af Kondratieff-bølgerne fra 1787 til ca. 1939. Men tilbage bliver en ganske uhistorisk overvægt på én faktor, »innovations«, som dominerende i udviklingen samt, at denne principielt sætter sig igennem med samme cykliske virkning i cykel efter cykel. Dette sidste betyder jo, at S. i realiteten arbejder med et så generelt strukturelt grundlag (»kapitalismen«), at han kan regne med, at det »svarer« på samme måde gang efter gang. Hvor bliver så de »economic changes«, som bl. a. »innovations« skaber, af? Nogle af dem, skulle man dog tro, ville medvirke til en ændring i systemets måde at svare på. Kapitalisme er jo ikke et i så og så mange år bestående system, men i sig selv en udviklingsproces. Resultatet af denne betragtningssmåde bliver let en række parallelføringer i begivenhedernes forløb fra cykel til cykel, som man i bedste fald må stille sig tvivlende overfor — især da når det drejer sig om paralleller fra den ene 50-60 års cykel til den næste. Et enkelt eksempel fra den vurdering, S. anlægger på mellemkrigstiden, kan illustrere sådanne tvivlsomme parallelføringer. For ham er det lave aktivitetsniveau i 1930'erne led i den 3. Kondratieffbølge, hvis »innovations« nu modnes. Ganske vist var niveauet usædvanligt lavt, men det begrundes med et sammenfald af depressionsfasen i både en Kondratieff-, en Juglar- og en Kitchenbølge. Også landbrugets særlige vanskeligheder opfattes som et »normalt« fænomen, f. s. v. som alle 3 Kondratieff-cyclers nedgang har været kendetegnet ved særlig langtrukken depression i landbruget¹).

Selvom *Schumpeters* analyse således løber ud i at sætte den historiske udvikling siden den første industrielle revolution på yderst enkle former, må det ikke overses, at hans analyse af det historiske forløb i *Business Cycles* er meget indgående og bidrager væsentligt til forståelsen af de sidste ca. 150 års økonomiske historie (både ved at fremdrage nye træk i udvik-

¹) Det bør dog tilføjes, at S. især i *Capitalism, Socialism and Democracy* beskæftiger sig indgående med ændringerne i kapitalismens struktur (spec. bureaukratiseringen af »innovations« p. gr. af stordrift m. v.). Men det er fænomener, hvis virkninger peger fremover. De hindrer ikke en skematisk analyse af tiden indtil nedgangen i den 3. Kondratieff-bølge.

lingen og ved at anlægge nye fortolkninger). Hvis S. kun havde opstillet en 3-cykel model på teoretisk grundlag, var der ingen grund til specielt at nævne hans arbejde i denne forbindelse. Det er hans stærke understregning af den historisk erfarede udvikling, som fra økonomisk-historisk synspunkt gør hans arbejde interessant. Dels fordi det levner plads for en række specialtræk (i konjunktursproget: exogene faktorer) ved de konstaterede økonomiske bevægelser, og dels fordi den enkelte konjunktur (f. eks. den enkelte Juglarbølge) ses i relation til en udviklingslinje og dermed ikke uafhængig af foregående og følgende.

Schumpeter står på denne måde økonomisk historieskrivning nærmere end *een-cykel teorierne*, hvis primære interesse er klarlægning af de generelle kræfter i konjunkturen (den tid- og stedløse konjunktur) uanset deres placering på udviklingslinjen. På forhånd kan den økonomiske historiker ikke afvise forsøg på generaliseringer af de økonomiske svingninger med opstilling af gennemsnitlige cykler og modelcykler etc., når den faktiske udvikling udviser en række svingninger, hvis historiske placering og natur han skal klarlægge. I des højere grad han ved konjunkturteoretikernes hjælp går ind på et studium af de automatiske kræfters natur i udviklingens svingninger, i des højere grad slipper man for, at kriser og højkonjunkturer dukker uforklarede op i økonomisk historieskrivning.

Men i samme grad konjunkturens gyldighed udstrækkes tilbage i historien, i samme grad forekommer den mindre værdifuld, fordi teorien i sin jagt på konjunkturens endogene kræfter må forudsætte et nogenlunde uændret strukturelt grundlag, som disse kan udspilles på. På en måde har man derfor fra historisk synspunkt større interesse i specielle konjunkturteorier, der hæfter sig ved enkelte træk i den økonomiske struktur som årsag til udviklingens forløb i konjunkturbølger, end i mere generelle teorier. Analyserer man det historiske forløb ud fra specielle konjunkturteorier, levnes der for det første plads for en række årsager, som i den konkrete historiske situation har gjort sig gældende ved siden af teoriens endogene faktorer, og for det andet er man på vagt overfor spørgsmålet, hvorvidt det strukturelle grundlag stadig svarer til de mere specielle forudsætninger. Et godt eksempel herpå udgør *Hawtreys* monetære konjunkturforklaring, fordi dens gyldighed måtte begrænses til en periode, hvor dens specielle forudsætninger slog til, således at han i 1926 (da man først for nylig var begyndt at retablere guldfoedsmekanismen) erklærede, »For the time being, there is no trade cycle«¹⁾.

Ganske vist kommer man syntesen af teori og historisk erfaring nærmere, når rækken af forudsætninger, der kan betinge udviklingens forløb i »normalkonjunkturer« udvides. Faren herved er blot, at man da kan inddrage

¹⁾ *Ralph G. Hawtrey*: »The Trade Cycles« (*Readings in Business Cycle Theory* p. 330).

så mange forskellige slags cykler blandt de »normale«, at man kan konstatere en »normal konjunktur«, uanset, hvad der svinger og hvordan det svinger¹⁾).

Fordi konjunkturteoriene fastholder billedet af en regelmæssig, sig selv gentagende konjunktur, bliver deres nytte for historieskrivningens interesse i det konkrete større, når regelmæssigheden begrænses til et snævrere strukturelt grundlag.

Forskellige slags »normalcykler« til forskellige tider (og steder) vil i højere grad end en generel, industrialismens eller kapitalismens »normalkonjunktur« afsløre ændringerne i den økonomiske struktur — naturligvis forudsat, at teorien ikke fastholdes, når udviklingen er løbet fra dens forudsætninger.

Men selv med den begrænsning vil een-cykel analysen ofte volde vanskelighed i historieforskningen, fordi dens primære interesse ligger i at udlede den ene fase som skabt af de foregående, hvorved forbindelseslinien fra tidligere cykler ligesom klippes over, hvis man f. eks. forsøger en historisk datering af udviklingens konjunkturforløb. Dette forhold vendes der tilbage til i det følgende (III).

II.

Ligesom udvælgelsen og systematiseringen af politiske begivenheder i oversigter og sammenstillinger danner et vigtigt led i den politiske historieskrivning, udgør de forskellige former, hvori det kvantitative primærmateriale systematiseres under indflydelse af teoriens begreber et betydningsfuldt led i den økonomiske historieskrivning.

Et første skridt på vejen fra det kvantitative primærmateriale over mod præsentation af bearbejdet materiale finder vi i *udarbejdelsen af historiske tabeller*.

Et eksempel på samling af historiske oversigtstabeller foreligger i den i 1949 udgivne *Historical Statistics of the United States 1789—1945* (U.S. Department of Commerce). Heri er nedlagt et stort arbejde på fra en lang række forskellige kilder at samle allerede foreliggende materiale, der er tilstrækkeligt pålideligt til at angive udviklingen på samfundets forskellige områder. Til en kommende revision er det hensigten at søge yderligere materiale fremdraget samt at søge manglende tal beregnet.

Der kan ikke være tvivl om, at der med dette og lignende forsøg i andre lande præsteres et uhyre vigtigt stykke systematiseringsarbejde. Og så vidt

¹⁾ Det er således påfaldende, at *Burns* og *Mitchell*, der tilstræber den mest inclusive konjunkturteori, f. s. v. som de ikke på forhånd udelukker nogen størrelse fra konjunkturanalysen, ikke nærer tvivl om »normalkonjunkturens« eksistens i mellemkrigstiden (jfr. det følgende), mens *Hawtrey* tidligt stilles overfor denne tvivl.

det kan skønnes, er der mere historisk forskningsarbejde heri, end man normalt regner med. For de mere pålidelige tals og de kontinuert foregående tællingers vedkommende er oversigterne i reglen direkte tilgængelige i de officielle statistiske publikationer. Men når det gælder områder, hvorfra der kun foreligger lejlighedsvis tællinger, områder, hvor opgørelsesmetoderne er ændrede, eller hvor tallene er mere løseligt anslåede, skal historiske oversigter i reglen stykkes sammen fra flere forskellige kilder ofte vekslende fra år til år, huller i oplysningerne skal udfyldes med ex post beregninger, der skal tages stilling til tallenes pålidelighed og til repræsentative tals relevans på området etc. Hertil kræves naturligvis i høj grad statistisk kunnen, men også historisk kendskab til de økonomiske forhold på det pågældende tidspunkt er påkrævet både for at kunne vurdere originalmaterialets ægthed og dets relevans til belysning af den historiske udvikling og for at kunne bedømme tal på enkeltområder i sammenhæng med foreliggende viden (også ikke-kvantitativ) på andre områder.

Det kvantitative billede, man ad denne vej får af den økonomiske historie, siger ikke alt, hvad vi vil, historien skal fortælle os, men det første store skridt mod orden i kaos er taget. At det i første række er historieforskningens beskrivende opgave, der løses, og at tallenes forklaringsværdi kræver videre analyse, behøver næppe nærmere omtale. Arbejdet er naturligvis mere påkrævet i U.S.A., hvor statistikken er mindre centraliseret, end f. eks. her i landet. Men også her forekommer det, at en syntetisk uddragning af foreliggende officielle og halvofficielle historisk-statistiske kilder kunne bidrage meget væsentligt til at kaste nyt lys over den økonomiske udvikling i den tid, hvorfra talmæssige oplysninger foreligger, hvortil kommer, at den ville bidrage til at udrydde mange fejlslutninger som følge af ændrede opgørelsesmetoder etc.

Også ved konstruktion af mere eller mindre *sammensatte indeks* skrives der økonomisk historie. Uden at komme ind på indeksberegningernes tekniske problemer skal kun anføres, at bedømt som en form for økonomisk historieskrivning er dette yderligere skridt bort fra primærmaterialet næppe synderlig værdifuldt, og sandsynligvis mindre værdifuldt desto mere sammensatte indeks, der er tale om. Vanskeligheden er især det u håndgribelige i grundlaget for de sammensatte indeks. Drejer det sig om mindre sammensatte indeks, f. eks. mængdeindeks for industriproduktion, landbrugsproduktion, handelsomsætning etc., kan de ved at sammenholdes med hinanden være særdeles oplysende som en første orientering om, på hvilke felter af den økonomiske udvikling, der især er sket noget. Men kombinerer man en række mængdeoplysninger til et samlet »aktivitetsindeks«, eller går man et skridt videre og kombinerer pris- og mængdeindeks til en slags økonomisk »tilstandsindeks«, er det svært at fatte, hvad det er, der er

steget og faldet, når indeks viser udsving, ligesom det er svært at fatte, hvilken forskel, der er på 5 og på 10 pct.s udsving. Sådanne sammensatte indeks, der skal illustrere »general business conditions« kendes ikke herhjemme, men blandt dem, der har set dagens lys i U.S.A. kan f. eks. nævnes *W. M. Person's »Index of Business Conditions«* fra 1920'erne, sammensat af et spekulationsindeks, et kombineret produktivitets- og prisindeks samt et finansindeks og *American Telephone and Telegraph Company's »Index of General Business Conditions«*.

Nationalindkomsttal er f. s. v. at ligne ved »general business« indeks, som de også i enkelte talrækker søger at sammenfatte primærmaterialet, til en fællesnævner for den samlede økonomiske udvikling. Der er imidlertid den afgørende forskel, at nationalindkomsttal har et fast defineret indhold. Derfor ved man, hvad det er, der forandrer sig så og så meget, når man studerer en tidsserie, hvor f. eks. bruttonationalproduktet i et givet år er sat lig 100. Hertil kommer, at nationalindkomsttal med den nyere udvikling af nationalregnskabsteknikken søger at give direkte udtryk for makroteoriens økonomiske sammenhæng og dermed en *samtidig* belysning af udviklingsprocessens forskellige sider (produktion — indkomstdannelse og indkomstanvendelse).

Ikke desto mindre er nationalindkomsttal næppe af større værdi for økonomisk historieskrivning, hverken når hovedvægten ved deres beregning lægges på at præsentere så fuldstændige total kategorier (»aggregates«) som muligt, eller når den lægges på at opfylde alle nationalregnskabs definitoriske ligninger.

Total kategorierne lider af den mangel, at bevægelsen i dem dækker over bevægelsen i en række individualstørrelser, som tilsløres ved sammenlægningen. Desuden vil totalerne af fuldstændighedsgrunde ofte rumme en masse tilregnede størrelser som husmoderløn, soldaterløn, landbrugets konsum af egne produkter etc., hvis indhold mere er af filosofisk end økonomisk art. Bevægelsen i disse størrelser, der påvirker bevægelsen i totalerne — i reglen på den måde, at de dæmper dem ned — er så godt som uden enhver økonomisk-historisk relevans og ret uforståelige. En stigning i landets samlede lønsum, fordi soldaterne har fået nye uniformer, giver ikke megen oplysning om den historiske udvikling, mens en stigning i udbetalt løn kan være ganske anderledes oplysende.

Ved at opstille et nationalregnskab, der viser flere af individualstrømmene kommer man i nogen grad udover svagheden ved blot at studere totalerne. Men hensynet til de definitoriske ligninger indebærer da, at en række uafsluttede processer afsluttes ved, at der sættes lighedstegn imellem dem ved regnskabsperiodens udløb, hvilket er et alvorligt handicap for den historiske analyse. Konjunkturteorien kan anvende disse ex-post

ligninger i en årsagsforklaring ved at indbygge ex-ante forudsætninger heri og derved på en måde selv gøre sine antagelser m. h. t. de uafsluttede processers indhold. Historikeren er derimod bundet af den aktuelle situation og har brug for netop denne situations hændelsesforløb. Kun såfremt alle sider af det økonomiske hændelsesforløb er statistisk kendt, kan størrelsernes indhold opløses, hvorved der kan skabes nogen klarhed over de reaktioner, der har ført til de i det givne år konstaterede nationalindkomsttal. Da imidlertid som oftest kun nogle af nationalindkomstens bestanddele kan beregnes direkte, medens de øvrige fremkommer som rester, bliver det for den brug, historikeren kan gøre af tallene, afgørende, hvilke dele der er beregnet direkte, og hvilke som rest.

De nævnte eksempler på historieskrivning ved sammenfatning af de primære kvantitative kilder kan dernæst suppleres med et par andre fra *konjunkturforskningen*, hvor i højere grad også mere kvalitative vurderinger indgår. Da empirisk konjunkturforskningsarbejde vel nok er udført i størst målestok i *National Bureau of Economic Research* i U.S.A., vil det være naturligt at bruge et par eksempler herfra.

Et omfattende forsøg på opsummering af de økonomiske tilstande i erhvervslivet (»business«) år for år fremkom i *W. L. Thorp, Business Annals* (Nat. Bur. of Ec. Research 1926). »*Business Annals*« er en slags økonomisk barometer, »— an attempt to summarize and depict the business conditions in seventeen countries as they appeared to intelligent and expert observers. The chief sources are commercial and trade journals, reviews, magazines, and papers, consular and diplomatic reports, and government records. Doubtless the annals represent the years as contemporaries thought they were, rather than as statistical records later proved them to have been. Nevertheless, we have made considerable use of statistical material, and the analysts before us doubtless formed their opinions and views largely from such data. But we have tried to view the statistics through their eyes, — and describe the years as businessmen saw them at the time.«¹⁾

For hvert år og for hvert af landene angives i 5 afsnit en almindelig og opsummerende karakteristik, en beskrivelse af industri-, handels- og arbejderforhold, af penge- og kapitalmarkedets forhold, af landbrugsforhold samt en omtale af diverse ikke-økonomiske faktorer, som måtte have spillet en rolle for erhvervslivet. Herefter klassificeres de enkelte år som »prosperity« eller »depression«, ved hvilken klassifikation hovedkriteriet, er, hvad *samtiden* mente, hvorfor nogen vanskelighed kan melde sig, når samtiden var uenig. *Thorp* anvendte i første række materialet til en empirisk fastlæggelse

¹⁾ Thorp, a. a. p. 103 — her citeret efter A. Achinstein, *Introduction to Business Cycles*, p. 164, New York 1950.

af konjunkturbevægelsernes længde og internationale sammenfald og mente, at materialet gav støtte for en række generaliseringer i så henseende, som det ikke her er stedet at komme nærmere ind på.

»Business Annals« giver ikke andet mål for bevægelsen mellem de enkelte konjunkturer eller for styrken i de enkelte cyclers op og ned end det, der udtrykkes ved opgangs- og nedgangsperiodernes længde, hvorfor det også er vanskeligt at angive konjunkturbevægelsernes vendepunkter på grundlag af »annals«.

Et langt mere vidtgående forsøg på systematisering af foreliggende tids-serier (incl. »Business Annals«) som også sigter mod en *måling* af konjunkturen, findes i det konjunkturforskningsarbejde, bureauet udfører under ledelse af *Burns* og *Mitchell*. Som foreløbig resultat heraf udkom i 1946, *Burns and Mitchell: Measuring Business Cycles* (Nat. Bur. of Ec. Research)¹⁾. Bogen, der til en vis grad er en fortsættelse af *Mitchells, Business Cycles: The Problem and Its Setting* fra 1927, behandler især metodeproblemerne, medens selve den systematisk-statistiske præsentation for at nå frem til en konjunkturteori på empirisk grundlag er udskudt til kommende bind. En endelig vurdering af, hvilke bidrag det fuldførte arbejde vil give til den økonomiske historieskrivning kan derfor ikke foretages endnu. De anvendte fremgangsmåder og de meddelte generelle resultater fortjener dog en noget nærmere omtale i denne forbindelse, da de sandsynligvis danner det bedste udgangspunkt for at vurdere det billede, konjunkturanalysen giver af den økonomiske udvikling.

Burns' og *Mitchells* opfattelse af konjunkturen som bestemt af en lang række faktorer, hvis indbyrdes styrke og betydning den statistiske måling skal afsløre, forekommer i sig selv at være et hensigtsmæssigt udgangspunkt for økonomisk historieforskning. Den i princippet anvendte metode, at konstruere generelle bevægelser, hvorpå de specielle måles, kan heller ikke være en økonomisk historiker fremmed. Kort fortalt bærer man sig ad på følgende måde (jfr. også *Bjarke Fogs* cit. anm.):

Efter eliminering af sæsonen i serierne konstrueres på grundlag af foreliggende materiale generelle aktivitetscycler, som rummer en almindelig karakteristisk af konjunkturbevægelsen. Disse såkaldte »reference cycles« lægges således, at man får de kortest mulige cycler frem, som både rummer korttids- og langtidårsager, hvorved man undgår på forhånd noget vilkårligt at skulle sondre herimellem.

Referencyclererne tjener dernæst som en slags målestok for forløbet af den uhyre mængde behandlede, specielle tidsserier om produktion, priser, omsætning o. m. a. Først angives den enkelte series relative udsving fra dens egen gennemsnitlige bevægelse til sammenligning med andre series relative udsving på følgende simple måde: Når man har lagt en referens-

¹⁾ Anmeldt af *Bjarke Fog* i *Nat. øk. Tidsskrift* 1950, s. 286.

cykel fra lavpunkt til lavpunkt — eksempelvis fra juli 1924 til december 1927 — findes hver af de enkelte tidsseriers *gennemsnitlige* månedlige størrelse i samme periode, hvorefter seriens *faktiske* størrelse måned for måned angives i pct. af den gennemsnitlige.

Dernæst angives de enkelte seriers forløb i forhold til referencyklens (der tales om deres »leads« og »lags«) ved at man finder deres egne højde- og lavpunkter, således at konjunkturen angives ved en samling »specific cycles« udtrykt ved deres egen bevægelse overfor en gennemsnitscykel »the reference cycle«.

Fra denne sammenligning af samtidige processer går metoden videre til den sammenligning af de efter hinanden følgende konjunkturbølger, som f. eks. »Business Annals« ikke kunne præstere. Udgangspunktet for denne proces er bestemt af den stilling, *Burns* og *Mitchell* tager til spørgsmålet om forholdet mellem langtidsudviklingen (trend'en) og korttidsudviklingen, hvorefter de principielt er imod at eliminere trend'en. Gør man det, kan det ikke afgøres, hvilke årsagsfaktorer, man fjerner. Man skelner derfor mellem en »intercyclical« trend, som er den del af trend'en, der ophobes (akkumuleres) fra konjunktur til konjunktur, og en »intracyclical« trend, der er den del af trend'en, som falder inden for den enkelte konjunktur.

Herved bevares den intracycliske del af trend'en, d. v. s. den, der påvirker den enkelte konjunkturs forløb, således at hver enkelt konjunkturs oprindelige form bevares (f. eks. en særlig kort og kraftig expansion og langtrukken kontraktion). Den intercycliske del, d. v. s. den enkelte konjunkturs niveau i forhold til tidligere eller følgende udelukkes derimod, hvilket naturligvis ikke hindrer, at man skildrer den i særlige tabeller over de gennemsnitlige forandringer fra periode til periode.

De ønskede sammenligninger fra konjunktur til konjunktur, som hos *B.* og *M.* har til formål at finde frem til konjunktorens (den tidløse konjunkturs) karakteristiska, foretages dernæst ved at inddele hver af de historisk fundne »specific«- og »referencecycles« i 9 faser, hvoraf de 3 er absolutte tidsrum, hver på 3 måneder koncentreret om henholdsvis lavpunktet i udgangsstillingen, toppunktet og det afsluttende lavpunkt, medens de 6 øvrige er relative andele af henholdsvis expansionen og kontraktionen. Ideen er altså at gøre konjunkturfaserne »lige lange« uanset deres faktiske længde i de enkelte konjunkturer, for at kunne sammenligne gennemsnitlige relationer mellem »specific« og »reference cycles«, specific- og referencecyclernes forandringshastighed fra fase til fase etc. i flere på hinanden følgende konjunkturer.

Ad de således refererede veje konstrueres altså på en måde to »måle-cycler«: referensdata inden for hver af de enkelte historisk forekomne konjunkturer til måling af »specific cycles« og en generel karakteristik af den tidløse konjunkturs forløb.

Bureauet har undersøgt en kolossal mængde økonomiske tidsserier overvejende fra U.S.A. gennem lang tid og mener afgjort, at resultatet bekræfter konjunkturbølgernes stabilitet — d. v. s. deres gang fra lavpunkt gennem expansionens faser, toppunktet og kontraktionens faser til lavpunktet. Kun for ca. 3 % af tidsrækkerne lykkedes det ikke at påvise cykliske bevægelser, hvorfor det i sidste ende skulle være muligt at nå til en på empirisk grundlag opbygget generel konjunkturteori. Denne målsætning er som fremhævet i foregående afsnit langt mindre tiltalende for historikeren end for teoretikeren.

En sammenligning af konjunktursvingninger før og efter 1919 kan illustrere forskellen i synspunkt. De 5 cykler, *B.* og *M.* finder i årene 1919—39, er i gennemsnit 46 måneder lange mod en gennemsnitslængde på 48 måneder for de foregående 16 cykler i årene 1854—1919. Men gennemsnit af de 5 cykler fra 1919—1939 dækker over konjunkturbølger på fra 29 til 63 måneders længde, og perioden rummer både den korteste (1919—21) og den længste (1933—38) registrerede opgangsperiode, ligesom den rummer den næstlængste af de registrerede kontraktioner (1927—33) siden 1854. For historikeren må denne instabilitet være en opfordring til at søge efter de strukturændringer, der kan betinge en tiltagende uregelmæssighed i de økonomiske fluktuationer, og til at kassere antagelsen om, at det drejer sig om samme slags konjunktur. *B.* og *M.* vil derimod i deres søgen efter en generel konjunkturforklaring længst muligt søge at indpasse konstaterede svingninger i cykliske baner.

Det er derfor værd at fremhæve overfor *Burns'* og *Mitchells* konjunkturmåling, at »the reference cycle« er et *konstrueret* gennemsnit, ved hvis konstruktion en række subjektive skøn gør sig gældende, selvom det er fremgået af nok så mange iagttagelser. Og ligeledes må referensdatoerne, som *B.* og *M.* selv fremhæver, være approximationer, der kan forfines, des mere materiale man bygger på, men som ikke kan fastlægges objektivt.

Den økonomisk-historiske interesse i *Burns'* og *Mitchells* arbejde er derfor ikke så meget »the reference cycle« i sig selv, men dens værdi som målestok. Både »leads and lags« i »the specific cycles« i forhold til referencedatoerne og fasernes længde og udsvingenes styrke i de enkelte »specific-« og »reference cycles« i forhold til det gennemsnitlige er velegnede såvel til beskrivelse som til analyse af de økonomiske forandrings generelle natur og de enkelte perioders særtræk.

Ydermere er denne teknik sandsynligvis mere velegnet hertil, end de sammenfattende mål for udviklingen, som f. eks. generelle indeks og nationalindkomsttal giver, fordi afvigelserne fra det gennemsnitlige og normale træder frem i »the specific cycles'« opførsel, medens man ved at koble dem sammen risikerer at tilsløre indbyrdes forskellige bevægelsesretninger, som det f. eks. sker i nationalindkomsttal.

III.

Da *B.* og *M.*'s teknik forener økonomisk-statistiske erfaringer med konstruktion af referensdatoer, imellem hvilke der antages at udspille sig »normale« konjunkturfaser, forekommer den velegnet som udgangspunkt for følgende eksempler på det historiske billede, som en konjunkturbetraktning i forening med systematiseret økonomisk statistik tegner. Eksemplerne er hentet fra U.S.A.'s økonomiske historie i mellemkrigstiden, og som materiale er foruden *Measuring Business Cycles* benyttet *Kuznets, National Income, A Summary of Findings*, N. Y. 1946, *National Income and Its Composition 1919—1938*, N. Y. 1941, *National Income since 1869*, N. Y. 1946, to forsøg på en konjunkturanalyse af mellemkrigstiden i: *A. Achinstein, Introduction to Business Cycles*, N. Y. 1950 — kap. 19—20 og *T. Wilson, Fluctuations in Income and Employment*, London 1949 — part II, samt *Historical Statistics of the United States 1789—1945*.

Hvad nu først de store linjer i udviklingen angår, kan det fremhæves, at de svingninger op og ned, som angives af *Burns'* og *Mitchells* referensdata i det store og hele genfindes i *Kuznets'* nationalindkomsttal, som det skulle fremgå af deres sammenstilling i nedenstående oversigt:

Referensdata og nationalindkomst i U. S. A. 1919—1939.

Referencyclernes:				Nationalindkomst	
	Øvre vendepunkt	Nedre vendepkt.	Expansjonen varede	Kontraktionen varede	i mld \$ (faktorpriser)
					Årets priser 1929 - priser
1919 april.....	}	9 md.	}	64,2 58,2
1920	januar				74,2 59,6
1921 september				59,4 56,3
1922	}	20 md.	}	60,7 60,7
1923	maj				71,6 70,3
1924 juli.....				72,1 71,7
1925	}	27 md.	}	76,0 74,0
1926	oktober				81,6 79,0
1927 decbr. ...				80,1 79,9
1928	}	18 md.	}	81,7 80,8
1929	juni				87,2 86,9
1930				77,3 79,9
1931	}	45 md.	}	60,3 68,7
1932				42,9 55,5
1933 marts.....				42,2 56,3
1934	}	50 md.	}	49,5 63,0
1935				54,4 67,6
1936				62,9 77,8
1937	maj	}	12 md.	}	70,5 84,0
1938 maj				65,5 80,7

I sine grove træk siger nationalindkomsttallene, at 1920 var et »godt« år sammenlignet med 1919, at 1921 var et »dårligt«, som efterfulgtes af 8 »gode« år: 1922—1929 incl., hvor nationalindkomsten bortset fra et ubetydeligt tilbageslag i 1927 var stigende år for år. *B.* og *M.*'s referencycler siger omtrent det samme på en anden og på sin vis mere illustrerende måde: 1920 var et »godt« år i den forstand, at toppunktet i efterkrigskonjunkturen nås i dette år, men den kontraktion, der viste sig ved faldet i nationalindkomsten fra 1920 til 1921, var begyndt i 1920. Årene 1922 til 1929 er også hos dem »gode år« f. s. v. som de består af ialt 62 expansionsmåneder, men der forekommer kontraktioner!

Udtrykt ved udviklingen i nationalindkomsten tegner årene 1930 til 1933 sig som »dårlige« år med 1933 som det dårligste, inden der sætter en fremgang ind, som varer til og med 1937— alt i god overensstemmelse med *B.* og *M.*'s illustrationer, der viser en kontraktionsperiode fra juni 1929 til lavpunktet i marts 1933 efterfulgt af en opgang indtil maj 1937. *B.* og *M.*'s kontraktion, som når sit lavpunkt i maj 1938, viser sig hos *Kuznets* som et fald i nationalindkomsten fra 1937 til 1938.

Som naturligt er, bliver overensstemmelsen m. h. t. bevægelsernes historiske placering bedre, des mere kraftige eller mere langvarige bevægelserne er, hvorfor de små tilbageslag i 1923/24 og 1926/27 knapt nok skimtes i nationalindkomsttallene, medens de fremtræder som smukt afrundede cykler hos *B.* og *M.* *Kuznets* mener dog selv, at hans tal kan bære en analyse af nationalindkomstens konjunkturelle bevægelser incl. de to cykler i 20'erne.

Taget i grove træk kan referensdata og nationalindkomsttal således suppleres hinanden i en stort set overensstemmende *beskrivelse* af udviklingen. Et par mere detaljerede eksempler fra 1920'erne vil antyde manglerne ved deres *analytiske værdi*.

Mens det på den ene side kan være naturligt at lægge cykliske bevægelser ind i en så udpræget op- og nedperiode som årene 1919—22, synes det på den anden side noget farligt at ville presse en række af krigsafslutningen skabte særlige forhold ind i en generel konjunkturanalyse. Faren herved er jo, at datoerne ligesom lukker af for fortiden — in casu for det præg, selve krigstiden sætter på efterkrigstidens økonomiske udvikling. Værdien af *B.* og *M.*'s analyse bliver derfor især bestemt ved, hvad man kan udlede om de enkelte tidsseriens »føren« eller »hinken bagefter« (»leads« og »lags«) i forhold til referensdatoerne og gennem deres udsvings størrelse og hastighed i forhold til det sædvanlige. Der kan da også ad visse veje tegnes et i mange henseender oplysende billede af udviklingen i de første efterkrigsår sådan som f. eks. *Achinstein* anf. arb. gør det. Eksempelvis kan anføres, at både stigningstakten i expansionen fra april 1919 til januar 1920 og faldhastigheden i den efterfølgende kontraktion til september 1921 var usædvan-

lig stærk i næsten alle de anførte serier — at byggeaktiviteten og aktiviteten i konsumgodeindustrien førte i forhold til referensdatoerne i expansionen, mens kapitalgodeindustrien både »laggede« og viste mindre udsving end vanligt — at engrosprisernes gennemsnitlige månedlige stigningstakt var væsentligt stærkere end sædvanligt — at de korte rentesatser kun steg svagt, medens den lange rente steg stærkere — at prisfaldet i kontraktionen »laggede«, idet engrospriserne steg frem til maj 1920, medens beskæftigelsen nåede højdepunktet i januar — altså samtidig med *B.* og *M.*'s referencycel¹⁾ — og lønnen fortsatte med at stige ind i 1920. Dette sidste tyder på, at en indsnævring af profitmarginalen i forbindelse med usikkerhed over for prisudviklingen har været afgørende for sammenbruddet, især fordi konsumudgiften fortsatte stigningen længe efter, at produktionen af konsumvarer var ophørt med at stige. Da bankkrediten fortsat udvidedes, er der næppe fra pengemarkedet udgået nogen impuls til omsvinget nedad, som det måske kunne udledes af index for rentebevægelsen.

Med så hastige ændringer i det økonomiske hændelsesforløb bliver det mere begrænset, hvad *nationalindkomsttallenes* total kategorier, der dels rummer en række uafsluttede processer og dels ofte er på årsbasis, kan fortælle om de første efterkrigsår. I det store og hele kan der kun blive tale om en afrunding af det mere detaljerede billede, *B.* og *M.* tegner med deres talrige tidsserier på månedsbasis. Især gælder dette for de afgørende måneder i slutningen af 1919 og begyndelsen af 1920.

Der er imidlertid en række træk fra disse års økonomiske historie, hvis betydning let overses, når man anlægger konjunkturrelle synspunkter. Vigtigst blandt disse er exportens og unionens finanspolitik's dominerende andel i udviklingen fra 1919 til 1922.

Den enormt store export i 1919 og faldet i de følgende år (overskud på handelsbalancen udgjorde i årene 1919 til 1922: 4,0 — 2,9 — 2,0 og 0,7 mld. \$) må stilles i centrum af den økonomiske udvikling i U.S.A. i efterkrigsårene og kan ikke opfattes som et led i en almindeig konjunkturbevægelse. På en måde er vel såvel expansionen som kontraktionen de sidste, U.S.A. har modtaget udefra, hvorfor en analyse af exportcifrene på konjunkturuel basis, hvor målestokken er udenrigshandelens »sædvanlige« udsving, næppe kan siges at være særlig relevant.

På samme måde må unionsregeringens låntagning i 1919 og Federal Reserve Systemets deraf påtvungne kreditudvidelsespolitik vurderes. Der var ikke noget cyklisk i F. R.-systemets politik, som overvejende bestemtes af placeringen af Victory-lånet på markedet og af unionens fortsatte korte låntagning samt måske af en vis traditionel opfattelse af, at udlån til »produktive« formål ikke ville have inflatoriske virkninger.

¹⁾ Bureauet er nu tilbøjelig til at placere vendepunktet et par måneder før.

Til at henlede historikernes opmærksomhed på disse to forholds dominerende indflydelse er nationalindkomsttallene f. s. v. af større nytte. Man kan ikke på dem følge udviklingen i detaljer. Men *Kuznets'* opgørelser, hvorefter overskuddet på handelsbalancen i 1919 beløb sig til ca. 4 mld. \$ ud af en samlet nettoinvestering på ca. 10,5 mld. \$ og den samlede offentlige låntagning i 1919 beløb sig til ca. 5,1 mld. \$ mod en tilbagebetaling i 1920 på ca. ½ mld. \$, danner i flere henseender et godt udgangspunkt for forståelsen både af opgangen i 1919 og kontraktionen i 1920. Heller ikke udviklingen i den lange rente i disse år går det an at vurdere som en konjunkturelt svingende størrelse. F. eks. skal man næppe slutte meget om den økonomiske sammenhæng i udviklingen ud fra *B.* og *M.'s* index for jernbaneaktier, da deres kursbevægelser i 1919/20 vel overvejende har været bestemt af de politiske forhold i forbindelse med diskussionen om og på hvilke betingelser, jernbanerne skulle gives tilbage til privat drift. Noget tilsvarende gælder lønudviklingen. Som det vil være bekendt, steg lønnen kraftigt i 1919 og fortsatte sin *stigning* til hen på sommeren 1920. Det »lag«, lønnen her viste, er for en historisk vurdering ikke fyldestgørende karakteriseret blot ved dets længde. Det må vurderes på baggrund af den fra de fleste lande kendte uro på arbejdsmarkedet i de første efterkrigsår, som så at sige overalt fremkaldte lønstigninger af »ikke-økonomisk« karakter. Og disse særlige forholds virkning må igen have i erindring, når man skal bedømme den langt ind i 1920 fortsatte stigning i »consumers outlay«, efter at de fleste produktionsserier og referencycler var vendt.

Også det stærke lønfald i slutningen af 1920 og i 1921 må opfattes som andet og mere end et konjunkturelt tilbageslag. I langt højere grad var det vel udtryk for en genoprettelse af tidligere styrkeforhold mellem arbejdere og arbejdsgivere, som igen stod i forbindelse med den afradikalisering af amerikansk politik, som også *Hardings* valg i slutningen af 1920 var et tegn på.

Årene 1922—29 står for de fleste som en lang række »gode« år. Som vi har set lagdes grunden til opsvinget i 1921 med sådanne forhold som lønfald, stigende produktivitet, lave rentesatser, en roligere politisk atmosfære o. l., men ikke ved en bedring af de forhold, der havde spillet så stor en rolle for opsvinget i 1919: Udenrigshandelen og underbalanceringen af de offentlige finanser. Det var snarere på trods af en ugunstig udvikling på disse områder, at aktiviteten igen steg.

Når *B.* og *M.'s* tidsserier derfor efter faldets kulmination i slutningen af 1921 igen stiger, kan man for en historisk vurdering ikke isoleret betragte denne stigning som en cyklisk reaktion på faldet skabt af de kræfter, kontraktionen udviklede. Selv om man ved studiet af udsvingenes størrelse i de enkelte tidsserier og disses »leads« og »lags« i forhold til referensdatoerne får en række særtræk i *expansionsperioden 1921 til 1923* frem, løber

man risikoen for at overse linjerne tilbage til den foregående expansion ved at betragte de enkelte faser i cyclen som i første række skabt af den foregående fase. I produktionsserierne var det konsumproduktionen, der førte, f. s. v. som den begyndte at stige $\frac{1}{2}$ år før kapitalgodeproduktionen, ligesom produktionen af ikke-varige konsumgoder steg $\frac{1}{2}$ år før produktionen af varige. Inden for investeringsproduktionen førte byggeriet i opgangen, ligesom automobilindustrien expanderede relativt tidligt. »Consumers outlay« hinkede derimod bagefter, vel mest p. gr. af, at beskæftigelsen og (især) lønsummen først for alvor steg langt hen i 1921. Prisopgangen fik derved noget af en særstilling i denne expansion, sammenlignet med andre. Nedgangen standsede ikke før i juni 1921, og stigningen satte først ind fra februar 1922, hvorfor opgangen både var langsommere og langt mindre prispræget i 1922/23 end i 1919. Den samlede stigning i engrospriserne androg frem til foråret 1923 14 % mod 30 % i 1919, og detailpristallet og lønsummen nåede aldrig 1920-niveauet. Derimod nåede industriproduktionen i november 1922 op på 1920-niveauet og fortsatte stigningen derover i første halvdel af 1923, til trods for, at beskæftigelsen ikke nåede op på samme omfang som i 1920. Det er derfor naturligt, at samtiden bedømte udviklingen optimistisk:

»The comparison between 1923 and 1920 is that of a smoothly operating business machine with one breaking under the strain of inefficiency, overload and credit stringency«. (*Review of Economic Statistics* 1923 — her cit. efter Wilson a. a. s. 127).

Denne bedømmelse kunne f. s. v. være skrevet på basis af *B.* og *M.*'s tidsserier. Men en mere dybtgående analyse af udviklingslinierne i perioden tabes p. gr. af det primært cykliske vurderingsgrundlag, *B.* og *M.* anvender. Når sådanne ikke-cykliske fænomener som udenrigshandelen og de offentlige finanser spillede så stor en rolle både i opgang og sammenbrud i 1919/20, er det nærliggende at antage, at de har gjort det vanskeligt for en anden ikke-cyklisk faktor, den indenlandske retableringsefterspørgsel, at udtømme sin virkning. Derfor er det også rimeligt at antage, at denne, hvis man vil »tale i cykler«, så at sige er blevet overført til den næste opgang som en ikke-cyklisk faktor. Ganske vist stiger i denne omgang »consumers outlay« først efter produktionen, men det må igen vurderes i lys af den omtalte langsomme stigning i lønsummen. Baggrunden for opsvinget i 1922/23 må derfor opfattes som en reaktion snarere på det foregående opsvings utilstrækkelighed end på den foregående nedgang. Altså som den egentlige efterkrigsrekonstruktion med indførelse af ny produktionsteknik, tilfredsstillelse af uskudt efterspørgsel etc. — efter at de ekstraordinære faktorer som voldsom export, stort offentligt forbrug, uro på arbejdsmarkedet og den politiske uro var overstået. Fra økonomisk historisk synspunkt er det derfor nødvendigt at supplere *B.* og *M.*'s konjunkturanalyse

ved at føre linjen op fra cykel til cykel, hvilket i endnu højere grad synes at gælde for udviklingen i de følgende år. I al korthed kan disse i *B.* og *M.*'s sprog karakteriseres således:

Nedgangen 1923/24 var først og fremmest meget mild. Dens varighed var $\frac{2}{3}$ af kontraktionsperioderne i gennemsnit. Nedgangen i industriproduktionen var ca. $\frac{1}{2}$ af det normale, nedgangen i »ton miles«, i beskæftigelsen og i engrospriserne var ca. $\frac{3}{5}$ af det normale o. s. v. Dernæst synes den i det væsentlige at have indebåret en genoprettelse af prisstrukturen ved, at engrospriserne for halvfabrikata, der var steget stærkere end andre priser i expansionen, nu faldt stærkest. Endelig synes den for en stor del at have haft karakter af afventende tilbageholdenhed fra forretningsverdenens side som svar på den delvise kreditstramning, F. R. Board og Department of Commerce tog skridt til i foråret 1923, — da alarmen blæstes af, kunne expansionen fortsættes.

Opgangen fra 1924 til 1926 kom derfor smertefrit igang¹⁾ og må nærmest betegnes som en *fortsættelse* af den opadgående linje. Expansionsmulighederne i de ledende industrier var ikke udtømt. Visse af dem som f. eks. gummi- og petroleumsproduktionen oplevede slet ingen nedgang, og boligbyggeriet fortsatte stigningen. En vurdering af opgangen 1924/26 som reaktion på den forudgående nedgang har næppe megen relevans. Dertil var både nedgangen for svag og kortvarig og opgangen, hvori produktion og omsætning oversteg alle hidtidige rekorder, for langvarig og kraftig. Bemærkelsesværdig er, at kurserne på lange papirer, der ikke steg overvældende i 1921/23 og kun faldt ubetydeligt i den påfølgende nedgang, nu for alvor begyndte at stige — for obligationernes vedkommende frem til december 1927 og for aktiernes frem til sammenbruddet i 1929.

Denne omtrent ubrudte opgangslinje på børsen i forbindelse med de små og uklare udsving i produktions- og prisserierne synes nemlig at stemme dårligt med den følgende cykliske bevægelse, som *B.* og *M.* markerer ved *toppunktet i oktober 1926, lavpunktet i december 1927 og toppunktet i juni 1929.*

Det skal ikke bestrides, at der gjorde sig en række nedgangstendenser gældende i slutningen af 1926 og i 1927, og heller ikke, at disse på en del områder afløstes af opgangstendenser i 1928. Men nogle eksempler vil vise, hvor uensartet begivenhederne udviklede sig.

Index for den samlede industriproduktion nåede ganske vist toppunktet sammen med referencyclens øvre vendepunkt i oktober 1926, men produktionsindex for varige konsumgoder vendte f. eks. allerede 10 måneder før, medens index for ikke-varige konsumgoder først vendte 9 måneder efter.

¹⁾ Ikke-cykliske faktorer som U.S.A.'s store høst og en alment dårlig verdenshøst i 1924 samt *Dawes-planen* kan have bidraget.

Faldet i engrosprisindexet begyndte over et år før og i halvfabrikatpriserne endog 21 måneder før det øvre vendepunkt.

Boligbyggeriet nåede sit højdepunkt i 1925, og selvom nedgangen derefter i nogen grad opvejedes af stigning i andre former for byggeri, havde stigningstakten fra de foregående år fået et knæk. Således nåede index for indgåede byggekontrakter et højdepunkt i januar 1926, som ikke indhentes igen trods en vis stigning hen på sommeren.

Automobilindustriens ændrede vilkår viste sig i første række ved, at den voldsomme produktionsstigning fra 1924 til 1925 afløstes af omtrent lige stor produktion i 1925 og 1926, hvorefter der indtrådte et fald i produktionen, bl. a. fordi *Ford* lukkede i maj 1927.

På børsen viste der sig et forbigående kursfald allerede i foråret 1926, men det var overstået fra og med juni, og der er kun svage tegn på, at faldet i produktionen og beskæftigelsen i slutningen af året og i begyndelsen af 1927 påvirkede børsen.

I løbet af 1928 rettedes de fleste serier noget op igen, men det er værd at fremhæve, at opgangen i de fleste serier var forbi, inden referenscyclens øvre vendepunkt i juni 1929.

Boligbyggeriet (indgåede kontrakter) vendte således 16 måneder før, d. v. s. allerede i februar 1928 uden at være nået op på samme niveau som i *B.* og *M.*'s foregående referenscykel. Andet byggeri vendte lige i begyndelsen af 1929 og personautomobilfabrikationen ligeledes.

Også prisserierne førte i omslaget. Det samlede engrosprisindex vendte således 9 måneder før — råvarepriserne 13 og færdigvarepriserne 9 måneder før.

Endelig kan anføres, at exportindex vendte 4 måneder før¹⁾.

Derimod hinkede børsserierne bagefter, hvilket i sig selv var bemærkelsesværdigt, fordi de i gennemsnit plejer af føre med 5 måneder i *B.* og *M.*'s cykler.

Til alt dette kommer så, at udsvingene i langt de fleste seriers ned og op i 1926—1928 var ret svage, f. eks. androg prisstigningen i 1928 kun $\frac{1}{5}$ af det gennemsnitlige fra lavpunkt til højdepunkt i *B.* og *M.*'s cykler. Når der var tale om så uensartede og svage udsving med stor spredning af seriernes toppunkter, forekommer det at være noget af en smagssag, om man kan placere en cyklisk op- og nedbevægelse eller ej. Såvidt det kan ses, skulle det have været ligeså rimeligt at opfatte opgangen fra december 1927 til juni 1929 som en forhaling af det sammenbrud, der truede i 1926 og blev effektivt i 1929, og nøjes med f. eks. een cykel fra toppen i 1920 til toppen i 1926 eller, om man vil, i 1929. Når *B.* og *M.* imidlertid er ivrige efter at indordne alle forekommende knæk på udviklingslinjen i et cyklisk skema,

¹⁾ Opmærksomheden henledes på, at der overalt er tale om sæsonudjævnede index.

er det forståeligt ud fra deres formål: at lede efter konjunkturen. Til et studium af den økonomiske historie er denne iver derimod knapt så tiltalende, fordi den ved studiet af den konkrete historiske konjunkturfase leder tanken hen på kræfterne i den foregående som forklaring og ligesom spærrer udsigten til den forklaring, som ligger længere tilbage. *B.* og *M.*'s analyseapparat viser, at opgangen fra 1927 til 1929 var unormalt svag, og at kontraktionen derefter var unormalt kraftig og langvarig, hvilket er i sin orden. Men det fremstiller også kontraktionen som et »normalt« cyclick svar. Og det turde være mere tvivlsomt.

Historikeren stilles derved over for en slags dekomponeringsopgave for at klarlægge f. eks. børsens næsten umærkelige reaktion på nedgangen i 1927, prisernes ganske ubetydelige stigning i 1928, byggeriets ringe stigning efter 1926, de nye tekniske finessers andel i f. eks. automobilfabrikationens kortvarige renæssance i 1928 etc. Først når det er sket, er vejen banet for en analyse af sådanne velkendte forhold som expansion uden prisstigning p. gr. af forbedret produktivitet, stigende finansiering over aktieudstedelse i stedet for over banklån, afbetalingskøb, byggeriets og automobilindustriens andel i udviklingen, spekulationsfeber, revirkning fra de vanskeligheder, hjemtrækningen af lån beredte i Europa o. m. a., som kendetegner — ikke den enkelte cycle, men i almindelighed 20'ernes udvikling. Og først da fremstår 1929 som et resultat af i hvert fald de sidste 10 års udvikling med tiltagende mætning af investerings- og forbrugsbehov og ikke blot som reaktion på opsvinget fra december 1927.

Såfremt den midlertidige lettelse i situationen i første halvdel af 1930 med bedret børsstemning og stigende produktion havde holdt sig, ville *B.* og *M.*'s analyse, hvor opmærksomheden henledes på den umiddelbart foregående expansion, formentlig have slået bedre til. Men netop det faktum, at den ikke kunne holde, og det faktum, at kontraktionen trak ud til 1933/34 trods en række »udefrakommende« gunstige omstændigheder, viser det konjunkturrelle udgangspunkts utilstrækkelighed i en økonomisk historisk analyse, der må gå på jagt bagud ad udviklingslinien gennem de mere eller mindre vilkårligt lagte cykler. Skal kontraktionen i disse år opfattes på linje med alle andre konjunkturers, bliver det svært at finde årsagerne til dens langvarighed:

Exportoverskuddet faldt, men det samlede fald fra 1928 til 1932 udgjorde kun 812 mill. \$ mod f. eks. 3,6 mld. \$ fra 1919 til 1922, hvor kontraktionen nok var voldsom, men til gengæld hurtigt overstået.

Unionsfinanserne viste endnu i 1930 overskud (d. v. s. i de kritiske måneder), men i 1931 og de følgende år stadigt stigende underskud, medens de allerede i 1922 viste stort overskud.

Kreditstramning blev opgivet omgående i efteråret 1929 og afløstes af en »easy-money« politik, som faktisk forsattes med få afbrydelser frem til

bankfalitterne i foråret 1933, støttet af skabelsen af *National Credit Corporation*, *Reconstruction Finance Corporation* og *Home Loan Bank*. Naturligvis bidrog landbrugets specielle vanskeligheder til den langtrukne depression, men årsagen til disse skal også søges tilbage over en række af *B.* og *M.'s* cykler — bl. a. til det ekstraordinære opsving i 1914—18 om ikke længere tilbage. Lønstabiliteten i krisens første år og det *gradvise* lønfald i de følgende udgør vel noget af korttidsforklaring. Men alt i alt er problemet, at kontraktionen fortsatte trods en række gunstige omstændigheder for et opsving, ligesom det i 1922 var, at expansionen kom hurtigt igang trods en række ugunstige omstændigheder.

Til klarlægning af sådanne problemer, hvor ikke alene det foregående opsving, men udviklingen over en årrække må tages i betragtning, har man f. s. v. mere gavn af at analysere i nationalindkomstermer, idet disse giver udtryk også for niveauforskydninger fra cykel til cykel samt et indtryk af udsvingenes samlede størrelse. Tilpas opdelte, som f. eks. *Kuznets'* er det, viser f. eks. investeringstallene, bl. a. sådanne karakteristika som nedgangen i boligbyggeriet fra 1925, den kompenserende rolle fra erhvervslivets investeringer i de nærmest følgende år, nettoinvesteringernes stigende andel i bruttoinvesteringerne (som giver en vis baggrund for at forstå den mætning af investeringsbehov, som synes at have gjort sig gældende i slutningen af 20'erne), etc.

Også et flercycelskema vil være nyttigere i denne forbindelse, f. s. v. som det henleder opmærksomheden på igangværende udviklingslinier bag de kortere konjunkturbølger. Nogle af vanskelighederne ved *Burns'* og *Mitchells* referensdata fra slutningen af 1920'erne udbedres eksempelvis ved at se på *Schumpeters* analyse, hvorefter den 3. kondratieffølges depressionsfase begynder i 1925/26.

At *B.* og *M.'s* specialtabeller over den intercycliske trend er nyttigere i så henseende end deres af referensdata afgrænsede cykler er en selvfølge. Her har det imidlertid været hensigten at benytte specielt disse sidste til en illustration af konjunktursynspunktets svagheder.

For at rekapitulere:

Manglerne ved det billede, teoridannelsen om de økonomiske bevægelser tegner af et historisk forløb, bliver således i almindelighed, at de konkrete begivenheder træder i baggrunden — i langtidsteoriene, for at disse kan rumme hele periodens erfaringer i generelle modeller, og i konjunkturteoriene for at sådanne erfaringer kan sammenfattes i en tid- og stedløs konjunktur. Holder man sig til een-cycelteorien kommer hertil risikoen for at udviklingslinjen forsvinder i jagten på at udlede den ene fase som skabt af den foregående.

Disse mangler udbedres i nogen grad ved den forbindelse mellem konkrete begivenheder og generel teori, som den økonomiske statistiks tilpasning til den teoretiske analyse præsterer — hvadenten den indsamles for at danne grundlag for en teori eller for at verificere teoretiske antagelser. Eet eksempel herpå er *Burns'* og *Mitchells* konjunkturstatistiske arbejde, fordi (1) »specificcycles« overfor »referencecycles«, (2) målingen af udsvingenes størrelse og hast i de enkelte »referencecycles« sammenlignet med det gennemsnitlige og (3) opledningen af den intercycliske trend holder blikket åbent overfor samspillet mellem det konkrete og det generelle. Tilbage bliver dog *antagelsen* om en sådan grad af parallelbevægelse, at der kan udledes *både* fælles konjunktuelle svingninger gennem tiden, hvis datoer er en slags gennemsnit for alle økonomiske størrelses svingningsdatoer og en tid- og stedløs konjunktur (the referencecycle). Altså et i sidste instans subjektivt skøn på linie med det, der f. eks. ligger bag *Schumpeters* sammenfatning af udviklingen i et 3-cycl skema.

Men også uden sådanne direkte antagelser om bevægelsernes art beror systematiseringen af økonomisk statistik for en årrække i fællesindeks, »annals«, nationalindkomsttal m. v. til dels på subjektive skøn. Det kan ikke undgås, at de — som *Kuznets* er inde på i artiklen »Statistical Trends and Historical Changes« (*Economic History Review* 1951, nr. 3, s. 265) er »biased«. De konstrueres til dels efter en fornemmelse af, hvilken vej udviklingen er gået, repræsenterer et valg med hensyn til, hvad der er mest karakteristisk i en periodes udvikling, og konstrueres ofte i bestemte formåls tjeneste.

Det længste, man kan vente at nå i retning af objektivitet, repræsenteres sikkert af de metoder, *Heckscher* nylig har skitseret i sit bidrag til minde-skriftet for *Axel Nielsen*, s. 65—87, »Nutidssamhällets tillkomst. Kvantitativt studerad«. Artiklen omtaler en planlagt, storstilet, kvantitativ analyse af det moderne samfunds opkomst ved bearbejdning af tilpas lange serier af statistisk materiale over *delområder* af økonomien, for — »När det gäller att finna inverkan av olika faktorer, är det sönderdelning och ej integrering av materialet som främst bör komma i fråga«. Materialet skal opdeles i korte perioder, så man kan indkredse de medvirkende faktorer og undersøge, på hvilke tidspunkter forandringerne har været stærkest. Først derefter skal den historiske analyse sætte ind, hvilket skulle gardere mod, at forudfattede meninger påvirker resultatet ... Om vejen er farbar, tør *H.* endnu ikke sige. At den bliver lang, hvis man uden forudfattede meninger skal skrabe delmateriale sammen, er vist temmelig givet.

IV.

Et vist subjektivt moment kan ikke være noget specielt for økonomisk historieskrivning overvejende baseret på kvantitativt materiale, da enhver

fremstilling af historiens forløb må præges af fremstillerens valg mellem flere mulige opfattelser af det skete. Der er derimod det særlige ved sådanne fortolkninger, at deres grundlag begrænses til de faktorer i udviklingen, der kan gives kvantitativt udtryk. De må derfor for det første være *ufuldstændige*, fordi der er en lang række andre faktorer, hvis indflydelse må med i vurderingen. For at få et mere fuldstændigt billede, skulle f. eks. de træk, der i det foregående blev tegnet af U.S.A.'s økonomiske historie i 1920'erne, suppleres med andre som: arbejderklassens forringede magtposition, den politiske afradikalisering, koncentrationstendenserne i erhvervslivet etc. Og havde man fortsat analysen op i 1930'erne, ville dens utilstrækkelighed især træde frem overfor den økonomiske politiks dominerende indflydelse. For det andet må de i visse henseender give et *fortegnet* billede. Især gælder det fremstillingen af udviklingen som en kontinueret proces. *Kuznets* siger herom i den netop cit. artikel, at man vender sig »from historical accounts of a country based largely on non-quantitative data and presenting a succession of revolutions, wars, social movements and conflicts, domestic and international controversies, a whole stream of stirring and striking episodes to some long statistical series only to find, with surprise, hardly a ripple in the steady movements of the figures« (s. 260).

Principielt findes der ingen grænse for, hvor mange af disse ikke-kvantitative faktorer, det er nødvendigt og rimeligt at inddrage i økonomiske analyser af historien, ligesom det heller ikke er muligt at operere med nogen fast grænsedragning mellem, hvilke der opfattes som økonomiske og hvilke som ikke-økonomiske kræfter i udviklingen.

På forhånd kan man ikke udelade nogen faktor fra den økonomisk-historiske analyse. Dennes placering på grænsen betinger jo netop, at den indtager og afvejer indflydelsen af de historiske faktorer, som teorien betragter som randstørrelser, hvorved den på een gang må søge at klargøre historiske ændringer i samfundets institutionelle grundlag og indholdet i de økonomiske begivenheder, der udspiller sig på de vekslende grundlag.

Her er der næppe tvivl om, at specielt udviklingsteoriernes samspil med den økonomiske statistik i mange henseender giver udmærkede fortolkninger og illustrationer af den indre sammenhæng i de økonomiske begivenheders forløb. Men som de foregående eksempler skulle vise, sker det uden blik for vekslende ikke-kvantitative faktorerers indflydelse på forløbet, hvorved man i nogen grad afskærer sig fra at studere vekselvirkningen mellem økonomiske sammenhænge og randstørrelserne. På den anden side giver store dele af den historiske litteratur gennem referater af love, begivenheder, politiske motiver og opfattelser, ændringer i organisationsdannelser og andre institutionelle faktorer et udmærket billede af ændringerne i grundlaget for forløbet. Men det sker på sin side ofte uden blik for den

indflydelse, de økonomiske sammenhænge har haft på det institutionelle grundlag, f. eks. for »revirkningen« fra de økonomiske kræfters egen reaktion på ændringer i institutionelle data.

Skal der komme en syntese ud af denne historieskrivningens overvejende interesse for de synlige ændringer i de betingelser, hvorunder de økonomiske kræfter arbejder, og udviklingsteoriernes interesse i forløbets indre sammenhæng, må der gribes til et *vidtdrevet detailstudium*, hvori der levnes plads både for den afvejen af randstørrelsernes indflydelse, som teorien i nogen grad må lade ligge, og for analysen af de økonomiske kræfters indflydelse på randstørrelserne.

I dette detailstudium tror jeg, den økonomiske historieforskning om nyere tid kan yde sine væsentligste bidrag ved at arbejde med på den syntese af teoretisk og historisk indsigt i de økonomiske omdannelsesprocessers mangeartede karakter, som ganske vist iflg. *Lundberg* (jfr. foran s. 4) ikke bliver »nogen skön modell«, men som er et meget vigtigt led i forståelsen af nutiden som en igangværende udviklingsproces. Man kan naturligvis, som det er sket, hævde, at historieforskningens opgave må indskrænkes til at omfatte en indsamling af facts. Uden her at komme nærmere ind på de diskussioner, der er ført herom¹⁾, skal jeg som min opfattelse fremføre, at opretholder man en speciel *økonomisk-historisk* forskning, må den, som f. eks. *Hecksher* så ofte betoner, have to façader: én vendt mod de historiske facts og én mod de generaliseringer, hvormed teorien søger den indre sammenhæng i facts klarlagt. Netop dens dobbeltstilling på grænsen må betinge, at økonomisk historie har ganske særlig interesse i og forudsætning for syntesearbejdet — ikke mindst f. s. v. angår nyere tids historie, hvor den kildekritiske vurdering af primært materiale ikke kan løses af historikeren alene, men kalder på speciel teknisk viden (f. eks. statistisk).

Hvordan man så bedst griber et sådant detailstudium an, efterhånden som der foreligger et uhyre stort både kvantitativt og ikke-kvantitativt materiale, er et andet spørgsmål. *Heckshers* omtalte plan vil muligvis vise sig at være en farbar vej, men så stort anlagte analyser er ofte vanskelige at finansiere. I det omfang den enkelte søger at nå frem, er der meget, der taler for en opdeling af forskningsområdet *efter emner*, fordi det drejer sig om både at sammenstykke et så vidt muligt fuldstændigt billede af de historiske omdannelsesprocessers mangeartede kræfter og at fortolke samspillet imellem dem. Hvad der tænkes på, er en analyse af

¹⁾ Jfr. *J. F. Cairns* »The Use of Theory in History« i *The Economic Record*, dec. 1950. Diskussioner i U.S.A. (*Journal of Economic History*) og i Sverige om placeringen af økonomisk historie som forskningsområde og undervisningsfag har jeg ikke haft lejlighed til at sætte mig ind i.

detaljerne med udgangspunkt i delområder af de økonomiske sammenhænge og den økonomiske politik¹⁾).

Fordele ved dette udgangspunkt er for det første, at man lettere kommer udover de vilkårligheder, som periodeinddeling af en fortsat strøm indebærer. De dele af økonomien, hvis historiske forløb man vil klarlægge, må nødvendigvis spores tilbage i tiden i forskellig udstrækning for de forskellige økonomiske foretelser. Socialpolitikken skal spores tilbage over *Bismarcks* arbejderlove til middelalderen, handelspolitikken til merkantilismen, monopolistisk konkurrence i hvert fald længere tilbage end mellemkrigstiden²⁾ o. s. fr. Ved at gå denne vej skulle der kunne ydes væsentlige bidrag til forståelsen af den nutidige økonomiske strukturs historiske oprindelse, hvorved der igen skabes blik for de anakronismer og historiske tilfældigheder, den indeholder (traditionsmæssig optræden fra fagforeningernes side m. h. t. lønforskel, traditioner i nationalbankens reaktion på den økonomiske udvikling, faggrænser og læringeuddannelse med rod i lavsvæsenet, en del af udligningen mellem højt- og lavtlønnede tjenestemænds lønninger bestemt af de særlige forhold i årene 1917—19, for blot at nævne nogle enkelte eksempler).

For det andet er metoden velegnet til at oplede nyt historisk materiale med, fordi den stiller spørgsmål til historien udfra nye synsvinkler. Dermed indebærer den en gradvis indtrængen i udviklingens andre områder og en bestandig afvejen af, hvilke af dem, der især har spillet en rolle for den specielle delssammenhæng, man analyserer.

For de økonomisk-politiske delområder muliggøres endvidere en sammenligning af økonomisk nødvendighed, politiske muligheder og politiske motiver (expansiv politik med stort resultat i 1930'ernes Japan og Tyskland bliver ikke alene et økonomisk, men også et politisk fænomen, fordi den førtes på en undertrykt arbejderklasse for at nævne et kendt eksempel). Mest taler dog hensynet til fuldstændighed for denne fremgangsmåde, fordi bunken sigtes med en række forskellige redskaber, hver for sig egnede til at finde sine dele af dens indhold. At også redskaberne kan forfines,

¹⁾ Jfr. den side 1 cit. artikel af *Heckscher*, »Den ekonomiska historiens aspekter«. H. diskuterer her *periodeinddeling* som udgangspunkt for økonomisk historieskrivning og opstiller som alternativ, hvad han kalder »de särskilda aspekterna på den ekonomiska utvecklingen«, som er teoretisk orienterende og fastholder en og samme inddelingsgrund »allt igenom«. Blandt mange foreliggende muligheder vælger H. prisdannelsen, byttet, pengevæsenet, produktionsfaktorerne og efterspørgslen. Man må naturligvis lige såvel kunne anlægge økonomisk-politiske aspekter som teoretiske.

²⁾ Jfr. en interessant artikel i *Ökonomisk Tidsskrift*, 1951, nr. 1, »Monopolistisk konkurrens som økonomisk-historisk problem« af *Karl-Gustaf Hildebrand*, hvor den monopolistiske konkurrences forskellige sider spores tilbage, og dens indflydelse på det økonomisk-historiske forløb antydes.

og ny komme til ved denne proces, er ligeledes en meget vigtig omstændighed.

Som allerede antydnet i indledningen findes der en meget stor litteratur af denne art, især f. s. v., angår økonomisk politiske aspekter. Naturligvis er det langt fra altid, at der ad disse veje bidrages væsentligt til forståelsen af den økonomiske udvikling. Ofte bliver det blot til en række historiske tabeller eller referat af en række politiske begivenheder på området uden nærmere sammenhæng med den øvrige samtidige udvikling. En stor del af efterkrigstidens amerikanske lønlitteratur er f. eks. stærkt optaget af en diskussion om, hvorvidt lønskalaen er »stiv« eller ej, om det er fagforeningernes styrke, produktivitetsudviklingen, de enkelte erhvervs konkurrenceforhold el. lign., der bestemmer den relative udvikling etc. I denne diskussion fremlægges et stort statistisk materiale, som imidlertid ikke er egnet til at give læseren indsigt i de historiske udviklingstendenser på det amerikanske arbejdsmarked, fordi man gennemgående lader det blive ved tallene og kun i ny og næ strejfer arbejderlovgivningen, monopoliseringstendenserne, uddannelsesvilkår o. m. a. faktorer, som skal til for at give et historisk billede af amerikanske lønforhold. Her er altså vel et kildemateriale, men dets anvendelse ved at sammenstille det med den øvrige økonomiske udvikling både til snævrere økonomisk historieskrivning om lønudvikling og til mere generelle fremstillinger står tilbage.

Men der gives en lang række eksempler på værdifulde bidrag ad disse veje. Når f. eks. *Nyboe Andersen* behandler renteudviklingen i Danmark fra 1914 til 1945 i »*Laanerenten*«¹⁾ og stiller den i relation til betalingsbalancetillingen, erhvervslivets rentabilitet, eksport- og hjemmemarkedsproduktionens udvikling, udviklingen i løn og andre omkostninger o. s. v. samt til de historiske begivenheder, der især har spillet en rolle for renteudviklingen (f. eks. bankkrakkene og statens og nationalbankens reaktion derpå), opnår han andet og mere end *sit* formål: at finde et empirisk udgangspunkt for renteteorien. Der skrives samtidig et væsentligt bidrag til periodens økonomiske historie, og en del af arbejdet er gjort både for den, der med et andet udgangspunkt vil skrive periodens økonomiske historie, og for den, der vil forsøge en samlet vurdering heraf.

¹⁾ P. Nyboe Andersen, *Laanerenten*, Kbhvn. 1947.

MEDDELELSER, OVERSIGTER OG DISKUSSIONSINDLÆG

LØNREGULERING EFTER PRISTAL

Både inden for og uden for nationaløkonomers kreds har det været diskuteret, hvilken rolle den automatiske lønregulering efter pristal har haft for inflationen. Finansminister Thorkil Kristensen har ved flere lejligheder været inde på tanken om at regulere i stedet efter et særligt velstandstal og herved måske komme udover denne ulæmpe. Med denne diskussion som baggrund har der været nedsat et udvalg til nærmere undersøgelse af hele spørgsmålet. Udvalget har nylig afgivet sin redegørelse¹).

Indholdsfordelingen i denne redegørelse er ret usædvanlig. Efter de traditionelle indledende bemærkninger kommer 21 sider betænkning og 2 sider særudtalelser fra professor Jørgen Pedersen; disse 2 sider består nærmest i det, man ellers kalder en mindretals-udtalelse. Herefter følger en række bilag. Det alt dominerende heriblandt er bilag V, et memorandum af professor Jørgen Pedersen. Dette p.m. på 43 småtrykte sider udgør i virkeligheden en privat betænkning over spørgsmålet, dog set i en ret vid sammenhæng. Det er således i det mindste sidemæssigt betænkningens hovedarbejde. Nyboe Andersen og Zeuthen har i en udtalelse knyttet nogle bemærkninger til dette p.m. Man må nærmest fortolke disse bemærkninger således, at de i højere grad har været enige med Jørgen Pedersen end kommissionens øvrige medlemmer.

Der synes i denne betænkning navnlig at være tre spørgsmål, der fortjener nærmere omtale:

(1) Fører automatisk prisregulering til inflation. Det behøver næppe at anføres for dette tidsskrifts læsere, at Jørgen Pedersen anser en sådan regulering for en udpræget inflationsdrivende kraft. Kommissionens øvrige medlemmer fremhæver betydningen af, at pristalsoverenskomster muliggør overenskomster af længere varighed, at arbejdslønnen i visse perioder med stor beskæftigelse stiger stærkere, end den automatiske lønregulering betinger, hvorfor det må være ret ligegyldigt for lønudviklingen, om man har en sådan pristalsregulering eller ikke. Endvidere anføres det, at i tider, hvor de selvstændige næringsdrivende primært har et stigende indkomstniveau, vil den automatiske lønregulering muliggøre, at arbejdernes og tjenestemændenes indkomster følger de andre samfundsgruppers i større eller mindre omfang. Man anfører endvidere, at den automatiske lønregulering under en afsvækket efterspørgsel efter arbejdskraft, der kommer samtidig med et opadgående prisniveau, vil kunne medføre vanskeligheder for eksporterhverv og betalingsbalance.

Mærkeligt nok kommer man ikke direkte ind på at sondre mellem en pristalsregulering, der fungerer under stigende og under faldende nationalindkomst. At have pristalsregulering i en periode, hvor nationalindkomsten reduceres, således som tilfældet var i 1939—40, må anses for udpræget inflationsdrivende. I en sådan

¹) Redegørelse afgivet til finansministeren den 15. februar 1952 af udvalget vedrørende lønregulering efter pristallet. København, 1952. 92 sider.

situation skal levofoden jo nedsættes. Har man pristalsregulering, betyder det, at den nødvendige nedsættelse af levofoden må koncentreres på de dele af befolkningen, hvis indkomster ikke er pristalsregulerede. En sådan koncentration af en nedsættelse på enkelte befolkningsgrupper kan i praksis kun ske ved, at priserne stiger væsentligt. Den må iøvrigt formodes at gøre indkomstkampen betydelig hårdere og derigennem virke med til prisforhøjelser. I perioder med stigende nationalindkomst betyder en overholdt pristalsregulering derimod nærmest, at arbejdernes andel i nationalindkomsten formindskes. Det er vanskeligt at se, hvorledes dette skulle kunne virke i særlig grad inflationsdrivende.

(2) Kommissionens flertal drøfter også spørgsmålet om berettigelsen i at medregne skatterne i pristalsbudgettet. I konklusionen kommer man til det resultat, at det må anses for hensigtsmæssigt at bibeholde posten for direkte skatter i pristallet. Den foregående diskussion giver udtryk for megen tvivl. Man er herved inde på tanken, at skatten er betaling for en stor del af det offentlige ydelser, og at det derfor kan være rimeligt, at skatterne indgår i pristallet. Man synes dog at mene, at i det omfang, skatterne tjener til finanspolitiske foranstaltninger eller til dækning af alment nyttige formål, burde de til en vis grad ikke medtages ved beregningen af pristallet. Det forekommer imidlertid umuligt at sondre mellem det omfang, hvori skatterne er en betaling for præsterede ydelser, og det omfang, hvori de er noget, der tjener almindelige finansielle formål. Enhver skat tjener vel i nutiden almindelige finansielle formål.

Sagen har imidlertid også en anden side. Den del af skatterne, som anvendes til køb af offentlige ydelser, er i forvejen repræsenteret ved alle de andre poster i pristalsbudgettet. Statens indkøb af varer spreder sig over et meget stort antal goder, og staten anvender alle slags tjenestemænd, hvis lønninger i det store og hele følger det almindelige indkomstniveau. Man kan derfor med god ret sige, at hele den del af skatterne, der går til køb af offentlige ydelser, bliver repræsenteret af ændringerne op og ned i de almindelige poster på pristalsbudgettet. Der er således ingen grund til påny at medtage dem specielt under skatter.

Der er derimod iøvrigt al mulig grund til at holde skatterne, direkte som indirekte, uden for pristalsbudgettet, når dette anvendes til automatisk lønregulering. Kommissionen gør med rette opmærksom på, at udelukkelse af skatterne næppe vil ændre bevægelsen i pristallet noget nævneværdigt, og måske snarere får det til at stige lidt stærkere, end tilfældet hidtil har været; men der er grund til at udelukke skatterne, fordi deres inddragen bevirker, at staten ikke kan pålægge pristalsregulerede grupper skat, uden at denne straks bliver overvæltet på priserne. Man indfører ved at have skatterne med i pristallet en slags lovfæstet overvæltning af indkomstskatten og dermed fritagelse af grupper af befolkningen for at betale nye skatter. Af disse grunde forekommer det mig, at det ville have været en fordel at få skatterne taget ud af pristallet.

(3) Endvidere er man i kommissionen inde på spørgsmålet om indretningen af særpristal. Med god ret kan man kritisere de forskellige former for »barberede« pristal.

Det forekommer mig vanskeligt at følge kommissionen i dens pure afvisning af Thorkil Kristensens idé om et *velstandstal*. Man kan let følge kommissionen, så længe den fæstner sig ved, at et sådant tal vil være besværligt at beregne og uklart i sin definition. Man kunne vel iøvrigt have tænkt sig, at kommissionen på en helt anden måde, end tilfældet er, havde diskuteret forskellige mulige afgrænsninger af definitionen for dette tal. Det forekommer mig imidlertid, at man

kommer vel let over den bagved liggende tanke. Fordelingskampen bliver i nedgangstider, når organisationer lægger vægt på bevarelse af realindkomsten, umådelig hård og derfor inflationsdrivende. Kunne man få den kamp lagt om til, at den i stedet kom til at bestå i en kamp for en fixeret andel i nationalindkomsten, og lønnen således automatisk reduceredes, når nationalindkomsten gik ned, og så omvendt automatisk forøgedes, når nationalindkomsten gik op, ville dog noget være nået. Man kan vanskeligt lade være med at tænke på, hvilke følger det ville have haft i 1939—40, hvor man i stedet for den meget stærke stigning i lønningerne formentlig ville have fået konstante lønninger, idet perioden kendetegnedes ved det stærkt faldende nationalprodukt, der satte sig igennem ved forhøjede priser her i landet.

Det forekommer mig derfor, at denne tanke indeholder noget meget vigtigt og betydningsfuldt og nok kunne have fortjent en nøjere overvejelse end den, den har fået i betænkningen.

Jørgen Pedersens p. m. er kendetegnet ved, at det tager langt flere situationer i betragtning, end hovedbetænkningen gør. Den indeholder på en helt anden måde end denne nationaløkonomi. I virkeligheden drejer dette p. m. sig ikke så meget om lønregulering efter pristallet, som det giver en almindelig bedømmelse af den førte økonomiske politik. Man kan med en vis ret sige, at professor Jørgen Pedersen på disse sider giver læserne en koncentreret fremstilling af sit syn på hele nutidens økonomiske politik, dog med vel stor hensyntagen til virkningerne af den automatiske pristalsregulering. Dette p. m. er præget af den opfattelse, at mobiliteten for alle priser, bortset fra lønningerne, er meget stor. Det er i og for sig ejendommeligt, at Jørgen Pedersen, hvis videnskabelige hovedindsats har bestået i en påvisning af, at lønningerne, selv under vore mest liberale perioder, har været fastlåste og ikke har kunnet bevæge sig i nedadgående retning, har så vanskeligt ved at acceptere, at noget tilsvarende gælder også for andre indkomstarter, i alt fald i vor tids gennemregulerede samfund. Forskellen mellem Jørgen Pedersens indlæg og kommissionens består dels i, at Jørgen Pedersen er mere vidtfavnende, men dels også i, at Jørgen Pedersen har baseret sin fremstilling på andre forudsætninger om den økonomiske verden, den økonomiske politik påvirker, end kommissionen har. Det er således ikke så meget forskellig politisk indstilling eller forskellig analyse måde, der forklarer forskellen.

I sin særudtalelses punkt 7 skriver Jørgen Pedersen:

»Så længe regeringen påtager sig ansvaret for opretholdelsen af nogenlunde fuld beskæftigelse, har hverken regeringen eller nationalbanken nogen mulighed for gennem finans- eller kreditpolitik eller andre midler, der virker generelt på markedsforholdene, at styre pengevæsenets udvikling, udover at de kan sikre mod en almindelig overefterspørgsel, der med nødvendighed må drive priser og lønninger op. Iøvrigt ligger afgørelsen i hænderne på arbejdsmarkedets organisationer, der gennem deres lønfastsættelse bestemmer de priser, der må kræves, for at produktionsomkostningerne kan dækkes ved fuld beskæftigelse.«

Erstatter man i ovennævnte ordet pengevæsen med ordet indkomstniveau, forekommer det mig, at Jørgen Pedersen med denne bemærkning rører ved det centrale spørgsmål i hele vort inflationsproblem. Under vor nuværende politik har parterne ingen interesse i at holde igen. Og så gør de det selvfølgelig heller ikke. Men, dette har jo intet at gøre med pristalsregulering.

Betænkningen er i sit ydre traditionel dansk. Den vil således være umulig at finde for fremtiden. På reolen vil den fremtræde som en hvid streg uden tekst. Bibliotekarerne aner ikke, hvor de skal placere den i deres bibliotek; vi andre

ikke, hvor vi skal søge den slags stof. Kun hvis vi tilfældigvis kender en embedsmand i et ministerium, og han har en forholdsvis god hukommelse, er der noget som helst håb om siden hen at kunne finde frem til materiale, offentliggjort i danske betænkninger. Var det ikke en opgave for en eller anden energisk mand, f. eks. i statsministeriet, at få lavet et fælles hoved for vore betænkninger, en eller anden systematisering og indregistrering, kort sagt noget i lighed med de svenske *Statens offentliga utredningar*.

Kjeld Philip.

DRIFTSØKONOMI FOR PRAKSIS¹⁾.

Den amerikanske driftsøkonomiske litteratur har gennemgående ikke udmærket sig ved noget særligt højt stade. Kun ganske få amerikanske værker har kunnet nå op på siden af de bøger, vi anvender herhjemme, f. eks. H. Winding Pedersens »Omkostninger og Prispolitik«. Et par nyere fremstillinger har dog hævet niveauet noget, og nu er et foreløbigt toppunkt nået med Joel Dean's »Managerial Economics«, som her skal gøres til genstand for nøjere omtale. Det hører til sjældenhederne, at en anmelder ved omtalen af en ny bog tør betegne den som den bedste fremstilling, der nogensinde er givet af det pågældende emne. Men i dette tilfælde tør jeg. Dean's bog har allerede fået en lang række af begejstrede anmeldelser verden over. Til disse vil denne slutte sig.

»Managerial Economics« er formentlig den første driftsøkonomiske fremstilling, som er af direkte betydning for praksis, og som samtidig opfylder næsten ethvert krav i teoretisk henseende. Joel Dean er professor i Business Economics ved Graduate School of Business, Columbia University og ved sin egen private institution »Joel Dean Associates«. Samtidig hermed har han og hans medarbejdere i mange år virket som økonomiske konsulenter for store amerikanske virksomheder. Gennem sine mangeårige erfaringer har han fået et intimt kendskab til problemerne, som de tager sig ud i virkeligheden. Overalt i bogen illustreres problemerne ved et væld af interessante eksempler fra kendte foretagender, ofte hentet fra Deans og hans medarbejders egen praksis.

I forordet angiver forfatteren at formålet med bogen er at vise, hvorledes den økonomiske analyse kan bruges ved løsningen af den enkelte virksomheds problemer. »It is therefore a departure from the main stream of economic writings on the theory of the firm, much of which is too simple in its assumptions and too complicated in its logical development to be managerially useful. The big gap between the problems of logic that intrigue economic theorists and the problems of policy that plague practical management needs to be bridged in order to give executives access to the practical contributions that economic thinking can make to top-management policies.«

Skønt Joel Dean selv angiver, at bogen er beregnet til brug for praksis, er der dog næppe tvivl om, at han samtidig har forfulgt det formål at skrive en anvendelig lærebog. Selv om det i det store og hele er lykkedes at få disse mål til at harmonere, er det dog undertiden lidt svært for forfatteren at opnå alle ting på engang. Navnlig går det undertiden ud over hovedformålet: at være praktisk anvendelig. I det mindste må dette fortolkes som anvendelig for praktikere, der allerede har en fyldig økonomisk uddannelse. Visse dele af bogen vil

¹⁾ Joel Dean. Managerial Economics. Prentice-Hall, Inc., New York 1951. 610 sider. \$6,65.

en praktiker uden teoretiske forkundskaber næppe få meget ud af — muligvis bortset fra et ønske om at sætte sig nøjere ind i driftsøkonomien. Som lærebog betragtet er den næppe at anbefale for nybegyndere, men er fortrinlig for viderekomne. Fra University of California skriver Hans Brems, at de der har måttet opgive at bruge den for undergraduates, hvorimod den er fundet velegnet for graduates. Ved Handelshøjskolen i København har vi i den forløbne vinter med stort udbytte anvendt den ved studiet til cand. merc.-eksamen. Også ved vore 2 universiteter bør den vinde indpas — i det mindste som kursorisk læsning.

Den afgørende svaghed ved den hidtidige driftsøkonomiske teori er, at den forudsætter, at driftsherren har fuldt kendskab til de relevante størrelser. Man begynder med at forudsætte, at en virksomhed har den og den omkostningsfunktion, og at den står over for en given afsætningskurve, hvorefter man ved elegant logisk deduktion kan løse næsten ethvert problem. Joel Dean begynder derimod med at stille spørgsmålet: »Hvordan kan en virksomhed skaffe sig kendskab til sine afsætnings- og omkostningsforhold«, og derefter »hvordan kan en virksomheds ledelse med det mangelfulde kendskab, den nu engang har til forskellige faktorer, føre en fornuftig politik«.

Mens de fleste økonomiske fremstillinger afviser mange af det praktiske næringslivs metoder som logisk uholdbare, er Joel Dean mere forstående over for praksis. Han anerkender, at man i praksis ofte må benytte sig af tommelfingerregler, og at disse undertiden kan være udtryk for en rationel politik. I stedet for at forkaste de praktiske metoder som ulogiske og erstatte dem med teoretisk holdbare, men praktisk umulige løsninger, gennemgår Joel Dean de tommelfingerregler, der er mest udbredt i praksis, påviser deres svagheder, viser hvilke der må betegnes som helt ubegrundede, og hvilke der ikke uden videre kan afvises, når man må bygge på ufuldkomment kendskab.

1. Det første af bogens 10 kapitler bærer overskriften »Profits«. Efter at have defineret begrebet profit, følger en gennemgang af forskellige profitteorier, hvor Joel Dean selv nærmest hælder til den anskuelse, at profit er betalingen »for at forstyrre status quo«. I en gennemgang af mulighederne for måling af profitten kommer han ind på en diskussion af regnskabsvæsenet contra den økonomiske teori. Økonomien må i høj grad bygge på det materiale, regnskabsvæsenet stiller til rådighed, men alligevel er der den væsentlige forskel, at regnskabsvæsenet registrerer fortiden, mens økonomien interesserer sig for fremtiden.

Det traditionelle spørgsmål om profitmaksimering som det almindelige mål for en virksomhed diskuteres. Joel Dean indrømmer en række modifikationer i profitmotivet, hvoraf de fleste kan indfortolkes i den form, at målet er den størst mulige gevinst i det lange løb.

2. Kap. II om konkurrence er bogens mærkeligste kapitel. Bortset fra nogle sammenkædende bemærkninger består det af en samling artikler af andre forfattere. Selv om det naturligvis er de bedste artikler, der har kunnet findes, som Joel Dean har ladet indgå i sin bog, er dette kapitel dog mere uensartet end de andre. Der startes med en artikel af Clair Wilcox, der giver en opdeling i forskellige konkurrenceformer, som ikke ligger helt på linie med den, vi er vant til. Et par artikler af Lloyd G. Reynolds og Joe Bain har karakter af beskrivelser af konkurrenceformerne inden for bestemte industrier. E. A. G. Robinson uddyber monopolbegrebet. Den interessanteste artikel er vel nok Mason's om monopolbegrebet i U.S.A., hvor modsætningen mellem de juridiske og økonomiske synspunkter på denne sag trækkes skarpt op. Endelig slutter kapitlet med et

kort referat af forskellige forsøg på at måle den økonomiske koncentration i U.S.A.

3. Et ret utraditionelt kapitel er det tredje, der handler om en virksomheds produktspolitik: Hvilke overvejelser må man gøre sig ved optagelse af nye og opgivelse af gamle produkter. Det er problemer, som utvivlsomt er af stor praktisk betydning, og mange af de anførte eksempler er i høj grad af interesse. At det er et område, hvor der kan være behov for nøjere analyse, fremgår alene af den oplysning, at en undersøgelse, der omfattede 200 ledende foretagender, viste, at kun 20 % af de nye produkter, der er blevet lanceret efter 2. verdenskrig, har vist sig at være gevinstgivende.

4. Kapitlet om efterspørgsel er på over 100 sider. Efterspørgselsteorien med de forskellige elasticitetsbegreber gennemgås, men hovedvægten ligger så absolut i en fremstilling af forskellige muligheder for nøjere at bestemme afsætningsvilkårene for et produkt. Forskellige metoder, interviews, spørgeskemaer, eksperimenter i markedet o. s. v., diskuteres, men interessen knytter sig især til en række eksempler på efterspørgselsbestemmelse ved hjælp af statistiske metoder, først og fremmest multipel korrelation. Whitman's nydelige lille studie for Macy's Department Store refereres, og der fortsættes med en undersøgelse af Clement Winston og Mabel A. Smith over indkomstelasticiteten for forskellige varer. De mest bemærkelsesværdige undersøgelser, der gengives, er tre, der er foretaget af Department of Commerce for varige forbrugsgoder, henholdsvis møbler, automobiler og elektriske køleskabe. Ved multipel korrelation har man på grundlag af førkrigstidsdata søgt at bestemme efterspørgselsligningen for hvert af disse produkter. For køleskabe har man f. eks. fundet frem til følgende funktion: $Y = 2812,8 + 34,4 X_1 + 35,6 X_2 + 2024,3 X_3$, hvor Y = årligt salg af køleskabe i 1.000, X_1 = Disponibel indkomst i 1939-§ (i milliarder), X_2 = indkomststigningen i forhold til sidste år og X_3 = logaritmen til tiden (1925 = 0). Overensstemmelsen mellem denne funktion og de faktiske tal er særdeles god, men det overraskende er, at man for alle tre produkter får en god tilnærmelse, når man anvender de samme ligninger på efterkrigstiden. Man skal nok være varsom med at blive for begejstret; der skal sikkert mange undersøgelser til, før økonomerne tør indlade sig på at forudbestemme efterspørgselen.

En indvending mod dette afsnit er, at læseren let får indtrykket af, at det er lettere at bestemme efterspørgselsdeterminanterne, end det i virkeligheden er. Det er naturligt, at man i en fremstilling som denne fremdrager de eksempler, der har givet de bedste resultater, men ikke nævner de mange mislykkede forsøg. Vanskelighederne for en statistisk analyse betones ganske vist, men der er alligevel ret væsentlige problemer, som f. eks. det store problem, om hvorvidt det er efterspørgsels- eller udbudskurver, man får bestemt ved den almindelige korrelationsanalyse, der ikke fremhæves tilstrækkeligt.

5. Kapitlet om omkostninger er af lignende størrelse som efterspørgselkapitlet og er opbygget på analog måde. Først en gennemgang af den rene teori og derefter en detaljeret analyse af forskellige praktiske omkostningsstudier, der iøvrigt — i modsætning til efterspørgselsanalyserne — er foretaget af forfatteren selv.

Joel Dean foretager en meget detaljeret gennemgang af forskellige omkostningsbegreber, som næsten er for overbroderet, og de fleste begreber får da heller ingen anvendelse i det følgende. Den gængse teori for omkostningskurvernes forløb refereres, hvorefter følger en grundig og klar gennemgang af mulighederne for i praksis at fastslå kurvernes forløb, hvor betingelserne for, at

en statistisk analyse overhovedet er mulig, trækkes skarpt op. Kun i de færreste tilfælde vil disse betingelser være opfyldt og en omkostningsbestemmelse derfor mulig.

Valget af en omkostningsfunktion må efter Joel Deans mening falde mellem en funktion af typen

$$X_1 = b_1 + b_2 x_2 + b_3 x_2^2 + b_4 x_2^3$$

der nogenlunde svarer til proportionsloven, og

$$x_1 = b_1 + b_2 x_2,$$

der indebærer proportionale variable omkostninger.

Derimod mener Joel Dean ikke, at en funktion svarende til harmoniloven overhovedet kan bestemmes statistisk. Dette er dog næppe rigtigt; f. eks. kan det nævnes, at en studerende ved Handelshøjskolen har fundet en tilnærmelse hertil ved en omkostningsanalyse for det firma, hvori han er ansat.

Det synes, som om Joel Dean mener, at man ved analyse af omkostningerne for en enkelt virksomhed får bestemt omkostningskurven ved partiel tilpasning, mens man ved sammenligning af omkostningsforholdene i flere virksomheder får omkostningskurven ved total tilpasning. Dette er vel ikke helt givet. Bestemmelsen af gennemsnitsomkostningsfunktionen for kædeforretninger i skotøjsbranchen som udtryk for omkostningerne ved total tilpasning er knapt så overbevisende som de øvrige eksempler. Størrelsen måles ved afsætningen af sko, men man kan jo udmærket tænke sig en lille forretning med en større afsætning end en anden forretning, der har større faste omkostninger. Man kan derfor ikke være sikker på, at det virkelig er omkostningskurven for total tilpasning, man har fundet. Det er vel også lidt dristigt på grundlag af det foreliggende materiale at tegne en u-formet omkostningskurve, når den stigende gren bæres af et eneste punkt. Alligevel er kurvens form sikkert realistisk nok. Omkostningsstudier foretaget af Det økonomiske Forskningsinstitut og Regnskabslaboratoriet ved Handelshøjskolen i København for den danske detailhandel giver for langt de fleste brancher kurver af tilsvarende form.

Joel Deans omkostningskurver ved partiel tilpasning viser alle proportionale variable omkostninger; et resultat som forekommer plausibelt, når man tager i betragtning, at studierne er for materiale fra før krigen. Det ville være interessant at se, om man ved undersøgelser for de senere år, der har været præget af stor kapacitetsudnyttelse, har kunnet få den stigende gren af omkostningskurverne frem.

En mangel ved mange af eksemplerne er, at de er refereret for kort. Det er dog vanskeligt at kritisere Joel Dean herfor. Han må nødvendigvis referere ret kort, og hvis man vil have yderligere oplysninger, må man gå til de anførte kilder. Men rent umiddelbart er kurverne s. 295 f. eks. sikkert vanskelige at forstå for de fleste. Iøvrigt gælder det ved alle kurverne, hvis man ser nøjere efter, at der ingen faste omkostninger er. Forklaringen er formentlig, at disse helt er udeladt af analysen, men det kunne godt være nævnt.

Omkostningskapitlet afsluttes med en gennemgang af Break-Even-analysen, som har fået stor udbredelse i Amerika, og vel nok i mange virksomheder er blevet tillagt for stor betydning, som et universalmiddel, der kunne hjælpe en virksomheds ledelse i enhver situation. Der foretages en omhyggelig gennemgang af hvilke fordele denne metode indebærer, hvornår den kan bruges, og hvornår den ikke kan.

6. En stor part af den amerikanske litteratur om reklame er af temmelig tvivlsom art. Dette gælder først og fremmest den helt praktisk betonedede, men de bidrag, som den økonomiske teori har givet på dette område, har heller ikke været alt for betydningsfulde. Enkelte raffinerede teoretiske arbejder har været offentliggjort, men deres praktiske betydning er næsten nul, fordi de har været baseret på ganske urealistiske forudsætninger, først og fremmest forudsætningen om, at reklamens virkninger kunne konstateres. Næppe på noget område har teori og praksis været så langt fra hinanden. Men Joel Dean søger at udfylde området mellem teori og praksis, hvilket har medført flere nye bidrag til teorien. Det er lykkedes for ham at behandle reklame på en måde, der er fin teori, men som alligevel opfylder kravet om virkelighed.

Hovedproblemet er, hvorledes en virksomhed skal afgøre, hvor meget den skal anvende på reklame. De forskellige synspunkter, der anlægges i praksis, gennemgås kritisk, og deres logiske svagheder fremhæves. Specielt behandles muligheden for at lade reklamen variere gennem konjunkturforløbet. Også det vigtige problem, om det er muligt at måle reklamens virkninger behandles. De ganske få og ret ufuldkomne forsøg, der er foretaget, på empirisk konstatering af salgsomkostningerne refereres.

7. I kap. VII behandles den grundlæggende pristeori. Heller ikke dette sker på den traditionelle måde. Ganske vist begyndes som sædvanligt med opstillingen af de tre forskellige måder, optimum kan bestemmes på, men den følgende inddeling afviger fra den normale. Joel Dean begynder med at behandle prisfastsættelsen for et helt nyt produkt og fortsætter med tilsvarende problemer for et produkt på et senere stadie. Den almindelige oligopolteori gøres ret kortfattet med hovedvægten lagt på prisførselskab og former for hemmelig priskonkurrence. Kapitlets bedste afsnit er efter min mening afsnittet om cost plus pricing, der giver en god oplægning af hele diskussionen om teori contra praksis.

8. Det følgende kapitel handler om de problemer, en virksomhed står overfor ved fastsættelsen af prisrelationerne mellem de forskellige produkter, den fremstiller. Da så godt som hver eneste virksomhed fremstiller en mangfoldighed af forskellige varer, er dette et problem af største betydning for praksis, men den økonomiske teori er sjældent gået længere end til nogle ret intetsigende almindeligheder om disse problemer. Men her lægges hovedvægten på en indgående behandling af disse emner.

Den almindelige oplægning af emnet foregår som i de andre kapitler i form af en gennemgang af de synspunkter, der anlægges i praksis, og med Joel Deans kritiske kommentarer hertil — ikke mindst til den metode, der af sin »opfinder« har fået navnet »Scientific pricing«. Som eksempler på de specielle problemer, der behandles med udgangspunkt i den generelle analyse, kan nævnes: prisrelationerne mellem forskellige størrelser af samme vare (f. eks. sko), forskellige kvaliteter, psykologisk prisfastsættelse, prisfastsættelsen på reparationsdele, på patentlicenser o. s. v., alt sammen problemer, som er af stor praktisk interesse, men som hidtil har været negligeret af teorien.

9. En del af de problemer, der behandles i kap. VIII kunne ligeså godt være henført til det følgende kapitel om prisdifferentiering. Foruden en almindelig gennemgang af prisdifferentiering, illustreret med praktiske eksempler, gennemgås også specielle problemer som fastsættelsen af forhandleravancer og kvantumsrabatter. Geografisk prisdifferentiering behandles specielt i form af det amerikanske basing point system.

10. Bogens sidste kapitel er lidt vanskeligere at placere i den almindelige sammenhæng. Det har titlen »Capital Budgeting« og handler om finansierings- og investeringsproblemer set ud fra den enkelte virksomheds synspunkt, men behandlet på en lidt anden måde end den gængse. Afsnittet kommer i det hele taget til at handle om en virksomheds langtidsproblemer: Hvor stærkt skal virksomheden udvides, hvordan skal den anbringe sin kapital, hvor meget er det tilrådeligt at låne udefra o. s. v.

Dette korte referat af indholdet i »Managerial Economics« har naturligvis ikke kunnet nævne alle de problemer, Joel Dean behandler. Forfatteren indrømmer selv, at han i valget af emner ikke så meget har søgt at give en gennemført systematisk fremstilling af driftsøkonomien, men kun har taget de emner op, som interesserer ham. Iøvrigt ikke noget dårligt kriterium. Han lægger vægten bort fra de fine, spekulative kurvefremstillinger og direkte over på problemerne, som de tager sig ud i praksis, selvom kurvetekniken følger med. Jeg er overbevist om, at det er den rigtige måde at lægge driftsøkonomien an på. Joel Deans bog kan få en til at tro på, at den teoretiske driftsøkonomi virkelig kan lære praksis noget.

Bjarke Fog.

EN STUDIE I INFLATIONENS TEORI¹⁾

Denne bog består af 10 kapitler, hvoraf det første er definitorisk, 2. og 3. kapitel analyserer den undertrykte inflation indenfor en streng periodeanalyses rammer efter svensk mønster. I de følgende 3 kapitler arbejdes der stadig med såkaldt undertrykt inflation; først opstilles en stærk simplificeret model, derefter behandles forskellige midler til fjernelse af inflationsspændingen, og i det sidste af de 3 kapitler behandles virkningerne på modellen af produktivitetsændringer. Kapitlerne VII og VIII behandler en simpel model under »åben« inflation. Forfatteren kommer herunder til opstilling af betingelserne for, hvad han kalder et system i kvasiligevægt, d. v. s. et system, hvor priser og lønninger er i stadig, men parallel bevægelse, men hvor efterspørgsel og udbud er uafhængig deraf, disse funktioner skal altså være homogene af første grad i de absolutte priser og lønninger. En matematisk appendix behandler stabilitetsbetingelserne for denne kvasi-ligevægt. I kapitel IX kommer forfatteren ind på begrebet monetær ligevægt og sammenligner dette begreb med inflationsdefinitionen i 1. kapitel. Endelig følger et kort afsnit med konklusioner.

Jeg skal nu omtale de enkelte afsnit nærmere og gøre nogle bemærkninger dertil.

Gennem hele bogen sonder forfatteren skarpt mellem to markeder, nemlig varemarkedet og faktormarkedet, det sidstnævnte marked repræsenteres under hele fremstillingen, vistnok af simplificeringshensyn, af arbejdsmarkedet. Inflation defineres som summen af overefterspørgsel efter varer og faktorer, d. v. s. efterspørgsel udover den eksisterende mængde på varemarkedet og arbejdsmarkedet, dog under den betingelse, at overefterspørgselen på intet af disse markeder er mindre end 0. Deflation defineres analogt som underefterspørgsel. Er der overefterspørgsel på det ene af disse markeder, men underefterspørgsel på det andet, har man altså hverken inflation eller deflation. Dette er, hvad forfatteren kalder

¹⁾ Bent Hansen: *A Study in the Theory of Inflation*. George Allen & Unwin Ltd., London 1951. 262 sider.

et åbent tilfælde, som han dog i kap. IX efter nogen diskussion ender med at betegne monetær ligevægt.

Hensigtsmæssigheden af denne definition kan bestrides. Den medfører således, at inflation kan indtræde ligesåvel ved en ændring på udbuds- som på efterspørgselssiden. Hvis man befinder sig i en tilstand af ligevægt, og der derefter indtræder et dårligt høstår eller produktionen med samme indsats af andre grunde formindskes, har man inflation, ganske som man har det, hvis der under en ligevægtstilstand sker en forøgelse af efterspørgselen. Men der er dog en afgørende forskel på de to tilfælde. I det førstnævnte tilfælde vil priserne tilpasse sig og overefterspørgselen forsvinde, medmindre der sker en stigning af den monetære efterspørgsel som følge af den realindkomstændring, som produktivitsnedgangen er identisk med. I det andet tilfælde vil prisstigningen ikke få overefterspørgselen til at forsvinde, og prisstigningen vil da fortsætte, under visse forudsætninger i det uendelige.

Det er vel altid hensigtsmæssig, når man til videnskabeligt brug vil benytte termer, der er i almindelig anvendelse, at definere dem i så nøje tilknytning til den almindelige sprogbrug som muligt. Nu er det vel rigtigt, at begrebet inflation benyttes i mange betydninger og navnlig, at det er almindeligt at bruge det synonymt med prisstigning. Da B. H.'s definition netop er identisk med prisstigning, synes han at have fulgt denne regel. Imidlertid er det vel kun tilsyneladende; for i perioder, hvor der ikke forekom andre former for prisstigning eller prisfald, end hvad der hidrørte fra tilpasningen til ændrede udbudsforhold, ville næppe nogen tale om inflation, man ville heller ikke finde på at betragte en sådan pristilpasning som et faretruende onde, der skal bekæmpes med ild og sværd. Der må derfor i det populære inflationsbegreb ligge noget andet og mere end blot tendens til almindelig prisstigning, og der er i hvert fald ikke for mig nogen tvivl om, at dette andet netop er, at prisstigningstendensen er af en sådan art, at den ikke fører til en ny ligevægtspris, men fortsætter, og at det er usikkert, hvor det hele ender.

Det er vel også en god regel for definitioner at bruge dem for at skelne ting fra hinanden, der i væsentlige henseender er forskellige; men hvis man med inflation blot mener prisstigning eller tendens til prisstigning, er der ingen grund til at have to udtryk, og det er da klart, at det begreb, som må vige, ikke bliver det klare udtryk prisstigning, men det stærkt uklare udtryk inflation. Det viser sig også, at B. H. kommer i vanskeligheder med sit inflationsbegreb, da han i kap. IX beskæftiger sig med begrebet monetær ligevægt. Han nærer et forståeligt ønske om at definere dette begreb korrelativt til sit inflationsbegreb. Han forkaster derfor det Davidson'ske ligevægtsbegreb, hvorefter en overefterspørgsel, der hidrører fra en produktivitsnedgang, ikke betragtes som en forstyrrelse af den monetære ligevægt, og definerer i stedet monetær ligevægt som en tilstand, hvor såvel oversom underefterspørgsel er 0 både på vare- og faktormarkedet. Altså en tilstand, hvor der efter hans definition hverken er inflation eller deflation.

Efter nærmere diskussion viser det sig imidlertid, at denne tilstand ikke kan eksistere, såfremt der forekommer ændringer i produktiviteten, hvad der praktisk talt altid gør; thi under en produktivitsstigning vil der altid opstå underefterspørgsel efter varer, altså deflation, og under en produktivitsnedgang vil der opstå overefterspørgsel, altså inflation. Ligevægt kan ikke nås ved at fjerne henholdsvis under- og overefterspørgsel med generelt efterspørgselspåvirkende midler; thi gør man dette, havner man øjeblikkelig i den modsatte grøft for det andet markeds, faktormarkedets vedkommende.

Imidlertid hævder forfatteren, at man under moderne forhold har et middel til at komme ud over dette dilemma. Indtræder der f. eks. en produktivitsnedgang, kan man hindre overefterspørgsel på varemarkedet og den deraf følgende prisstigning ved nedsættelse af skatter, som er pålagt varerne, således at varepriserne bliver uforandrede, og overefterspørgselen dermed 0. Er der ingen vare-skatter, eller er de ikke så høje, at deres fjernelse fører til det ønskede resultat, må han vel mene, at resultatet må nås ved tilskud til producenterne. Omvendt skal skatter pålægges (tilskud fjernes eller nedsættes), hvis en produktivitsstigning finder sted. Subsidiernes eller vareskatternes nedsættelse skal derefter finansieres ved opkrævning af direkte skatter, hvorved befolkningens disponible indtægt formindskes i samme grad som varestrømmen gennem produktivitsnedgangen.

De fleste vil nok mene, at de priser, som indgår i begrebet monetær ligevægt, er kostpriser og faktorpriser — ikke priser, som er bestemt af omlægning af beskatningen. Man får endvidere ved en sådan fremgangsmåde en anden fordeling af produktionsmidlerne, end den man ville få, hvis man lod priserne tilpasse sig de ændrede knaphedsforhold¹⁾. Forfatteren går ud fra en ensartet produktivitsnedgang for al virksomhed, en ganske uvirkelig forudsætning, idet produktivitsnedgangen altid vil variere stærkt fra virksomhed til virksomhed. Hvad enten man nu yder et ensartet tilskud til alle goder eller dækker omkostningsstigningen for hvert gode, får man en sådan afvigende fordeling. Det må vel på forhånd anses for at være lidet hensigtsmæssig at betegne en tilstand, som er tilvejebragt ved midler, der formindsker eller fjerner potentiel produktivitsstigning som monetær ligevægt.

Forfatteren synes ikke selv at være tilfreds med resultatet; thi han antyder en anden løsning. Han vender tilbage til de tidligere nævnte »åbne tilfælde«, hvor der er overefterspørgsel på det ene marked og underefterspørgsel på det andet og derfor i kraft af den valgte inflationsdefinition hverken inflation eller deflation. Videre synes han at mene, at en produktivitsændring automatisk fremkalder et sådant tilfælde. Der foreligger derfor i et sådant tilfælde hverken inflation eller deflation, og da han tillige mener, at den forstyrrelse af ligevægten, som en produktivitsændring fremkalder, er af forbigående art, idet priser og lønninger automatisk vil finde et nyt ligevægtspunkt, kan der ikke være noget urimeligt i at betegne en sådan tilstand monetær ligevægt.

Jeg er ganske enig med forfatteren i det uhensigtsmæssige i at kalde automatisk tilpasning til en ny ligevægtstilstand, som den der foreligger, når der indtræder en ændring i produktiviten, en inflationsproces, men jeg kan ikke se, at vi der har at gøre med et af de åbne tilfælde, han taler om. Lad os tænke os en produktivitsstigning: Den forøgede varemængde, som kommer frem, kan ikke afsættes til gældende priser; der er altså underefterspørgsel på varemarkedet, men der er ikke noget i systemet, der samtidig fremkalder overefterspørgsel på faktormarkedet; thi indtil prisen er faldet proportionalt med produktivitsstigningen, vil der være afsætningsvanskeligheder, hvis arbejdsstyrken holdes uforandret. Den normale reaktion må derfor være enten uforandret eller formindsket efterspørgsel efter faktorer, således at der foreligger et klart tilfælde af deflation,

¹⁾ Det er værd at anføre, at Abba P. Lerner (The Inflationary Process, The Review of Economic Statistics, Vol. XXXI, nr. 3) betragter det centrale i, hvad han vil kalde inflation deri, at folk derved forledes til at handle anderledes end økonomiske overvejelser ellers ville tilsige dem. Det kan måske også udtrykkes på den måde at produktionsfaktorerne p. gr. a. monetære forhold hindres i at blive optimalt anvendt.

efter B.H.'s definition, idet der enten er underefterspørgsel på begge markeder eller dog underefterspørgsel på det ene og hverken underskuds- eller overskudsefterspørgsel på det andet.

Alle disse vanskeligheder ville forfatteren være kommet ud over, hvis han havde defineret inflation (deflation) som overskudsefterspørgsel (underskudsefterspørgsel) efter faktorer; thi i så fald ville der ikke være tale om deflation i det lige nævnte tilfælde, men blot om en tilpasning af priserne til de ændrede knaphedsforhold, altså en tilstand af den art, som han finder det rimeligt at kalde monetær ligevægt. Samtidig ville man få, at monetær ligevægt er en tilstand, hvor der hverken er inflation eller deflation, hvilket synes at være et rimeligt resultat, al den stund alle er enige om, at inflation (deflation) er en monetær forstyrrelse.

2. kapitel udmærker sig derved, at det indeholder en værdifuld præcisering af den svenske periodeanalyses karakter med visse modifikationer af de sædvanlige forudsætninger samt en konsekvent gennemført anvendelse af dette system på et tilfælde af undertrykt inflation. Det er svær læsning; man skal kunne et stort antal symboler, før man kan få noget ud af fremstillingen, og de relationer, der er tale om, er i reglen ikke mere indviklede, end at man kan gennemskue sammenhængen uden brug af symboler. Her foreligger efter min mening et klart tilfælde af omvejsproduktion uden forøget udbytte.

Forfatteren forkaster den forudsætning, der sædvanlig benyttes i denne form for analyse, nemlig at alle indkøbsplaner af varer og faktorer realiseres i perioden, med den motivering, at indkøbsplaner, der går ud over den mængde, som er til rådighed i perioden, ikke kan realiseres; den inflationistiske tilstand er netop udtryk for, at den planlagte efterspørgsel overstiger den til rådighed stående mængde. I stedet for den nævnte forudsætning opererer han med sammenbrudte købsplaner.

Hovedresultatet af analysen, der fortsættes i 3. kapitel, er, at forskel mellem ex ante opsparring og ex ante investering ikke kan tages som udtryk for, om der er inflation, deflation eller ligevægt på markedet. Dette resultat kan ikke overraskes nogen, der tænker nærmere over indholdet af de definitioner, den svenske skole benytter sig af.

Den totale efterspørgsel består af de planlagte indkøb til forbrug plus de planlagte indkøb til investering i begge tilfælde såvel af varer som af faktorer (arbejds-kraft). Opsparingen defineres som den forventede indkomst minus de planlagte køb til forbrug. Overskudsefterspørgselen udgøres af forskellen mellem de totale planlagte indkøb af varer og faktorer til forbrug og investering og de mængder, der er til rådighed i perioden, men om dette svarer til forskellen mellem den planlagte indkomst minus planlagt indkøb til forbrug, altså ex ante opsparring, beror åbenbart på indkomstforventningerne, og disse har ingen indflydelse på den mængde af varer og faktorer, der er til rådighed, og kan derfor heller ikke være bestemmende for, om der er overefterspørgsel eller ikke. Der er ikke noget i vejen for, at indkomstforventningerne kan stille sig således, at ex ante opsparringen kan være betydeligt større end ex ante investeringen, og at totalefterspørgselen til forbrug og investering dog kan være større end den mængde af varer og faktorer, der er til rådighed, således at der er en overefterspørgsel på markedet, altså inflation, medens der, hvis inflation defineres som ex ante investering større end ex ante opsparring, skulle være deflation. Den sidstnævnte situation betyder blot, enten at en del købsplaner bryder sammen, eller at indkomstforventningerne skuffes (eller en kombination af disse muligheder), hvorved differencen mellem

ex ante investering og ex ante opsparing udlignes. Omvendt kan ex ante investering være større end ex ante opsparing, og dog kan mængden af de ressourcer, der er til rådighed, overstige den planlagte efterspørgsel, altså under efterspørgsel, idet man har undervurderet indkomsten. Hvor stor betydning man skal tillægge denne opdagelse, er tvivlsomt; anvendelsen af den svenske metode er ikke særlig udbredt, og i nogle af de tilfælde, hvor man hævder at benytte den, er det kun som en tom formel.

Det forekommer mig, at den Robertson'ske periodeanalyse bedre lader sig anvende i en inflationsanalyse. Her defineres nemlig indkomst — ikke som et subjektivt fænomen, men som den foregående periodes ex post indkomst. At efterspørgselen til investering i en periode er større end opsparingen, d. v. s. forskellen mellem periodens forbrugsefterspørgsel og den foregående periodes ex post indkomst, må åbenbart betyde en overefterspørgsel i sammenligning med foregående periode, og hvis der var ligevægt på markederne i denne periode, må der nu være inflation, der, hvis man fastholder, at priserne ikke ændres i perioden, og at der ikke må ske lagerændringer, må give sig udslag i sammenbrudte købsplaner. B. H. nævner imidlertid overhovedet ikke Robertson i denne forbindelse.

Der kan også være grund til at nævne forfatterens diskussion af begrebet overskudskøbekraft eller inflationsgabet. B. H. hævder, at man derved udelukkende har beskæftiget sig med overskudsefterspørgselen efter varer og tjenesteydelser til forbrug og investering, men ganske har negligeret overskudsefterspørgselen efter faktorer; undertiden udtrykker han sig på den måde, at man ikke *explicite* har taget hensyn til dette marked, men at dette først gøres af ham.

Jeg kan ikke være enig med ham heri. Hvad man gør overalt, hvor man søger at danne sig et skøn over inflationspresset, er at finde frem til, hvor stor totalefterspørgselen pr. tidsenhed, f. eks. pr. år, efter faktorer (arbejdskraft) til betjening af forbruget og investeringen vil være i relation til udbudet af arbejdskraft. Det er derfor, forekommer det mig, lige omvendt af, hvad B. H. mener, varemarkedet man ser bort fra, idet man ræsonerer, at efterspørgselen efter varer blot er en indirekte efterspørgsel efter faktorer til at producere disse varer. Denne betragtning er naturlig, når man som disse forskere arbejder med rater på tiden i en kontinuert proces. Under denne forudsætning, der synes mig naturlig, vil en ordre for varer, hvis lagerændringer ikke tilsigtes, kontinuert transformere sig til ordrer for faktorer. Det er kun, når man som B. H. arbejder med perioder, adskilt ved et jerntæppe, at der bliver mening i at adskille disse markeder. Når således Samuelson definerer inflationsgabet som forskellen mellem investerings- efterspørgselen og opsparingen under fuld beskæftigelse, er det tydeligt, at der er en overefterspørgsel efter arbejdskraft, der er tale om, og forfatteren citerer selv (s. 67 n. og 68 ø.) Ingvar Ohlsson fra det svenske konjunkturinstitut, hvor det udtrykkeligt siges, at det er overefterspørgselen på arbejdsmarkedet, der undersøges.

I de følgende kapitler går forfatteren over til at betragte nogle strukturrelationer. Forudsætningerne er offentlig fastsatte priser og lønninger og fri konkurrence, ovenikøbet »perfekt«. Diskussionen foregår på basis af omstående figur 1. Prisen A_1p_0 ligger altså fast set fra hver enkelt producents og forbrugers synspunkt. Forfatteren tegner en totalefterspørgselskurve efter varer DD, der skærer prislínen til højre for den maksimalt mulige produktion Q_1 . Der er altså overefterspørgsel på varemarkedet. Endvidere tegner han en totalkurve for det planlagte udbud $A_2B_2C_1$; den angiver grænseomkostningerne mc , og da han yderligere tænker sig alle

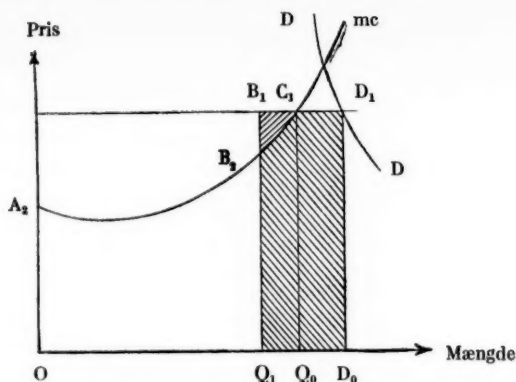

Fig. 1.

virksomheder integreret i een stor virksomhed, siger han, at kurven angiver udgiften til arbejdskraft, idet den integrerede virksomhed ikke har andre omkostninger end arbejdsløn. Efterspørgselen efter arbejdskraft kan da findes ved at dividere arealet under kurven til den ordinat, hvor grænseomkostningskurven skærer prislinsen, med arbejdslønnen. Da dette punkt C_1 på figuren ligger til højre for den maksimale produktion B_1 , er der altså også overefterspørgsel efter arbejdskraft; der er m. a. o. inflation af den undertrykte type.

Jeg kan nu ikke se andet end, at denne figur eller model er fuld af selvmodsigelser, og det kan vel ikke andet end svække dens brugbarhed til at belyse noget problem — for at sige det mildt. Når alle priser og lønninger er fastlagt, må der vel være rationering både af varer og af arbejdskraft. Hvorledes kan da den planlagte efterspørgsel efter varer overstige rationeringsmængden, d. v. s. den mulige produktion? Når der kun er een virksomhed, og når til og med arbejdskraften er rationeret, hvorledes kan da den planlagte efterspørgsel efter arbejdskraft overstige den eksisterende mængde arbejdskraft? Hvorledes kan det falde myndighederne ind at fastsætte en maksimalpris, der er væsentlig højere end omkostningerne ved den maksimale produktion?

Ud fra denne kurve giver forfatteren sig nu til at studere, hvad der sker, når maksimalprisen ændres.

Han kommer til det resultat, at efterspørgselkurvens hældning, når lønnen ligger fast, er en funktion af prisen, idet ændringer i prisen påvirker indkomstfordelingen. Man får da en række efterspørgselskurver af forskellig form og hældning, alt efter hvad man antager om konsumkvoten for de to grupper: arbejdere og foretagere. Mens man på forhånd skulle tro, at det altid ville være muligt at fjerne overefterspørgselen på varemarkedet gennem prisforhøjelse, viser de behandlede eksempler, at det særdeles vel kan tænkes, at overefterspørgselen forøges gennem en prisforhøjelse; thi ganske vist antager han, at arbejderne, der under en prisforhøjelse afgiver indkomst til foretagerne, har en højere konsumkvote end de sidstnævnte, men da den forventede totalindkomst stiger mere end værdien af den faktiske produktion, der jo er begrænset af, at produktionskapaciteten er fuldt udnyttet, kan stigningen i foretagernes forventede indkomst, der bestemmer deres forbrugsdispositioner, være så stærk, at den mere end opvejer faldet i den gennemsnitlige forbrugskvote.

Bortset fra den kritik, jeg allerede har rettet mod hele modellen, er det urimeligt at diskutere virkningen af en prisstigning, når der allerede er overefterspørg-

sel efter arbejdskraft ved det gældende prisniveau, da ingen myndighed i et sådant tilfælde vil finde på at sætte prisen op. Yderligere er det urimeligt at antage, at foretagerne, der fra periode til periode bliver skuffet i deres indkomstforventninger, vedblivende skulle nære disse og til og med lade dem stige mere end den indkomstforskydning, som prisforhøjelsen forårsager. Af disse grunde kan jeg ikke tillægge modellen nogen betydning til opklaring af økonomiske sammenhænge og derfor heller ikke den brug, forfatteren gør af modellen i den resterende del af kapitlet.

Det anførte gælder også det følgende kapitel, hvor forfatteren på basis af den samme model diskuterer det vigtige problem, fjernelsen af overskudsefterspørgselen. Når jeg alligevel omtaler dette kapitel, er det, fordi metodens svaghed med henblik på løsningen af praktiske opgaver her træder tydeligt frem.

På figuren s. 116, der meget ligner den her gengivne fig., tænker forfatteren sig overefterspørgselen på varemarkedet fjernet gennem opkrævningen af en indkomstskat, der fører til en forskydning af efterspørgselskurven, således at efterspørgselen med den gældende maksimalpris bliver lig den producerede (og udbudte) mængde Q_1 . B.H. hævder nu, at denne forskydning af efterspørgselskurven lader den planlagte produktion og overefterspørgselen efter arbejdskraft ganske urørt, idet den hidtidige produktion stadig kan sælges til den gældende maksimalpris. Jeg har tidligere gjort opmærksom på, at under de gældende forudsætninger: integreret foretagende, rationering af arbejdskraft, vil der ikke være nogen overefterspørgsel.

Hvis vi nu ser bort fra hele den tidligere kritik af den indre logik i den opstillede model og går ind på spøgen, så betyder denne påstand, at vi indbydes til at forudsætte, at forskydningen i efterspørgselen fra D_0 til Q_1 (jfr. fig. 1) ikke har nogen indflydelse på foretagendernes ordrebestand, eller at dette forhold er uden betydning for produktionsdispositionerne. Forfatteren synes selv at være kommet i tvivl herom, jvfr. bemærkninger s. 122 og 123, mens han ganske vist senere i anden forbindelse hævder, at den planlagte produktion er »completely« uberørt af forskydningen. Hvis den tidligere forventede indkomst hos foretagerne imidlertid har påvirket den oprindelige efterspørgselskurve og foretagernes forventede indkomst efter opkrævningen af skatten på grund af den formindskede ordretilgang går ned, forskydes efterspørgselskurven yderligere til venstre, således at den skærer prislinjen til venstre for B_1 (jvfr. fig. 1 ovenfor) med det resultat, at maksimalprisen ikke kan holde. Om kurven derved forskydes, således at den skærer i B_2 , hvorved der bliver ligevægt både på vare- og faktormarked, kan ikke på forhånd siges. Den simpleste måde at fjerne overefterspørgselen eller inflationsgabet synes imidlertid at være at nedsætte maksimalprisen, således at den bliver lig grænseomkostningerne ved fuld beskæftigelse og derefter ved beskatning fjerne den overefterspørgsel på varemarkedet, som derved måtte fremkomme. Det er i det hele uforklarligt, hvorfor myndighederne nogensinde har fundet på at sætte prisen højere.

Jeg skal nu yderligere gøre et par bemærkninger om kapitlets underafsnit B og C. Det første af disse afsnit handler om noget, forfatteren kalder »the red policy«. Den består i, at man fastsætter priserne, og lader lønnen være fri. Også i dette tilfælde bliver det galt med den indre logik i den figur (s. 131), hvorved dette illustreres. Nu kan vi ganske vist forestille os konkurrence på arbejdsmarkedet, idet vi ikke behøver at gå ud fra, at der er rationering af arbejdskraft, siden lønnen kan bevæge sig frit, men hvis vi stadig bibeholder forudsætningen om

et integreret foretagende, vil der jo ikke være en sådan konkurrence om arbejdskraften alligevel. Og slipper vi forudsætningen om et eneste foretagende, kan grænseomkostningerne ikke indeholde arbejdsløn alene, men må tillige omfatte indkøb, således at foretagernes overefterspørgsel nu ikke længere repræsenterer faktorer alene. Lad os imidlertid atter se bort fra denne vanskelighed.

Det er nu klart, at når lønnen er fri, kan der ikke ret længe bestå nogen overefterspørgsel efter arbejdskraft, idet lønnen vil tilpasse sig, men hvorledes går det med tilstanden på varemarkedet? B.H. hævder, at foretagernes indkomstforventninger vil synke med mere end den forøgede lønsum, idet prisen nu er lig grænseomkostningerne ved det maksimale udbud, og forventningen om at kunne gennemføre en større produktion dermed bortfaldet. Da den totale forventede indkomst således er gået ned samtidig med, at der er sket en forskydning i indkomstfordelingen, kan det ikke på forhånd afgøres, om overefterspørgselen på varemarkedet vil forøges eller formindskes. Men, siger B.H., da overefterspørgselen på faktormarkedet er formindsket, er inflationspresset ex definitione også formindsket, jvfr. s. 11, hvor definitionen findes.

Denne konklusion viser kun, synes det mig, det u hensigtsmæssige i hans definition. Jeg har tidligere gjort opmærksom på, at når arbejdskraften er rationeret, som den nødvendigvis må være, hvis lønnen rigorøst er fastlagt af myndighederne, kan indkomstforventningerne ikke overstige den faktiske indkomst, og det er da givet, at overefterspørgselen på varemarkedet vil stige, hvis lønnen gives fri, og det har da ingen mening at sige, at inflationspresset er formindsket; thi hvis man også gav priserne fri, ville der i næste periode påny opstå overefterspørgsel i begge markeder.

Forøvrigt forstår jeg ikke, hvorfor forfatteren kalder dette en »rød« politik. Hvad der er tale om, er jo i virkeligheden det samme som at sætte maksimalpriserne ned, så de bliver lig med grænseomkostningerne ved den maksimale mulige produktion. Noget sådant ville jeg kalde sund fornuft, og det er ikke min erfaring, at det er den slags, man sædvanlig betegner med ordet »rød politik«.

I afsnit C behandler B. H. noget, han kalder den »liberale« politik. Denne skulle bestå i, at man fastlagde lønnen, men lod priserne være fri, og det i en situation, hvor der var overefterspørgsel på varemarkedet. En sådan politik har aldrig været ført og så vidt mig bekendt heller aldrig foreslået; om nogen andre end forfatteren har haft fantasi til at forestille sig en sådan politik kan være tvivlsomt. Det ville i hvert fald ikke være menneskeligt muligt at gennemføre den, idet ingen maksimalprisordning ville kunne modstå det pres, der ville opstå på arbejdsmarkedet. Der er derfor ingen grund til at gå nærmere ind på forfatterens betragtninger over dette tilfælde. Hvad man undertiden har set foreslået, er, at pengelønnen sættes under kontrol, og at efterspørgselen på markedet for varer og tjenesteydelser gennem indirekte virkende midler som finans- og kreditpolitik reguleres således, at priserne på varer og tjenesteydelser i et frit marked i forbindelse med rentefoden ikke giver anledning til overefterspørgsel efter arbejdskraft. Hvad den nævnte politik tager sigte på er m. a. o. at hindre sådanne lønændringer, som ikke skyldes efterspørgselsforholdene, »spontane« lønstigninger, ville forfatteren kalde dem; jeg kalder dem »autonome«, fordi de sker i kraft af menneskelig beslutning, medens de andre lønstigninger ikke er resultat af sådanne viljeshandlinger.

Kapitel VI handler om produktivitetsændringer under undertrykt inflation. Det drejer sig om, hvorledes det påvirker inflationspresset, om man tillader produk-

tivitetsændringer at give sig udslag i prisændringer eller fastholder prisen uanset disse ændringer. Det tilfælde, forfatteren særlig beskæftiger sig med, er et fald i produktiviteten. Han kommer til det resultat, at inflationspresset mindskes, hvis man fastholder prisen. Ræsonnementerne er principielt de samme som i afsnittet om den »røde« politik: Sættes prisen ikke op, mindskes overefterspørgselen på arbejdsmarkedet, og da totalindtægten (ex ante) synker, er der mulighed for, at overefterspørgselen på varemarkedet også synker. Jeg har allerede gendrevet dette argument og skal ikke gentage det. Forfatterens konklusion, som han (idet han sætter den i udråbstegn), synes at betragte som epokegørende, at et fald i produktiviteten frembyder en gunstig omstændighed ved inflationsbekæmpelsen, stemmer næppe med nogens erfaring og er også helt urimelig. Hvad forfatteren fornuftigvis kan mene med denne bemærkning er, at hvis maksimalpriserne er højere end nødvendig til produktionens opretholdelse, får man overefterspørgsel efter arbejdskraft. Kommer der nu et produktivitetsfald, og man undlader at ændre maksimalpriserne, formindskes denne overefterspørgsel automatisk, kan evt. føre til underefterspørgsel, nemlig hvis produktivitetsfaldet overstiger forskellen mellem pris og grænseomkostninger før ændringen, men ganske det samme kunne nås ved at sætte maksimalprisen ned uden produktivitetsændring, og man behøver derfor ikke at ønske sig fattigdom for at bekæmpe inflationen; fattigdommen vil snarest virke lige omvendt.

Efter i de fem foregående kapitler at have beskæftiget sig med såkaldt undertrykt inflation, behandler forf. i kapitlerne VII og VIII en tilstand, hvor man ikke bestræber sig for ved pris- eller lønkontrol at hæmme eller undertrykke inflationen; i reglen taler man i dette tilfælde om »åben« inflation.

Forfatteren konstruerer en model, hvori han lader såvel efterspørgsel som planlagt udbud (begge pr. tidsenhed) være funktioner, nemlig henholdsvis D_0 og Q_0 jvfr. fig. 17 (s. 161) af forholdet mellem pris og løn, p/w , mens prisstigningen dp/dt er en funktion af forskellen mellem den efterspurgte mængde og den maksimalt mulige produktion, $D_0 \div Q_1$; på samme måde er lønstigningshastigheden dw/dt en funktion af forskellen mellem den planlagte produktion og den maksimale produktion, $Q_0 \div Q_1$, begge ved alternative højder af forholdet p/w . Vi ser altså, at B. H. her i disse kapitler har opgivet den svenske metode med de skarpt afgrænsede perioder og er gået over til den, som det forekommer mig, langt mere frugtbare metode at betragte hastigheder på tiden. Forfatteren påviser nu, at forholdet p/w har en ligevægtsværdi $(p/w)^0$, idet en fjernelse fra denne værdi gennem ydre påvirkninger vil udløse kræfter, der genopretter dette forhold. Stigningshastigheden for p og w ved denne værdi af forholdet p/w bestemmes som nævnt af overefterspørgselen efter varer og arbejdskraft ved denne værdi. Det vil altså sige, at under en åben inflation vil priser og lønninger stige i samme grad, således at reallønnen er uforandret. For den som ikke så at sige umiddelbart kan indse dette, er det åbenbart en vigtig erkendelse.

Deraf kan man imidlertid ikke udlede, at arbejderne hverken har fordel eller ulempe af en sådan inflation; thi efter B. H.'s fremstilling ligger ligevægtsværdien for p/w højere ved inflation end ved en statisk ligevægt ved fuld beskæftigelse, og da produktionen er uforandret i de to tilfælde, må arbejderne være dårligere stillet, hvortil så kommer den mulige uheldige virkning, inflationen har på produktiviteten.

Dette vigtige resultat beror naturligvis på virkelighedsværdien af de funktioner, forfatteren opstiller.

Det er vanskeligt at forestille sig, hvorledes p/w ved indtrædende overefter-

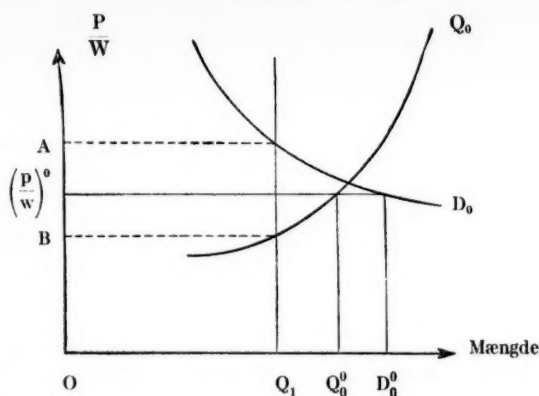

Fig. 2.

spørgsel kan hæve sig mere end infinitesimalt over niveauet ved statisk ligevægt under fuld beskæftigelse; det må forudsætte rationering (uorganiseret) både for varer og arbejdskraft, og er således mod forudsætningen om åben inflation. Overefterspørgselen synes at måtte udtømme sig i en lavineagtig, men parallel stigning i såvel priser som lønninger. Når man ikke eller dog sjældent ser en sådan lavineagtig udvikling, må grunden formodentlig være, at hverken efterspørgselen efter varer eller arbejdskraft er en funktion udelukkende af p/w , men tillige af henholdsvis p og w . Pris- og lønstigningshastigheden bestemmes af, hvor stærkt retarderende afhængigheden af de absolutte priser og lønninger virker, og forskydningen i niveauet for p/w afhænger af forholdet mellem den retarderende virkning for henholdsvis efterspørgsel efter varer og arbejdskraft, således at niveauforskydningen er mindre, jo mere hensynet til de absolutte priser overstiger hensynet til de absolutte lønninger.

Det bør dog bemærkes, at det nævnte funktionsforhold lige så vel kan være af accelererende art, således som vi har oplevet det ved de forskellige hyperinflationer vi har eksempler på.

En anden vigtig ting, som B. H. mener at kunne fastslå, er, at arbejderne kan opnå en gennemsnitlig højere realløn ved automatisk regulering efter pristal. På reguleringstidspunktet hæves lønnen, og p/w falder; i løbet af perioden inden næste regulering etableres ganske vist det oprindelige forhold mellem p og w , men det er let at se, at gennemsnittet for dette forhold og dermed reallønnen kommer til at ligge højere end uden en sådan regulering.

Det kan næppe tilrådes i praksis at bygge sin politik på denne teori. Vi må huske, at der er tale om åben inflation og fuld beskæftigelse. Teoriens rigtighed måtte forudsætte et permanent mindre forbrug hos foretagerne, større totalforbrug på bekostning af investeringen, eller sammenbrudte købsplaner hos forbrugerne, men dette sidste er vel i strid med begrebet åben inflation. Det ses heller ikke, hvorfor de foretagere, som fastsætter prisen, ikke ved reguleringsterminerne skulle sætte prisen op proportionalt med lønnen. Hvor dette ikke er muligt enten på grund af konkurrence med udlandet, eller hvor producenterne ikke fastsætter prisen, vil pristilpasningen enten komme via efterspørgselen eller stigning i vekselkurserne, idet der jo, hvis prisen ikke sættes op med samme procent som lønnen, vil være underskud på betalingsbalancens løbende poster. Det er vanskeligt i virkeligheden at finde noget eksempel på »ideel« åben inflation, men så vidt man

kan tro det materiale, der foreligger, er der heller ikke noget, der tyder på, at sådanne lønforhøjelser fører til nævneværdige ændringer i p/w .

Også i tilfældet åben inflation undersøger B. H. betingelsen for fjernelse af inflationspresset. Han kommer til det resultat, at en fjernelse af overefterspørgselen på varemarkedet vel fører til en sænkning af ligevægtsværdien for p/w , men ikke fjerner overefterspørgselen efter faktorer. Skal dette nås, må der (gennem beskatning eller på anden måde) skabes underefterspørgsel efter varer, således at efterspørgselskurven skærer udbudskurven ved den maksimale produktion, hvorefter overefterspørgselen på begge markeder er 0.

Det forekommer mig her tydeligere end noget andet sted i bogen, at overefterspørgselen efter faktorer er bestemt af overefterspørgselen efter varer, idet denne sidste fremkalder en prisforhøjelse, der gør det fordelagtigt at efterspørge mere arbejdskraft til udvidelse af produktionen. Jeg finder derfor, at den betragtning, som det svenske konjunkturinstitut og mange andre anlægger, nemlig at vil man fjerne inflationspresset, gælder det at bestemme den af overefterspørgselen efter varer (med given rentefod) afledte overefterspørgsel efter faktorer og at reducere efterspørgselen i en sådan udstrækning, at dette sker, er rigtig. Det er m. a. o. kun, når man gennem periodeanalysen opretholder et jerntæppe mellem perioderne, at de to markeder har en selvstændig eksistens.

Derfor kan jeg heller ikke tiltræde den opfattelse, forfatteren fremsætter i slutningskapitlet, at fejlen ved den hidtidige analyse af inflationsfænomenet hovedsageligt har været, at man har betragtet efterspørgselen efter varer som en efterspørgsel efter de faktorer, der udkræves til deres produktion; jeg finder tværtimod, at dette er en langt mere frugtbar betragtningssmåde end den, B. H. anvender.

Når jeg nu til afslutning skal give en vurdering af dette arbejde, bliver det følgende.

Det drejer sig om en forfatter med en mere end almindelig analytisk evne. Den væsentlige værdi af hans værk består i det indblik, det giver i den svenske metodes brugbarhed, når den anvendes med rigoristisk konsekvens på et konkret problem. Derimod tror jeg ikke, praksis vil hente megen hjælp fra dette arbejde, og jeg tror heller ikke, det vil vise sig frugtbart som udgangspunkt for empiriske undersøgelser af værdi for forståelse af inflationsfænomenet og pengevæsenets regulering. Jeg må dog tage det forbehold, at jeg kun har ofret 3—4 mdr. på en gennemstudering af bogen, og at der er den mulighed, at jeg ikke er kommet tilbunds i forfatterens tankegang, således at en yderligere granskning kan give et mere positivt resultat. At gøre denne indsats må jeg imidlertid overlade til andre.

Det ringe personlige udbytte, jeg har fået af studiet af bogen, hindrer dog ikke, at jeg nærer beundring for forfatterens intelligens og omhyggelige analyse.

Jørgen Pedersen.

OM OBJEKTIVITET

I et forord til Robert Fuglsangs lille bog: »Befolkningsudvikling og Befolkningspolitik i Sovjetunionen« skrev jeg følgende: »Iøvrigt har det været forfatterens princip at holde fremstillingen fri for formodninger eller følelsesmæssige tilkendegivelser, og denne bestræbelse er — forekommer det mig — lykkedes fuldt ud.«

Denne bemærkning har givet Niels Banke anledning til i en anmeldelse her i tidsskriftet at udtale formodninger om, at jeg skulle nære andre forestillinger om upartiskhed end dem, der er gængs her i landet.

Han mener nemlig at kunne påvise, at Fuglsangs fremstilling på flere steder er tendentios. På side 15 nævner forfatteren, at bolsjevikkerne straks efter deres magtovertagelse nationaliserede praktisk talt hele industrien, stort som småt, og at følgen blev, at industriproduktionen i 1920 var sunket til 1/5 af produktionen i 1913. På den følgende side nævnes i få linjer, at der efter N.E.P.-systemets indførelse i 1921 skete en afgørende vending i produktionen til det bedre. Dette anser Niels Banke for tendentios fremstilling.

Da formålet med bogen ikke er at analysere det økonomiske forløb, men befolkningsforholdene, og de økonomiske forhold derfor kun omtales, for så vidt de har haft afgørende indflydelse på befolkningens udvikling, skal det indrømmes, at det havde været tilstrækkeligt at nævne den simple kendsgerning, at det økonomiske liv omkring 1920 var gået i opløsning, uden at komme ind på årsagen hertil. Ikke desto mindre vil jeg hævde, at det, der står om disse årsager, giver det rigtige billede af forholdene.

Niels Banke mener, at det tendentiøse ligger i, at borger- og interventionskrigen ikke er anført som en årsag til den økonomiske opløsning; men jeg vil påstå, at hvis man havde gjort det som led i nogle få bemærkninger om årsagen til misæren, ville det have været misvisende, da indførelsen af kommunismen så afgørende var den dominerende faktor i forløbet. Det kan også anføres, at en forfatter som Alexander Baykov, der anses som sovjetvenlig, anfører ganske de samme fakta uden at nævne et ord om krigen, jævnfør Baykov: »The Development of the Soviet Economic System«, side 2—8.

Som yderligere autoritet for rigtigheden af Fuglsangs diagnose kan anføres følgende udtalelse af Lenin ved kommunistpartiets 10. kongres i marts 1921:

»We are living in such conditions of impoverishment and ruin, of overstrain and exhaustion of the principal productive forces of the peasants and the workers, that for a time everything must be subordinated to this fundamental consideration — at all costs to increase the quantity of goods On the economic front, in our attempt to pass over to Communism, we had suffered, by the spring of 1921, a more serious defeat than any previously inflicted on us by Kolchak, Denikin or Pilsudsky. Compulsory requisition in the villages and the direct Communist approach to the problems of reconstruction in towns — this was the policy which interfered with the growth of the productive capacity of the country and proved to be the main cause of a profound economic and political crisis which confronted us in the spring of 1921 (famine, peasant uprisings in a number of places and the Kronstadt insurrection). The new economic policy means the substitution of a food tax for requisitioning, it means a transition to the restoration of capitalism in no small degree. In what degree we do not know The fundamental question, from the point of view of strategy, is, who will the sooner take advantage of this new situation? Who will win? The capitalist whom we are now letting in through the door or even through several doors which we ourselves ignore and which will open independently of us and against us? Or the proletarian sovereign power?«¹⁾

¹⁾ Lenin, Collected Works, vol. XVIII, pt. I, pp. 67, 343, 344. Her citeret efter Baykov, s. 48.

Når Banke derefter kritiserer, at N.E.P.-politikken angives at være årsagen til den ganske hastige genrejsning i det økonomiske liv i årene efter 1921, er også denne kritik uberettiget. Vi ser af Lenins udtalelse, at meningen med N.E.P.-politikken netop var at opnå denne genrejsning, og at den efter hans mening ikke kunne ske på nogen anden måde.

Videre hedder det i anmeldelsen: »Det er heller ikke objektivt på et så centralt punkt som levnedsmiddelforsyningen at holde sig til Colin Clark, der kommer til, at den russiske levnedsmiddelforsyning i 1937 var mindre end i 1913«.

Her svigter kritikerens objektivitet — i hvert fald efter min opfattelse af dette begrebs betydning; thi Robert Fuglsang holder sig ikke, som det hedder i anmeldelsen, til Colin Clark, men begynder sin skildring med at gengive kornhøst og husdyrhold, oplysninger, der hidrører fra russiske kilder og er tilgængelig for enhver i den offentlige internationale statistik. Først derefter refereres Colin Clarks beregninger af forbruget af nogle vigtige levnedsmidler, som derefter sammenlignes med forbruget i England, samt en beregning af dette forbrug udtrykt i engelske detailpriser i 1934. Da de mængdetal, Colin Clark bygger på, hidrører fra officielle russiske kilder, kan der ikke godt være tale om nogen tendens. Den kritik, som lejlighedsvis er rejst mod Colin Clark, der dog så vidt mig bekendt aldrig er beskyldt for at være tendentios, rammer i hovedsagen de langt mere vidtgående beregninger, som findes i hans bog. At gå ind på en sådan kritik i denne forbindelse ville snarere have bidraget til at forfalske billedet af levnedsmiddelsituationen i Rusland end til at gøre det klarere.

Jørgen Pedersen.

EN BEKLAGELSE

I sidste nr. af tidsskriftet har Bent Hansen skrevet en anmeldelse af Hans Brems' bog »Reklame, købelyst og købeevne«. Anmeldelsen har fået en uheldig form, der kunde virke fornærmende, og redaktionen har i den anledning modtaget henvendelser fra Dansk Reklameforbund og fra andre sider.

Redaktionsudvalget og bestyrelsen skal herved udtale, at man beklager, at anmeldelsen er blevet optaget i tidsskriftet i en form og tone, der har givet anledning til de skete henvendelser.

Redaktøren har ikke ment at kunne tiltræde ovenstående. Efter hans opfattelse forekommer der i anmeldelsens første og sidste afsnit enkelte udtryk og vendinger, som hellere burde være undgået, men han har ikke fundet, at de ligger uden for den margin, som må indrømmes. Han har derfor ment, at den naturlige reaktion ville være, at klagerne i diskussionsindlæg i tidsskriftet tager til genmæle mod anmeldelsen. Da han ikke har kunnet gennemføre dette synspunkt, har han ment at måtte fratræde redaktionen af tidsskriftet.

B O G A N M E L D E L S E R

Vagn Madsen: Bidrag til belysning af rationaliseringsproblemerne i industrivirksomheder. Ejnar Munksgaards forlag, Kbhvn. 1951. 168 sider. Pris: 25 kr.

Bogen er inddelt i 17 korte artikler, hvoraf 1. kap. diskuterer og definerer rationaliseringsbegrebet, de følgende 8 kap. behandler den interne registrering med henblik på bedst muligt at kunne holde virksomhedens økonomi under kontrol, mens resten af bogen handler om fremgangsmåder ved sådanne mere eller mindre omfattende ændringer eller indgreb, som måtte være tjenlige til at forbedre virksomhedens økonomi.

Min adkomst til at anmelde bogen beror ikke på nogen specialviden på området, men udelukkende på, at jeg i embeds medfør har været med i det udvalg, der bedømte bogen som doktorafhandling, og at jeg derfor har måttet arbejde meget grundigt med den og kender den ud og ind. Jeg skal nu referere hovedindholdet, samt gøre nogle vurderende bemærkninger, der dog må tages med det forbehold, der nødvendiggøres af, at emnet ligger udenfor mit speciale.

Begrebsdiskussionen i første kap. er prisværdig kort, og den er, forekommer det mig, tilfredsstillende. Forf. kommer til det resultat, at der ikke findes noget bedre kriterium for rationalitet end maksimering af gevinsten, ganske vist modificeret derved, at det skal ske ved omkostningsminimaliserende foranstaltninger, ikke ved udnyttelse af monopolposition, og naturligvis med givet produktionsomfang. Han ender i følgende definition: »Indbegrebet af systematiske bestræbelser i den enkelte virksomhed mod et optimalt forhold mellem omkostninger og omsætning med særlig interesse for omkostningsminimaliseringen«.

Den kritik er blevet rejst, at denne definition er alt for snæver, idet den kun tager hensyn til den enkelte virksomhed og inden for denne kun til gevinsten, ikke til de i virksomheden beskæftigede mennesker, men jeg finder ikke denne kritik berettiget. En klar afgrænsning af emnet er den første betingelse for en frugtbar undersøgelse, og det må være en rimelig forudsætning, at de medvirkende produktionsfaktorer aflønnes til deres markedspriser. Det er også heldigt, tror jeg, at betragtningen så vidt muligt indskrænkes til den enkelte virksomhed, idet en inddragning af samspillet med den øvrige økonomi bedst behandles som en speciel form for rationalisering. Dette videre gående emne antydes i bogens sidste kapitel.

Tyngdepunktet i bogen ligger utvivlsomt i de følgende 8 kapitler; det er så afgjort her, forf. har mest at sige os. Han indfører et nyt princip for den interne registrering, »variabilitetsprincipet«, der vel indeholder elementer fra andre tidligere anvendte systemer for den interne regnskabsføring, men dog efter forf.'s mening indeholder væsentlig nye metoder.

For en lægmandsbetragtning er det en mangel, at forf. i kap. II, hvor han redegør for sit program, ikke mere detaljeret diskuterer de hidtil gængse metoder for det interne regnskab; han vilde sandsynligvis ved en mere indgående diskussion have kunnet undgå en del af de indvendinger, der fra fagfolks side er og vil blive rettet mod hans system. Men der er meget i bogen, der tyder på stor uvilje mod polemik hos denne forfatter.

Om de krav, der må stilles til et internt regnskab, der skal kunne danne udgangspunkt for en rationaliseringsanalyse, siger

han (s. 19): 1. Det må baseres på et hovedprincip, som er tilstrækkeligt omfattende til at indeholde disse analyseformål, 2. de arbitrære elementer må i videst muligt omfang fjernes fra selve registreringen og omkostningsregnskabet og overføres til de analyser, som baseres på omkostningsregnskabet. Det er disse betingelser hans variabilitetsprincip skal fyldestgøre.

En skematisk fremstilling af variabilitetsprincippet findes s. 26. Tanken er den, at alle omkostninger registreres dobbelt, nemlig efter formål og efter sted. Samtlige omkostninger falder således indenfor den hovedafdeling betragningen gælder, men inden for dette vide område kan en del af omkostningerne opspaltes og specificeres på en række underafdelinger. Alle omkostninger kan ligeledes opspaltes på de formål, hvortil de er anvendt. En betydelig del af omkostningerne varierer med hvert enkelt produkt, som fremstilles, men inden for denne gruppe kan måske specificeres omkostninger, der varierer med antal enheder eller med visse operationer; en anden gruppe er f. eks. omkostninger til fysisk vedligeholdelse, en tredje den økonomiske opretholdelse af anlægget, der kræver betaling af rente og skatter, og endelig får han en rest på formålssiden, som kaldes produktionsformål en block, d. v. s. sådanne omkostninger, som ikke varierer med noget af de øvrige grupper.

I en række følgende kapitler redegøres der nu i detaljer for denne registreringsform; den illustreres ved skemaer og tal-eksempler, idet der opereres med to typer af virksomheder, som betegnes stykfremstillende og vædskebehandlende industri. Det er i disse kapitler, fagmanden skal hente sin viden om registreringssystemets natur og anvendelse, og det er om disse kapitler diskussionen vil komme til at stå. Der blev ved disputatsen på Århus Universitet fremsat en række kritiske betragtninger, som forfatteren imidlertid i reglen ikke manglede svar på. Hovedindvendingen synes at være, at systemet er for omstændeligt; det vil koste for meget ar-

bejde at gennemføre det, og det vil betale sig bedre at foretage undersøgelser ad hoc, når disse skal bruges i rationaliseringsøjemed. Hertil svarer forfatteren imidlertid, at retrospektiv anvendelse af materialet er nødvendig ved rationaliseringsanalyser, og at den løbende registrering derfor er fornøden.

Salgs- og administrationsafdelingerne finder forf. ingen plads til i det almindelige registreringssystem; de behandles hver for sig i kapitel VIII, hvor han giver eksempler på indretningen af en omkostningsstatistik for disse afdelinger.

I kap. IX foretages en indgående analyse af virksomhedens administrative proces, idet forskellige alternative organisationsformer eksemplificeres og diskuteres.

Med kap. X indledes det afsnit af bogen, der handler om rationaliseringsforanstaltninger i modsætning til registrerings-systemet, der er et hjælpemiddel for rationaliseringen. Det må antages at have været forf.'s tanke, at disse kapitler skal tjene som konkrete eksempler på, hvorledes registreringssystemet kan udnyttes i rationaliseringsøjemed. I denne henseende forekommer det mig ikke, at fremstillingen er helt vellykket. Man savner nemlig i reglen under fremstillingen henvisninger til registreringen, og det forekommer i hvert fald ikke mig indlysende, hvordan og i hvilken udstrækning, det kan bruges ved bedømmelsen af det økonomiske resultat af de ændringer, der behandles.

I kap. XI behandles således fornyelsestidspunkt og substitution af anlæg. Registreringen giver imidlertid et fotografi af omkostningsforholdene med de bestående anlæg; det er naturligvis oplysninger, der er af betydning ved sammenligning med den eller de alternative mulige ændringer, men kan vel ikke være til megen hjælp ved kalkuleren af omkostningerne efter forandringen. Jeg kan imidlertid se, at selve registreringsskemaet kan benyttes ved disse kalkuler.

Forfatteren giver nogle elegante teoretiske løsninger af sådanne opgaver, men man savner konkrete, eventuelt konstrue-

rede eksempler på, hvorledes de oplysninger, som skal bruges ved løsningen tilvejebringes. Vi er i teorien vant til at operere med sådanne fine kontinuerte kurver, og på dette område byder forfatteren intet principielt nyt. Hvad man med længsel spejder efter i dette arbejde er, at forf. med den rige erfaring, han har fra praksis, og som han i rigt mål giver vidnesbyrd om i afhandlingen skulde fylde nogle realiteter på disse formler.

Denne kritik gælder særlig kapitlerne X, XIV og XV; idet kap. XIV dog i slutningen kommer ind på de problemer, praktikerne står overfor, men på ret summarisk måde. I kap. XV gives nærmest kun en teoretisk løsning, der siger meget lidt; det vilde have været betydelig mere interessant, om forf. havde drøftet det problem, det drejer sig om, og som må antages ofte at forekomme i praksis, på en bredere beskrivende basis, eventuelt illustreret med eksempler.

Kapitlerne XI—XIII har betydelig større værdi. Kap. XI om kapacitetsreserver og deres relation til lagermuligheder og lageromkostninger indeholder nye og værdifulde synspunkter. Tidligere har man været mest tilbøjelig til i uudnyttet kapacitet kun at se tab, men her fremhæves desuden den positive side, nemlig, at virksomheden kan spare lageromkostninger, og at den opnår større elasticitet overfor efterspørgselsændringer. Der bliver faktisk tale om et optimumsproblem. Også kap. XII om seriepolitik giver en grundig analyse, der må være af værdi for den, der står over for virksomhedens praktiske problemer. Det samme gælder det følgende kapitel om passagetid, hvor det påvises, at forbindelse mellem passagetid, lagerstørrelse, seriestørrelser, kapacitetsreserver og de administrative forhold skaber et indviklet optimumsproblem.

Kap. XVI: Rationaliseringsdispositioner og risikoproblemet behandler et vigtigt emne, men behandlingen er alt for kortfattet. Det bliver nærmest en katalogisering af muligheder.

I bogens sidste kapitel forlader forf. sit

egentlige emne: rationalisering set ud fra den enkelte virksomheds synspunkt og går over til at behandle emnet set fra branchens og samfundets synspunkt. Kapitlet er kun på ca. 5 sider, og allerede af denne grund kan det næppe være af stor værdi; det havde vel været bedre at udelade dette kapitel. Forf. siger, at når man går fra den enkelte virksomhed til branchen eller samfundet forskydes synspunktet, således at gevinstmaksimeringsprincippet må gives et andet indhold. Det turde imidlertid være indlysende, at i den udstrækning, dette er tilfældet, må rationaliseringen blive regeringsmyndighedernes sag, og kriteriet for rationalitet må blive disse myndigheders skøn over den optimale tilstand, der kan indeholde mange andre ting end omkostningsminimalisering, som den måske slet ikke indeholder. Tænk f. eks. på husmandspolitikken eller andre former for »Middelstandspolitik«.

Spørgsmålet er imidlertid, om en sådan motivforskydning behøver at finde sted. Den enkelte virksomhed kan meget vel have interesse i et branchesamarbejde også bortset fra udnyttelse af en monopolstilling, således at gevinstmaksimaliseringen også kan anvendes her. (Aftaler om specialisering, fælles hjælpevirksomheder, forskningsafdelinger m. m.). Og hvis man respekterer omkostningsprincippet som kriterium for god økonomi, skulde de enkelte branchers rationaliseringsbestræbelser også føre til hensigtsmæssige resultater for andre virksomheder eller borgere. — Men lad os ikke fordybe os nærmere i dette emne; det er for indviklet til, at det kan behandles på den korte plads, Vagn Madsen har tildelt det, og det hører ikke hjemme i hans bog.

Lad mig til slut sige et par ord om denne bog, set som helhed. Jeg synes, man må lykønske forfatteren med dette arbejde. De driftsøkonomiske problemer har hidtil, i hvert fald her i landet, i hovedsagen enten været behandlet rent abstrakt på universiteter og læreanstalter eller af regnskabspraktikere i rent konkret form og uden sammenhæng med den almindelige

økonomiske teori. Vagn Madsen har den grundige videnskabelige træning, den analytiske holdning, der er karakteriseret derved, at traditioner ikke respekteres, men man stiller i alle tilfælde spørgsmålet hvorfor. Dertil har han lang og temmelig alsidig praktisk erfaring, og han har derfor de bedst tænkelige betingelser for at tilpasse den abstrakte teori på den kantede og genstridige virkelighed. Med denne bog har Vagn Madsen gjort det første forsøg i denne retning; der vil sikkert komme flere og sandsynligvis også mere vellykkede forsøg. Den metode, han har tilstræbt, er at holde sig på det højeste generaliseringsplan, som løsningen af et praktisk problem på dette område tillader. Bestræbelsen er rigtig, synes jeg. Isolerede konkrete tilfælde har ikke megen erkendelsesværdi; først når deres fælles-træk uddrages, således at de optræder som led i en større sammenhæng, bliver de et effektivt redskab til løsningen af menneskelige problemer, og først da kan de tjene som basis for ny indsigt.

Vagn Madsen har med denne bog søgt at opdyrke et nyt felt, han har frugtbargjort det med frisk fantasi og uanset hvilken blivende værdi de nye tanker, der er i hans bog, vil få, er der ikke tvivl om, at de vil vække diskussion om disse emner, og hverken den fremtidige teori eller praksis vil blive upåvirket deraf.

Jørgen Pedersen.

John Somers Chipman, The Theory of Inter-Sectoral Money Flows and Income Formation, The Johns Hopkins University Studies in Historical and Political Science, Series LXVIII, No. 2 (1950), Baltimore 1951. 154 sider.

Metzlers analyse fra 1942 (*Econometrica*) af multiplikatorvirkningen i international handel er i princippet ikke alene anvendelig på forholdet mellem forskellige lande, men også et instrument for undersøgelse af samspillet mellem regioner eller sektorer indenfor samme land. Machlup tog ikke denne tråd op i *International Trade*

and the National Income Multiplier, men holdt sig til samspillet mellem landene i en udbygning og popularisering af Metzler's arbejde (jfr. anmeldelse i dette tidsskrift, 1948). Lange (*Econometrica*), Metzler og Machlup er vel nok de tre som frem for nogen har lagt grundlaget for denne internationale teori. Det blev Godwin (*Economic Journal*, 1949) og Chipman (*Canadian Journal of Economics and Political Science*, 1949), som tog det første skridt til en anvendelse af den internationale multiplikator-teori på forholdet mellem forskellige grupper i samme land. Det her anmeldte arbejde er en uddybning, som — sammen med Goodwin's artikler — må formodes at danne indledningen til en (hårdt tiltrængt) udvidelse af den almindelige multiplikator-teori.

Chipman opdeler samfundet i en række sektorer — idet han herved først og fremmest tænker på en funktionel opdeling, som husholdninger, private virksomheder, offentlig aktivitet og finansinstitutioner. Bogen behandler da samspillet mellem disse grupper: En ændring af *udbetalingerne* fra en gruppe bliver identisk med ændrede *indbetalinger* til de andre. Man må således forestille sig en autonom ændring, som giver anledning til en række forskydninger i ind- og udbetalingerne til og fra alle grupper. Resultatet bliver en ændring i indkomsten relativt til den autonome impuls. Dette forhold er »den totale multiplikator«.

Opdelingen på grupper indebærer på den ene side, at man kan få oplysning om forskydninger mellem grupperne og på den anden side, at man kan indføre forudsætninger om *forskellig* udgiftstilbøjelighed hos de forskellige grupper. Begge dele må være værdifuldt. Den klarhed og overskuelighed, som opnås i den almindelige multiplikator-teori er netop — i lighed med den almindelige keynes'ske makroanalyse — opnået ved en summation, som tilslører forholdet mellem de enkelte elementer i summationsprocessen. Hvis man angiver en almindelig indkomstmultiplikator til at være 2,7, så er dette ganske vist en over-

ordentlig værdifuld oplysning, men hvis dette gennemsnit af forskellige gruppers forbrugstilbøjeligheder har en stor spredning (ved en bestemt angiven retning for summationen), er det åbenbart nødvendigt at opløse gennemsnittet i visse mindre grupper (med mindre man kan forudsætte en uendelig stor spredningshastighed), idet indkomstvirksomheden af en given autonom ændring da bliver helt afhængig af, overfor hvilke grupper denne ændring sætter ind.

Det er en sådan opløsning, Chipman foretager. Hans analyse kan naturligvis anvendes på alle relevante opdelinger. Her skal kun understreges muligheden af at bruge Chipmans teknik på forholdet mellem erhvervene — landbrug, industri, etc. — således som det rent perifert antydes hos Chipman og mere explicit udtales hos Goodwin.

Chipman's bog hører ikke til de let læste. I 1. del gives en meget tung fremstilling af spredningsprocessen ved en funktionel opdeling. Desuden undersøges bogens to forudsætninger: 1. at hver gruppes udbetalinger kan opfattes som en given (lineær) funktion af indbetalingerne til gruppen og 2. at ændringer i udbetalingerne følger en periode efter ændringer i indbetalingerne.

2. del er en kvantitativ undersøgelse, først af samspillet mellem to sektorer, derefter af samspillet ved en opdeling på et vilkårligt antal (n) sektorer. Tilfældet med to sektorer er mere generelt end Metzler's og Machlup's, men iøvrigt ganske analogt i metode og resultat. Tilfældet med n sektorer må — naturligvis — i sin kvantitative udformning for en stor del blive gennemført i matrixregningens symbolik. Fremstillingen er imidlertid så tilpas elementær, at læsere med et blot ganske overfladisk kendskab til denne regningsart uden vanskelighed vil kunne følge med. Dette afsnit synes — på trods af den meget formelle form — det mest interessante: En autonom impuls udgår fra en eller anden gruppe; via de heraf flydende ændringer i udbetalingerne til de andre grupper og til medlemmer af gruppen selv, vil impulsen

blive spredt til andre grupper, som derefter virker tilbage på den gruppe, indenfor hvilken impulsen opstod. Dette uhyre komplicerede, simultane netværk af sammenhænge behandles — i kraft af matrixregningen — særdeles klart og overskueligt, men som sagt også meget formelt. (I parentes bemærket har man heri et godt, konkret eksempel på makroanalysens α og ω : kombinationen af exogene påvirkninger (stød) og endogene spredninger af påvirkningerne. — Ud fra dette synspunkt kunne man iøvrigt have ønsket sig, at Slutsky-effekten havde været behandlet. Der er kun en fodnote om, at den ikke tages med!).

Analysen gennemføres hele tiden i konstante priser — d. v. s. under forudsætning om ren mængdereaktion. I et ganske kort, afsluttende kapitel indføres ændringer i de relative priser, men det er naturligvis kun ganske ufuldkomne antydninger, der kan gives på to sider. Lige så ufuldkommen forekommer behandlingen af accelerationen, som også indføres på to sider i sidste kapitel. Når man påtænker de af Poul Winding påviste (Banke og Winding, *Konjunkturer og Kriser*) meget specielle forudsætninger, som implicit ligger bag de isolerede multiplikatorundersøgelser, må Chipman's almindelige analyse tages med forbehold. Der er imidlertid en mulighed for, at acceleration kan indføres »analogt« i undersøgelsen, og det må ydermere noteres med særlig interesse, at Chipman lover at bøde på dette forhold ved senere undersøgelser. Efter denne bog synes ingen bedre skikket til at give en sådan undersøgelse end Chipman.

Med Goodwin's og Chipman's arbejde synes multiplikator-teorien nu på vej ind i en ny, frugtbar udformning. Det er yderst tvivlsomt, om der er meget mere at hente i de hidtidige multiplikatoranalyser. Derimod åbner en udbygning af inter-sektor undersøgelserne nye perspektiver. Overfor Chipman's undersøgelse må man måske igen — som ovenfor antydet — ganske særlig henvisne til en anvendelse af metoden ved en opdeling på erhvervene. Ikke

mindst ved en kombination af Leontief's input-output tabeller og en »inter-sektormultiplikator-accelerator« analyse, synes der at åbne sig store muligheder for på een gang praktisk orienterende og samtidig videnskabeligt fornyende undersøgelser.

P. Nørregaard Rasmussen.

Paul A. Samuelson: Economics. An Introductory Analysis. Mc.Graw-Hill Publishing Co. Ltd. New York. London. Toronto 1951. 762 sider. Pris: 36 sh.

Samuelsons lærebog i økonomi for begyndere foreligger nu i anden og forøgede udgave. Hele bogen er gennemarbejdet og ført à jour. Det betyder, at de beskrivende afsnit, hvis materiale naturligvis dækker amerikanske samfundsforhold, indeholder statistik, der er ført frem til 1950. Samuelson, der iøvrigt i sine arbejder i høj grad benytter sig af matematik, har gennemført dette arbejde, således at der næsten ikke gøres brug af dette »tryllemiddel«. Meget enkle taleks-empler og tydelige grafiske fremstillinger træder i stedet som illustration af tankegangen.

Bogen er således opbygget, at de beskrivende afsnit er knyttet til de teoretiske kapitler. Det er gjort på en sådan måde, at læseren bliver overbevist om, hvad der står i indledningen: Med hensyn til de økonomiske problemer, ringer klokkerne for os alle. De kommer os alle ved, fordi de angår den levende virkelighed, som vi eksisterer midt i.

I bogens andet kapitel skabes denne sammenhæng ved, at de centrale problemer for et hvert økonomisk samfund: Knapheden og produktionsmulighederne knyttes til en almindelig drøftelse af befolkningsproblemerne fra Malthus til U.S.A.'s befolkning i 1970. Efter en beskrivelse af de institutionelle forudsætninger i et »mixed« kapitalistisk samfundssystem, tager forfatteren derefter sit udgangspunkt i indkomstfordelingen i U.S.A. og giver i en række kapitler en

redegørelse for de faktorer, der øver afgørende indflydelse på indkomstdannelsen. Kapitler om de offentlige finanser og den gældende amerikanske sociallovgivning føjes naturligt hertil. I denne forbindelse bliver udviklingen af de amerikanske fagforeninger skildret med dramatisk effekt. Læserne får et billede af den gammeldags arbejdsgiver, der overfor sin familie og forretningsforbindelser var god og hæderlig, men som bekæmpede fagforeningerne med de værste midler. Den sociale kamp i U.S.A. var krig, der ikke blev fredeliggjort med Roosevelts New Deal og heller ikke er slut med Taft-Hartley-loven.

Indkomstkapitlerne slutter med en redegørelse for nationalindkomsten og anden del af bogen handler om nationalindkomstens bestemmelse og variationer. Der bliver her gjort rede for begreberne: brugstilbøjeligheden og opsparringstilbøjeligheden samt investering og multiplikatoren. Ved klare grafiske fremstillinger vises disse faktors betydning for nationalindkomsten efter et Keynes skema. Muligheden for et deflations- eller inflationsgab illustreres, og vejen er så banet for et kapitel om finanspolitikens betydning for indkomsten og beskæftigelsen. Så føres bevægelserne i de absolutte priser ind i billedet. Læseren orienteres om penge og bankvæsenets organisation, og tråden for nationalindkomstkapitlerne genoptages ved en redegørelse for penge, renter og indkomst. Der kan herefter berettes om den faktiske pengepolitik, som Federal Reserve bankerne har gennemført. Denne historie føres op til 1950, hvor der var en vis modsætning mellem Treasury og Reserve Board. Den sidste institution strammede den korte rente med det resultat, at det var reservebankerne, der opkøbte statsobligationerne i stedet for publikum. Finanserne beholdt de lave renter, men statens overskud fra centralbankerne faldt. Det var som at invitere chefen til frokost og lade regningen betale af firmaets omkostningskonto, siger forfatteren og rejser samtidig det spændende spørgsmål, om bankerne vil bryde

med finansernes lave rentepolitik, hvis inflationen fortsætter. Dette spørgsmål uddybes nærmere efter, at der i almindelighed er gjort rede for konjunkturforløbet, og det slås fast, at der ikke over pengepolitikken i årene 1947—49 er gjort forsøg på, at modvirke inflationen.

I tredje del, som handler om prisdannelsen på de enkelte varer, fremstilles dels efterspørgsels og dels indifferenskurver og på den anden side omkostningskurver. Foruden den principielle sammenhæng gives der et billede af prisfastsættelsen, som den kan forme sig i det overvejende antal tilfælde, hvor der er ufuldkommen konkurrence. Forfatteren tager her sit udgangspunkt i det indenfor den amerikanske forretningsverden anvendte »Break-even-chart«, hvor »the break-even point« fremkommer, som et skæringspunkt mellem den totale indtægtskurve og totalomkostningskurven; men fastslår, at selv om der udfra dette skema træffes afgørelse om den førte prispolitik, giver det ikke forklaring på, hvorfor nogle firmaer formår at gennemføre en prispolitik, der giver 30 % forrentning af den investerede kapital, medens andre kun er i stand til at ½—1 % forrentning. For at belyse dette problem gennemgås fire sæt prisdannelses-tilfælde: Kronisk overfyldte industrier, få sælgere af standardprodukter, monopoler, som hævdes ved fortsatte tekniske forsøg og reklame og endelig offentlig regulerede monopoler. I tilslutning hertil redegøres der for monopolpolitikken; et afsnit, som ender med det åbne spørgsmål, om hovedretningslinierne for denne politik, hvor det gamle princip om hævdelse af den fuldkomne konkurrence ikke længere slår til. »Were we to chop off the head of everyone who is an imperfect competitor, there would be few heads left«.

Fjerde del handler om priserne på produktionsfaktorerne og den funktionelle indkomstfordeling. Jordrenten opretholdes her som en særlig indkomstkategori, og der gives en god begrundelse for dette i konklusionen på diskussionen om, hvorvidt jordrenten er prisbestemmende eller prisbestemt. »For en lille industri, der

bruger relativt lidt af en faktor, er faktorprisen en væsentlig determinant for industriens varepriser og ikke omvendt. Samtidig gælder det for det økonomiske samfund som helhed, at ydelsen til en faktor, hvis samlede mængde er uelastisk, fortsat kan siges i højere grad at være resultatet af, end årsagen til priserne på de forskellige færdigprodukter«. Jordrenten giver også anledning til at omtale problemet om ufortjent værdistigning, som fortsat eksisterer, selv om »it is not likely that anyone running on the single-tax ticket will again come so close to being elected mayor of New York City as did George in 1886«.

Under kapitalrenten knyttes likviditetspræferenceteorien på en fiks måde til teorien om udbud og efterspørgsel efter kapital, som det bestemmende for kapitalrentens højde.

I femte del om den internationale handel skal der gøres opmærksom på et godt taleksempel, der belyser loven om de komparative omkostninger og afsnittet om U.S.A.'s hjælpeprogram efter krigen.

Der kunne være meget andet, der kunne fremdrages som smagsprøver til belysning af denne fortræffelige amerikanske lærebogs indhold, system og karakter. For den der ikke er nybegynder i faget, kan den give en repetition i moderne oplægning af de hovedspørgsmål, der rejses indenfor nationaløkonomien. Med bogens formål: at være en førstebog for amerikanske studenter, der i almindelighed er mindre intellektuelt trænedede end skandinaviske, kan man ikke beklage sig over, at der ikke graves særlig dybt i de teoretiske problemer. Som tilgift får læseren en allround beskrivelse af det amerikanske økonomiske samfund, som det er i dag. Både under hensyn til det sidstnævnte stof og de mange glimrende måder, på hvilken den teoretiske sammenhæng illustreres, burde bogen indgå i håndbogsamlingen hos enhver lærer i nationaløkonomi.

Niels Banke.

Fritz Machlup: The Basing-point System – An Economic Analysis of a Controversial Pricing Practice. Blakiston Company, Philadelphia, 1949. 275 sider. Pris: 5 \$.

Basing-point systemet har i de senere år været genstand for livlig diskussion blandt amerikanske økonomer, og navnlig blussede diskussionen op, da den amerikanske højesteret i 1948 og 1949 ved et par opsigtsvækkende domme erklærede systemet for ulovligt.

Gennem denne diskussion må systemets natur og virkninger siges at være meget grundigt belyst, og Machlups bog indeholder derfor næppe særlig meget nyt for den, der har fulgt diskussionen; men for den, der ikke på forhånd er fortrolig med det ret omfattende og komplicerede problemkompleks omkring basing-point systemet, vil bogen være en udmærket introduktion.

Bogen indledes med en grundig gennemgang af systemets teknik. Systemet eksisterer i flere varianter; men det principielle er, at een eller flere af en branches virksomheder udpeges som »prisbestemmende baser«, hvorefter leveringsprisen på en given plads bestemmes som grundprisen i den prisbestemmende base med tillæg af jernbanefragten fra basen til leveringsstedet. Systemet forudsætter, at virksomhederne kun sælger frit leveret, og så længe det overholdes, er priskonkurrence udelukket — »anybody who can count and add will be able to quote the »correct« price for any destination».

Efter den fremstilling, Machlup giver, er basing-point systemet simpelthen identisk med et priskartel, og dette er da også den almindelige opfattelse. Nogle økonomer hævder imidlertid, at basing point pricing i visse tilfælde kan tænkes at opstå så at sige automatisk i et oligopolistisk marked — et argument, der også har været fremført over for domstolene af systemets tilhængere og også i lang tid har været accepteret af domstolene. Dette synspunkt afvises imidlertid af forfatteren som hjernespid: »Almost anything can happen in this brave world. Economists have much imagination and succeeded

in developing theories of a noncollusive development of the basing-point practice under oligopolistic conditions». Også andre steder i bogen træffer man denne mangel på respekt for andre forfatters synspunkter, hvad der i nogen grad svækker bogens værdi. Retfærdigvis må det dog siges, at mange af de argumenter, der har været fremført til fordel for basing-point systemet, virker ret ejendommelige. For eksempel har det været hævdet, at de ensartede leveringspriser, som systemet indebærer, netop er udtryk for den højeste grad af fri konkurrence.

Når det på trods af antitrustlovene har været muligt at opretholde dette pris-system, beror det efter forfatterens mening på, at der, når det engang er begyndt at virke, ikke kræves nye overenskomster for at holde det i kraft. Det er tilstrækkeligt at basevirksomhederne publicerer deres priser og eventuelt tillige jernbanetarifferne til forskellige leveringssteder. Herved blev det muligt i mange år at holde systemet hemmeligt, skønt det var overordentlig udbredt. Da det endelig omkring 1920 kom for dagen, blev dets rette natur fordrejet af industrien og misforstået af myndighederne, domstolene og kongressen. Disse spørgsmål drøftes i kapitel 2 og 3, som giver mange interessante oplysninger om administrationen af antitrust-lovene.

Efter den mere beskrivende del i kapitel 1—3 tager forfatteren fat på den nærmere analyse af systemets karakter og virkninger. Han lægger især vægt på, at systemet virker stærkt diskriminerende. De nettopriser, en virksomhed opnår ved salg til forskellige leveringssteder, afhænger ganske af stedets afstand fra den prisbestemmende base. Ligger leveringsstedet nærmere ved virksomheden end ved den prisbestemmende base, opnår den en forholdsvis høj nettopris (man siger, at leverandøren indtjener en imaginær fragt); omvendt, hvis virksomheden ligger længere fra et bestemt leveringssted end basevirksomheden; i så tilfælde må den »absorbere« fragt for at opnå leverance. Denne lokale prisdiskriminering forrykker kon-

kurrenceforholdene mellem køberne og skaber risiko for en kostbar fejllokalisering såvel af virksomhederne i selve basing-point industrierne som i de videreforarbejdende industrier.

Endvidere fremhæver forfatteren, at de store foretagender gennem den lokale prisdiskriminering kan kontrollere deres svagere konkurrenter, hvorfor systemet i sig selv tjener til at forstærke koncentrationstendenserne (en anden ting er, at systemet lettere lader sig praktisere i industrier, der domineres af nogle få store virksomheder). Dette hænger sammen med, at fragtabsobering er et af de vigtigste konkurrencemidler under basing point pricing. Priskonkurrence er jo udelukket og kvalitetskonkurrence ligeledes, da der er tale om standardvarer; men fragtabsobering er for de små virksomheder en meget bekostelig konkurrenceform, hvorimod de store virksomheder med relativt små omkostninger kan sætte ind med systematisk »freight absorption«, hvis de møder generende konkurrence.

Systemets diskriminerende karakter er efter forfatterens mening dets væsentligste ulempe. En anden konsekvens af systemet er, at der opstår unødvendige transportomkostninger, dels gennem krydsfragter, dels ved benyttelse af dyrere transportmidler, idet forbrugerne ikke har noget prismotiv til at benytte den billigste forsendelsesmåde. Hertil kommer de sædvanlige kartelvirkninger: prisstivhed, beskyttelse af ineffektive virksomheder, tendens til overkapacitet etc.

Pladsen tillader ikke en drøftelse af enkelthederne i Machlups argumentation. Her skal kun nævnes, at han som løsning på problemerne foreslår, at virksomhederne får pålæg om at beregne deres salgspriser fob eller ab fabrik. Dette vil vanskeliggøre diskrimination, reducere transportomkostningerne og styrke de mindre foretagenders konkurrenceevne. Dels som følge heraf, dels som følge af den geografiske omfordeling af salget, der kan påregnes at finde sted, venter forfatteren, at der vil opstå aktiv priskonkurrence. Så let er det dog sikkert ikke at gennem-

tvinge priskonkurrence i disse oligopolprægede industrigrene. Selv om det muligvis er rigtigt, at basing-point systemet giver de store foretagender særlige muligheder for at kontrollere deres konkurrenter — forfatterens argumentation forekommer på dette punkt ikke helt overbevisende — vil de utvivlsomt finde andre udveje til at undgå generende konkurrence. Erfaringen viser jo også, at virksomhederne i et oligopolistisk marked viger tilbage for priskonkurrence, fordi alle ved, at en prisnedsættelse øjeblikkelig vil blive fulgt op af konkurrenterne. En meget tydelig bekræftelse herpå finder man i følgende udtalelse af en af cementindustriens ledere, som Machlup citerer (p. 40): »The truth is, of course, that ours is an industry above all others that cannot stand free competition, that must systematically restrain competition or be ruined«. — Resultatet må derfor blive, at vel fjerner man ved at følge den af Machlup foreslåede fremgangsmåde en række særlig urimelige virkninger af konkurrencebegrænsningen, men tilbage bliver det almindelige oligopolproblem. Man savner i bogen en vurdering af den oligopolistiske markedsform, og en undersøgelse af, hvilke muligheder antitrustmyndighederne har for indgreb i komplicerede oligopoltilfælde.

De indvendinger, der kan rettes mod Machlups bog, bør dog ikke tillægges for stor vægt ved bedømmelsen af dens værdi. Helhedsindtrykket er, at vi her har en pålidelig og grundig og tillige særdeles velskrevet redegørelse for basing-point systemet. Og selv om dette vel til en vis grad er et specielt amerikansk fænomen, har bogen krav også på danske læsers interesse, idet de problemer, den behandler, afgiver et skoleeksempel på vanskelighederne ved gennemførelse af en antitrustlovgivning efter amerikansk mønster.

Arne Mikkelsen.

Raymond T. Bye: Social Economy and the Price System. An essay on welfare economics. The Macmillan Company, New York. 1950. 350 + VIII sider. Pris: \$ 3.50.

Som bogens undertitel antyder, drejer det sig her om et indlæg i den nu for tiden så livlige diskussion om de såkaldte velfærdsøkonomiske teorier. Bye giver sig til at undersøge for det første, om et prissystem er en nødvendig betingelse for opnåelse af det mål at maksimere den sociale velfærd, og for det andet, hvad for en art prissystem, der må anses for at være bedst egnet hertil.

Når hensyn tages til velfærdsteoriernes ret omtvistede videnskabelige grundlag på den ene side, og disse problemers store vigtighed på den anden side, kan man i hvert fald næppe undgå at beundre forfatteren for det mod, han har vist, ved at stille sig en så vanskelig opgave. Bye er klar over vanskelighederne ved at opstille videnskabelige kriterier for den sociale velfærd, og vælger derfor den udvej at opstille en række kriterier, som efter hans mening må antages at have den største politiske tilslutning. De vigtigste økonomiske problemer er ifølge hans mening de fem følgende: 1. En udvælgelse af de behov, der skal tilfredsstilles, 2. Indkomstfordelingen, 3. Valget mellem nutidens og fremtidens behovstilfredsstillelse, 4. Produktivkræfternes udnyttelsesgrad og 5. Produktionens effektivitet. Bye opstiller dernæst ialt 18 kriterier for, hvorvidt disse problemer kan anses for at have fået en tilfredsstillende løsning, når det opstillede mål er maksimering af den sociale velfærd eller »social well-being«, som han kalder det. De af Bye opstillede kriterier må anses for at nyde almindelig politisk tilslutning.

Som lige omtalt, er bogens hovedformål en undersøgelse af, hvorvidt anvendelsen af et prissystem er en nødvendig betingelse for, at det opstillede mål kan nås og i bekræftende fald, hvorledes dette bør indrettes. Det første spørgsmål svarer Bye bejaende, hvilket resultat det overvejende flertal, hvis ikke alle, forfattere med økonomisk indsigt, der har behandlet dette problem, er kommet til.

Hvad det andet spørgsmål angår, opstiller Bye fire følgende typer af prissystemer: 1. Et »naturligt« prissystem, hvorved forstås et laissez-faire system, kendetegnet derved, at statsmagten i videst muligt omfang afholder sig fra indgreb, der påvirker systemets funktionsmåde. 2. Et »beskyttet« (protected) prissystem, hvorved forstås, at staten ved tilrettelæggende metoder søger at sikre den mest effektive konkurrence, forhindre monopoldannelse og antisocial udnyttelse af produktivkræfter, men iøvrigt opmuntrer til, at systemet kan virke uforstyrret. Denne form for prisdannelse må anses for at være i bedste overensstemmelse med moderne liberalistiske anskuelser. 3. Et »normaliseret« (normalized) prissystem, hvor staten ved planlægning af det økonomiske liv søger at gennemtvinge, at systemet fungerer på en sådan måde, at priserne svarer til en norm, som en ideel frikonkurrence vilde virkeliggøre. Et frit konsumvalg og beskæftigelsesvalg søges bevaret, men statens økonomiske plan bestemmer, hvilke varer, der skal produceres og hvor store kvanta af de enkelte varer. Det er et sådant økonomisk system, som nærmest må siges at foresvæve demokratiske, socialistiske forfattere som det ideelle. 4. Et »manipuleret« prissystem, der bliver benyttet som middel til at opnå de af statsmagten fastslåede økonomiske og andre formål. Det prissystem, man har f. eks. i Sovjet-Unionen er et eksempel herpå.

Efter en udførlig drøftelse af anvendeligheden af disse forskellige prissystemer til opnåelse af det af Bye opstillede mål, kommer han til det resultat, at det »normaliserede« prissystem, gennemført som et led i en kollektivistisk planøkonomi, sandsynligvis vil være bedst egnet hertil. I et slutkapitel, der hedder: »Pricing in Collectivism« optager Bye til drøftelse og vurdering de synspunkter, der har været fremført for og imod muligheden for et rationelt prissystem under kollektivismen. Han kommer til det resultat, at teknisk set skulde der ikke være noget i vejen for, at et prissystem kan løse sine opgaver under en sådan samfundsorden og mener endda, at det sandsynligvis vil gøre det bedre end

under en kapitalistisk samfundsorden. Derimod indrømmer Bye, at de politiske vanskeligheder herved ikke må undervurderes, men betragter den side af sagen som faldende uden for den opgave, han har stillet sig.

Byes fremstillingsmåde er udelukkende verbal, hvad en matematisk tænkende økonom sikkert vil bebrejde ham, idet matematik som bekendt har fundet en stor anvendelse lige siden Pareto og Barone, netop ved drøftelse af de problemer, det her drejer sig om. En mere kvantitativ behandling vilde også have den fordel, at derved vilde der være gennemtvunget kontrol med, at der ikke blev draget videre konklusioner end de præmisser, man går ud fra, tillader. Og fristelsen til at tilsnige sig mere eller mindre ubegrundede resultater er måske særlig stor, når sådanne emner behandles. På den anden side indebærer en mere eksakt behandling af et sådant emne den fare, at de erkendelsesmæssige vanskeligheder, der stiller sig i vejen for, at man vedrørende disse sager kan komme til resultater, der har videnskabelig gyldighed, tilsløres, i hvert fald for den mindre kritiske læser.

Da bogens hovedformål er behandling af specialproblemer, forekommer det unødvendigt, at forfatteren ofrer temmelig megen plads på udrødning af elementær økonomisk teori, kendskab til hvilken, det skulde være naturligt at forudsætte hos den læserkreds, der overhovedet har forudsætninger for at læse den med udbytte.

Fra anmelderens synspunkt er det en hovedindvending mod forfatterens behandling af det foreliggende emne og de resultater, han kommer til, at der ikke foretages nogen videre undersøgelse og vurdering af de praktisk-politiske muligheder for at realisere den ideelle form for planøkonomi, der beskrives. En planøkonomi, der dirigeres af en overmenneskelig diktator, er kun en virkelighedsfjern tankekonstruktion.

Vi skal i denne forbindelse nævne som eksempel spørgsmålet om produktionsfaktorerens prisdannelse i et kollektivistisk samfund. Det blev i sin tid hævdet af Mises, at en rationel prisdannelse for pro-

duktionsfaktorerne, måtte blive udelukket i et sådant samfund, idet et marked for disse ikke vilde kunne forefindes der. Bye mener derimod, at man godt kan oprette en slags marked for produktionsfaktorer i et kollektivistisk samfund, hvad han tænker sig gjort på den måde, at centralmyndighederne fastsætter bestemte priser på disse, på grundlag af hvilke priser direktørerne for de kollektive virksomheder så konkurrerer om de udbudte kvanta. Hvis ikke de af centraladministrationen således fastsatte priser skal være ganske vilkårlige, må man gribe til forudsætningen om den alvidende diktator.

En alternativ fremgangsmåde vilde være mulig, nemlig den, at lade direktørerne for de kollektive virksomheder træffe bestemmelse om priser og producerede mængder af de produktive ydelser. På den måde vilde man hurtigt få ligevægtspriser, men så har man i grunden genoprettet privatkapitalismen med dens fordele og ulemper. Spørgsmålet om betingelserne for, at man i et kollektivistisk samfund kan maksimere den sociale velfærd, kan iøvrigt næppe blive af aktuel interesse, før man har fået svar på det spørgsmål, om det må anses for at være sandsynligt, at myndighederne i et sådant samfund vilde tilstræbe et sådant mål. Med hensyn til de hidtidige erfaringer i de totalitære, kollektivistiske samfund forekommer det i høj grad tvivlsomt, om dette vil være tilfældet.

Trods sine mangler må Byes bog dog alligevel anses for at være en anbefalelsesværdig læsning for dem, der interesserer sig for velfærdsteorier og socialistisk prispolitik. Det er den ikke alene på grund af forfatterens samvittighedsfulde behandling af de for menneskeheden så livsvigtige problemer, den handler om, men også hans betragtninger over mere almindelige teoretiske spørgsmål indeholder mange interessante tanker, f. eks. hans kritik af indifferenskurvefremstillingen.

O. Bjørnsson.

H. H. Fussing: Stjernholm Len 1603-1661. Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab. Historisk-Filologiske Skrifter bd. III, nr. 1. Munksgård, København 1951. 312 sider. Pris 35 kr.

De danske lensregnskaber har ikke delt samme kranke skæbne som told-, byfoged- og adskillige andre offentlige regnskabsrækker mellem 1600 og 1660; de findes, omend med lakuner, nogenlunde velbevarede og tilgængelige på Rigsarkivet.

Hvor alsidig en kilde til belysning af landets historie disse regnskaber er, forstås bedst, når man gør sig klart, hvor udstrakt lensmændenes virksomhedsområde var. Under lensmanden (som efter 1660 afløstes af amtmanden) henhørte så godt som alle grene af forvaltningen, den militære og kirkelige delvis indbefattet. Han var skatteopkræver, administrator for kronens gods med alle de mangfoldige opgaver, som dette indebar. Han var øverste instans i den lokale retspleje, han måtte fungere som købmand og som godsejer; — dette sidste i de tilfælde, hvor en del af hans løn bestod i jordejendommens afkastning.

Det var på forhånd at forvente, at lensregnskaberne ville give værdifulde bidrag til landets administrative, økonomiske, sociale og kulturelle historie, og det er derfor med glæde man modtager dr. Fussings værk, der som det første har givet sig i kast med den ingenlunde lette opgave samlet at redegøre for et enkelt lens regnskaber.

Som genstand for sin undersøgelse har dr. Fussing valgt det østjydske Stjernholm len, som omfattede Nim, Bjerger og Hatting herreder. Resultatet af arbejdet er blevet en, omend ikke i form så dog i indhold, overordentlig fængslende skildring, hvis betydning rækker langt videre end den lokal-historiske. Ikke mindst afsnittene om de rent administrative forhold er af forf. set ud fra et helhedssyn og giver et meget væsentlig bidrag til den lokale og centrale administrations historie.

Ikke mindre interessant er redegørelsen for regeringens merkantilistiske politik, således som den aftegner sig i regnskaberne.

Chr. IVs forsøg på at oprette en tekstilfabrikation i København førte nemlig til en forøgelse af bøndernes hoveri, idet kronens bønder blev tvunget til at spinde garn for de nye manufakturer. At forsøget i hvert fald delvis mislykkedes afspejler sig i hovspindets hurtige afløsning til en pengeafgift. Regeringens foranstaltninger for at skaffe billig arbejdskraft til manufakturer og byggeri blev heller ikke uden konsekvenser for lenet, men førte til en klapjagt på »kæltringer og løsgængere« samt til tvangsforsendelse af fattige drenge til Børnehuset. Om regeringens stigende finansielle vanskeligheder har regnskaberne mangt og meget at fortælle. Karakteristisk for hvorledes man finansielt levede fra hånden i munden er, at lenets vareoverskud før 1625 blev solgt til købmænd, men herefter måtte man, presset af kreditorer, henvisse dem til at søge dækning i lenets naturalieoverskud.

Værkets tyngdepunkt ligger imidlertid i de rent økonomiske afsnit. Det er utvivlsomt af generel interesse, at der på lenet i den omhandlede periode fandt en overgang fra naturalie- til pengeøkonomi sted. Fra 1624 blev indfæstningen, omtrent samtidig retsbøder og hovspind, fra 1630erne landgilde og fra 1651 kvægtiende afløst med pengeafgifter. Om konverteringen var til fordel for staten eller for bønderne, måtte naturligvis foruden af omregningstaksten være afhængig af prisudviklingen. Forfatteren er af den mening, at bønderne vandt herved, idet prisniveauet var stigende (p. 52). En mere detaljeret redegørelse for dette centrale problem havde imidlertid været af særdeles interesse.

De kgl. bønders vilkår var iøvrigt langt fra slette og langt bedre end tilfældet blev 100 år senere. De sad i trygge fæsteforhold og var økonomisk ganske velkonsolideret, selvom en forringelse på dette sidste punkt kan iagttages i løbet af de 6 årtier. At deres formueomstændigheder eller også deres indtjeningssevne ikke kan have været ringe, afgiver de ganske høje indfæstningssummer bevis på. Forfatteren er af den opfattelse, at bønderne ofte har måttet tage

lån for at præstere indfæstningen, og dette må anses for meget sandsynligt. Nogle konkrete eksempler til at underbygge denne formodning ville naturligvis have været af største interesse. Når bøndernes økonomiske vilkår forringedes i periodens løb, skyldtes det bl. a. en forøgelse af såvel hoveri som skatter, navnlig de sidste. En stærkere forøgelse af hoveriet mødtes nemlig fra bøndernes side af en aktiv modstand og måtte opgives. Derimod var de ikke i stand til at unddrage sig de stigende skattekrav. Skønt skatterne hele perioden igennem blev betalt uden restancer, er det dog åbenbart, at det fra 1640'erne faldt vanskeligere at indkræve dem, idet der fra dette tidspunkt fandtes et ganske langvarigt interval mellem forfalds- og afleveringstermin. Endelig havde en tredje faktor sin store andel i bondeklassens økonomiske tilbagegang: krigene. Det er en af værkets store fortjenester, at det i enkeltheder søger at gøre rede for, hvad krigene betød m. h. t. svigtende skatteevne og forøgelse af ødegårdenes antal.

Om ladegårdens rentabilitet giver dette lens regnskaber ikke mange oplysninger, idet overskuddet af hovedgårdens drift tilfaldt lensmanden som del af hans løn og derfor ikke er specificeret. Men for et par år omkr. 1640 forefindes dog meddelelser om udsæd og avl. Høstudbyttet må — skønt det målt efter moderne målestok var forbausende ringe — karakteriseres som normalt for kronens ladegårde. I 1638/39 var det gennemsnitlige kornudbytte 2,9 fold og i 1641/42 2,6 fold. Til vurdering af det rigeholdige materiale, som det lykkedes forfatteren at fremdrage, kan vi endelig tilføje, at der gives en række overordentlig interessante meddelelser om transportvæsen og -udgifter, samt at bilag D forsyner os med værdifulde oplysninger om arbejdsløn og priser. Det er iøvrigt her af vigtighed at fremholde — og burde være understreget af forfatteren — at de anførte udsalgspriser for korn ganske vel stemmer overens med de sjællandske kapitelstakster.

Som det fremgår af enkelte bemærkninger i det foregående kunne en mere øko-

nomisk problemstilling i visse tilfælde have ført til resultater af betydning. I det hele taget spores, når økonomiske spørgsmål tages op til behandling, ofte en vis usikkerhed hos forfatteren. Således anføres i tabellen p. 34—35 den sjællandske kapitelstakst i »kroner pr. 1904«. Men fordi Falbe Hansens oversigt over kapitelstaksterne udkom i 1904, er der naturligvis ikke tale om, at omregningen er sket i 1904-kroner. Der burde have stået bygpriser omregnet i guld-kroner, eller for at være ganske nøjagtig: sølvpriser omregnet til guldkroner efter det i møntloven af 1873 fastsatte værdiforhold mellem guld og sølv. Den her nævnte tabel er iøvrigt opstillet for at undersøge, hvorvidt indfæstningens størrelse var afhængig af konjunkturterne. Her går forfatteren uden videre ud fra, at høje kornpriser var ensbetydende med gode landbrugskonjunkturer. Ihvorvel dette er en rimelig antagelse, når det drejer sig om en langtidsbetragtning, kan man naturligvis ikke indenfor et sådant begrænset åremål pille de højeste kornpriser ud og karakterisere dem som særligt gunstige. Den højeste bygpris noterer tabellen således i 1624, men i efteråret 1624 — hvor kapitelstaksterne fortsattes — var der korneksportforbud. Høje priser i forbindelse med eksportforbud er ofte karakteristisk for misvækstår, og bl. a. 1624 var et år med overordentlig ringe høst.

Tabellerne indtager en fremtrædende plads i værket, og det er et rimeligt krav, at tabellerne er opstillet således, at de kan læses uden at man i teksten skal lede efter værdifulde oplysninger til deres forståelse. Forfatteren honorerer vel i almindelighed dette krav, men ikke til stadighed. F. eks. fremgår det ikke af tabellen p. 75, om skatternes størrelse angives i rigsdaler eller i sletdaler. Iøvrigt ville tabellen have givet et overskueligere indtryk af skattebyrden, hvis kornskatterne med de fornødne reservationer var blevet omregnet til penge på grundlag af kapitelstaksterne. I en tabel p. 81 går forfatteren ud fra den forudsætning, at en karl på halvårsløn kun arbejder et halvt år, og for at give et billede af tjenestefolkenes antal på bøndergodset sæt-

tes 1 karl på helårsløn lig to karle på halvårsløn. Det berettigede i denne fremgangsmåde kan vel betvivles. Iøvrigt synes tabellen at være behæftet med flere fejl, navnlig skulle der i 1602 stå 565 og ikke 365.

Langt alvorligere indvendinger kan der imidlertid rettes mod dr. Fussings udregninger i bilag A. Her opstilles et år efter år fortløbende overslag over lenets indtægter og udgifter, men dette er ikke udregnet i penge, men i td. hk., d. v. s. td. byg. Grundlaget for denne omregning af alle naturalie- og pengeindtægter eller udgifter i td. byg er Arent Berntsens takster fra 1656. Værdien af dr. Fussings over dette takstskabelon beregnede overslag må anses for at være højst problematisk. Hvilke fatale fejlslutninger den anførte metode har ført til, skal vi belyse med et enkelt eksempel.

Ifølge to overslag over avlen på Bygholm ladegård var kornoverskuddet (avl ÷ udsæd) i 1638/39 og 1641/42 henholdsvis 804 samt 983 td. sæd, af dr. Fussing omregnet til respektive 595 og 751 td. byg. Udgifterne til folkehold beløb sig til 864 sletdaler og vedligeholdelsesudgifterne til 100 dl. Iflg. Arent Berntsens skema kan 1 rd. sættes lig 3 td. byg, og dr. Fussing kommer da til det resultat, at folkehold og vedligeholdelse har kostet værdien af ca. 3000 td. byg. Idet vi ser bort fra den fejl, som begås ved at sætte 1 rd. lig 1 sl. dl., kommer forfatteren til det resultat, at ladegården har givet et vældigt underskud. Hvis vi imidlertid omregner folkeholds- og vedligeholdelsesudgifterne i td. byg efter de sjællandske kapitelstakster — der som nævnt i almindelighed ikke divergerer synderligt fra Bygholms salgspriser — får vi som resultat, at disse udgifter var lig med ca. 430 td. byg. Kornavlen var altså meget vel i stand til at afholde disse udgifter og endda give overskud.

Den sammenblanding af virkelige og beregnede td. hk., som anvendelsen af Arent Berntsens skema medfører, giver med andre ord et komplet fortegnet billede af hovedgårdens og givetvis også lenets indtægts- og

udgiftsforhold. Forfatteren burde ud fra lenets varepriser og de sjællandske kapitelstakster have omregnet indtægter og udgifter i rd. De varer, hvis priser ikke kendes, kunne anføres in natura og omregningen overladt fremtiden. At pengenes værdi ikke var fast, som dr. Fussing anfører, spiller i størstedelen af perioden en underordnet rolle. Speciedalerens sølvindhold varierede kun ubetydeligt, og i størstedelen af tiden faldt rigsdalerens værdi på det nærmeste sammen med speciedalerens. Det er da også betegnende, at dr. Fussing ikke en eneste gang omtaler oppenge eller agio.

Er værket således ikke uden mangler, betegner det dog, som gentagne gange fremhævet, en meget betydelig landvinding for den økonomiske historie. Sin største betydning vil det forhåbentlig få derved, at det som det første har brudt en breche i lensregnskabernes kilderækker, som synes at skulle få en altovervejende betydning til belysning af 1600-tallets økonomiske og sociale historie.

R. Willerslev.

Readings in Economic Analysis. Edited by Richard V. Clemence. Addison-Wesley Press Inc. (Cambridge, Mass.) 1950, 2 bind à ca. 250-sider. Pris pr. bind. 3 \$.

Richard V. Clemence fra Wellesley College, Mass., har haft det gode indfald at fotografere nogle af de mest skelsættende artikler i de seneste års tidsskriftdiskussion og lade dem trykke. Resultatet er to særdeles nyttige bind, eet om makro-, eet om mikroøkonomi. En egentlig anmeldelse er ikke på sin plads, da det udelukkende drejer sig om optryk af velkendte tidsskriftartikler, men som en smagsprøve skal nævnes nogle af de artikler, som er trykt i bind 2 om mikro.

Der er ting, som nu er helt klassiske, f. eks. Taussig's »Is Market Price Determinate?« fra *Quarterly Journal of Economics* (May 1921), eller Pierro Sraffa's berømte »The Laws of Return under Competitive Conditions« fra *Economic Journal* (December 1926). Der er også Viner's berømte »Cost Curves and Supply

Curves» fra *Zeitschrift für Nationalökonomie* (1932), men det meste er langt nyere ting. Især kontroversen mellem marginalisterne og anti-marginalisterne (som parterne holder af at kalde hinanden i Amerika) er vel repræsenteret. I Europa er denne kontrovers måske bedre kendt under navnet striden om *Full-Cost* princippet. Der er Lester's berømte angreb på marginalisterne i *American Economic Review* (March 1946), og der er Machlup's elegante og bidende svar i samme tidsskrift (September 1946).

Blandt de 15 artikler, der findes i andet bind om mikro, kan den enkelte selvfølgelig efter smag og temperament ønske denne og hin udskiftet med andre ting, men dette er ikke stedet at vurdere de enkelte artikler og berettigelsen af at medtage dem og udelade andre. Det har alene været formålet at gøre opmærksom på denne samling, som utvivlsomt vil vise sig overmåde nyttig i undervisningen både på universitetet og handelshøjskolen. Begge steder er tidsskriftforholdene jo meget vanskelige og ethvert bidrag til aflastning må derfor hilses med glæde.

Hans Brems.

P. T. Ellsworth, The International Economy
The Macmillan Company (New York) 1950.
922 sider. Pris: 5.50 \$.

S. Enke og V. Salera, International Economics
Prentice-Hall, Inc. (New York) 1951.
724 sider. Pris: 5.00 \$.

De to her anmeldte bøger hører til de mest anvendte i amerikanske universiteter. De er begge to elementære lærebøger, som hører hjemme i et *undergraduate course*, d. v. s. 1. dels studiet. Det er karakteristisk for den amerikanske studieform, at der ved 1. dels studier læses bøger af over 700 siders længde i et så specielt felt som international handel (som endda er meget mere specielt set med amerikanske øjne end med danske, fordi U.S.A. er 37 gange større end Danmark). Når den amerikanske student kan læse så meget, er det bl. a. fordi hver forelesningsrække afsluttes med examen i dette specielle fag, og så er det glemt!

Men den danske læser vil interessere sig

for bøgerne selv, og de to her anmeldte bøger er helt forskellige. Ellsworth's nye bog kaldes på titelbladet for »A Successor to International Economics«, der udkom hos Macmillan i 1938, og slægtskabet med den tidligere bog er også slående. Karakteristisk for Ellsworth er to ting: For det første lægges der meget stærk vægt på det historiske, for det andet er Ellsworth temmelig svag i teorien. Hvad først det historiske angår, så er det naturligvis i og for sig rosværdigt at fremhæve alle tings foranderlighed og derigennem give læseren et indtryk af relativiteten i vore teorier. Alligevel synes anmelderen, at Ellsworth er gået for vidt. Han kan ligesom ikke rigtig løsrive sig fra de gode gamle dages guldfoed og bruger meget stor plads på at gennemgå betalingsmekanismen mellem England og U.S.A. før 1914. Til gengæld må han skynde sig at gå hen over de mest moderne ting, for at bogen ikke skal svulme yderligere op. Hvad dernæst det teoretiske angår, så mærker man også her Ellsworth's forankring i de gode gamle dage. Det er vel nu almindeligt anerkendt, at den største forbedring af den internationale handels teori siden Ohlin's dage er Metzler's og Machlup's fremstilling af *landenes nationalindtægter som variabler*. Af dette mærker man ikke meget hos Ellsworth. S. 331-337 findes en meget kort fremstilling betitlet »The Role of Income Changes in the Adjustment Process«. S. 342-344 følger et lille Appendix med et par numeriske forløbsmodeller, men det hele virker med et mildt udtryk påklisset. En anden mangel er Ellsworth's ringe forståelse af *indkomstfordelingens* plads i systemet. Siden Heckscher's, Ohlin's og Stolper-Samuelson's arbejder er økonomerne nået til forståelse af den intime sammenhæng mellem udenrigshandel og indkomstfordeling. Men Ellsworth gentager blot Taussig's foragtfulde karakteristik af det republikanske toldargument, der som bekendt går ud på, at den amerikanske toldbeskyttelse beskytter den amerikanske arbejders levestandard. Ellsworth kender tilsyneladende ikke Stolper-Samuelson's berømte artikel i *The Review of Economic Studies* (November, 1941), som viste, at forudsat fuld beskæftigelse og fuldkommen konkurrence ville toldbeskyttelse forøge den knappe faktors reallønsum.

Men selv hvor det drejer sig om at fremstille de gamle og prøvede teorier, er Ellsworth så underligt usikker i sin fremstilling. Værst er efter anmelderens mening kapitlet om gevinsten ved frihandel (Chapter 6). Her anvendes den velkendte Edgeworth-Marshall'ske diagramteknik, men desværre fremstilles den på den måde, som næppe nogen første dels studerende forstår. Fejlen er ganske bestemt hverken Marshalls eller Edgeworth's, den er ene og alene Ellsworth's. Konklusionen serveres først, derpå følger ganske spredt og tilfældigt nogle af præmisserne, men iøvrigt synes Edgeworth at mene, at diagrammerne taler for sig selv! Man må give Thorkil Kristensen ret i (hans opposition ved Philips disputats), at diagrammer ikke kan erstatte text men kun supplere den. Dette gælder endnu mere i lærebøger som Ellsworth's.

Af en ganske anderledes kaliber er Enke-Salera's bog. Man har en ganske bestemt følelse af, at Enke-Salera får sagt mere på deres 724 sider end Ellsworth på sine 922, og vel at mærke får det sagt på en måde, som volder den studerende langt mindre hovedbrud. Enke-Salera siger i forordet, at deres bog handler om »the theory and practice of international economics as they are, rather than as they were or might have been«. Dette synes overmåde rosværdigt, og målet er i vidt omfang nået. Enke-Salera har undgået de to fejl, som præger Ellsworth. De har et udmærket afsnit bestående af tre kapitler om international tilpasning. Det første kapitel handler om pristilpasning, det andet om indkomsttilpasning, og det tredje om pris- og indkomsttilpasning. Moderne teori om nationalindkomstens dannelse er her indarbejdet på mønstergyldig måde. Endvidere har Enke-Salera fuld forståelse af indkomstfordelingens betydning, og denne forståelse hjælper de to forfattere til at give en virkelig udmærket fremstilling af alle de moderne restriktioner på den internationale handels område. De er i modsætning til f.ex. Ellsworth fuldt ud klare over, at når sådanne restriktioner er blevet så populære, så må det være, fordi de er midler til opnåelse af bestemte mål. Hvilke er da disse mål? Enke-Salera går realistisk til værks og siger herom: »Certain facts of life might as well be faced. The simple truth

is that many national governments have been primarily concerned with improving the economic welfare of those domestic voters that support them politically«. Klar og tydelig besked! Alle de moderne restriktionsformer ses derpå ud fra den synsvinkel: hvordan påvirker disse restriktioner indkomstfordeling og beskæftigelse? Går man til værks på denne måde, forstår man den moderne restriktionsisme langt bedre end Ellsworth, hvis sans for indkomstfordeling og beskæftigelse er meget svagt udviklet.

Anmelderen har været i den situation at skulle forelæse over international handel ved et amerikansk universitet, og vidste ikke bedre råd end at spørge professor Haberler. Haberler svarede, at Enke-Salera var den bedste grundbog på markedet i øjeblikket, og at man til 2. dels brug kunne supplere den med Blakiston *Readings* (der tidligere har været anmeldt i *Nationaløkonomisk Tidsskrift*). Anmelderen fulgte Haberler's råd og har været svært tilfreds med resultatet.

Hans Brems.

Joan Robinson: Collected Economic Papers. Basil Blackwell, Oxford 1951. 233 sider. Pris 21 sh.

Denne bog indeholder hovedsagelig optrykte artikler og anmeldelser. Nogle af dem er efter fornyet gennemlæsning blevet forsynet med en kort efterskrift. De fleste af artiklerne har tidligere været publiceret i de almindeligt kendte engelske og amerikanske tidsskrifter, andre stammer andetsteds fra, således forf.s artikel i *Nationaløkonomisk Tidsskrift* 1946 og en artikel fra *Economia Internazionale* 1950 om ligevægt i international handel. En artikel om Marx og Keynes har hidtil kun foreligget på italiensk. Den indeholder på et par punkter et supplement til forf.s bog fra 1942 om marxistisk økonomi. To af bogens artikler har ikke hidtil været trykt. Den ene har været holdt som et (ret elementært) foredrag i Paris om krigstidens inflationsproblemer i England. I den anden, der er skrevet under krigen, drøftes det, hvilke virkninger en nedgang i Englands folketal kunne ventes at få for beskæftigelsens omfang, levestandardens højde og betalingsbalancens stilling.

I sin bog om *The Keynesian Revolution* mente Klein at kunne datere revolutionen til 1933. Det skete ved hjælp af to artikler af Mrs. Robinson, der blev offentliggjort henholdsvis i februar og i oktober 1933, og af hvilke den første viste stærkt slægtskab med Keynes' *Treatise*, den anden med de synspunkter, der senere kom frem i *The General Theory*. Mrs. Robinson meddeler nu som en oplysning og advarsel til historikerne, at den første artikel blev skrevet i 1931, men af en eller anden grund lå noget længe hos *Economica*s redaktion.

H. Winding Pedersen.

International Economic Papers, No. 1, Translations prepared for the International Economic Association, London 1951. 244 sider. Pris: 15 sh.

International Economic Association (IEA), som blev stiftet i 1949 (se dette tidsskrift, 1951, p. 278) har påbegyndt udsendelsen af en række oversættelser af økonomiske afhandlinger, som — p. g. af sprog vanskeligheder — hidtil har været ukendte for den store gruppe af økonomer, som alene læser engelsk. Det ville være urimeligt at vente og forlange, at økonomer i almindelighed skulle kunne læse russisk, italiensk, spansk, hollandsk, svensk o. s. v., hvorfor en oversættelse af mere betydningsfulde afhandlinger fra disse sprog synes særdeles opportunt. Man har imidlertid udvidet opgaven til også at indbefatte oversættelser fra fransk og tysk. Erfaringen viser ganske vist, at økonomer i England og Amerika ret konsekvent har negligeret disse sprog. Men opgaven nærmer sig det uoverkommelige med en sådan udvidelse og er i tilgift den eneste sikre vej til at udelukke enhver mulighed for, at den engelsktalende verden skulle forsøge at sætte sig ind i kontinental nationaløkonomi. Men som sagt — det er sikkert en realistisk antagelse, som ligger bag.

Det er uvist, om man tænker sig lidt efter lidt at æde sig ind på de lidt ældre afhandlinger. Det her givne udvalg er taget fra de sidste års tidsskriftlitteratur, idet

dog Ragnar Frisch's artikel fra *Westergaard-festskriftet* er med. Udvalget fordeles sig iøvrigt med artikler offentliggjort i Rusland (een), Italien (een), Frankrig (to), Tyskland (een), Holland (to), Sverige (een) og Danmark (to). — I betragtning af, at skandinaviske afhandlinger må antages at spille en ikke ubetydelig rolle i kommende udvalg, synes det mærkeligt, at der ikke er kommet en skandinavisk økonom med i det nedsatte redaktionsudvalg.

Hvorom alting er, så er initiativet værdifuldt og åbner mulighed for at ikke alene den engelsktalende verden, men også vi andre begynder at følge lidt med i de andre europæiske landes bidrag til teoriens udvikling. Hvis man i almindelighed blot har i sinde at optage den løbende litteratur kunne det måske anbefales, at man ved siden af søgte at gøre den lidt ældre litteratur tilgængelig gennem en række »readings« i italiensk, russisk, skandinavisk etc. økonomisk litteratur.

P. Nørregaard Rasmussen.

A. J. Youngson Brown: The American Economy 1860-1940. George Allen & Unwin, London 1951. 208 s. Pris: 15 sh.

Den, der er fortrolig med Faulkners og Wrights værker om U.S.A.'s økonomiske udvikling, finder i Youngson Browns lille, velskrevne bog intet væsentlig nyt. Men forfatteren giver en i hovedsagen på Faulkner og Wright bygget oversigt over de økonomiske hovedudviklingslinier, og denne er både frisk og inciterende. Som et af bogens mere selvstændige afsnit kan fremhæves behandlingen af *Homestead Act* af 1862, idet denne lov, hvorved enhver kolonisator frit fik stillet til disposition ca. 65 ha jord, i almindelighed er blevet opfattet som en af de væsentligste stimulanter for immigrationen. Ifølge forfatteren forfejlede den hermed indledte jordpolitik imidlertid ganske sit mål som følge af administrationens ukendskab til forholdene i vest. Den så kaldte »frontier these«, som har spillet en stor rolle i amerikansk litteratur og tankegang, affærdiges tørt

som forløren romantik. Den individualisme, som fremklækkedes vesten for lov og ret, var næppe af en art, som eftertiden med rette kan være stolt af.

Den mere nøgterne vurdering, som en englænder kan anlægge på amerikanske forhold, er også i høj grad kommet kapitlet om toldpolitikken til gode. Klart og overskueligt fremhæves de vanskeligheder, som højprotektionismen i forbindelse med U.S.A.'s overgang til verdens største kreditornation har medført for Europa.

I bedømmelsen af New Deal søger forfatteren at skifte sol og vind lige mellem modstandere og tilhængere: Indenfor bankvæsen og landbrug var virkningerne af New Deal størst, men på disse områder var der til gengæld hovedsagelig tale om fortsættelse og udbygning af en traditionel politik. For industrien og handelen fik den derimod ingen gennemgri-

bende virkninger — endnu i 1940 fandtes mellem 9 og 10 mill. arbejdsløse. Toldreduktionsprogrammet kom til at spille en underordnet rolle for verdenshandelen og New Deals sociale resultater er mindre bemærkelsesværdige. Men den nye økonomiske politik fik som varigt og virkningsfuldt resultat, at regeringen herefter blev placeret som den mægtigste økonomiske magt i landet. Den tid, hvor forretning og regering var to, hinanden uafhængige sfærer, er definitivt forbi.

R. Willerslev.

NOTITS.

Gottfried von Haberlers bog, The theory of international trade, som i længere tid har været udsolgt, er nu genoptrykt i uændret skikkelse hos William Hodge & Co., London. Bogen er på 408 sider og prisen er 25 sh.

DANMARKS NATIONALBANK

BALANCE DEN 30. APRIL 1952

AKTIVER		1000 kr.
Guldbeholdning		69.184
Korrespondenter i udlandet		405.632
Veksler på udlandet og fremmed mønt.....		2.839
Veksler på indlandet.....		49.075
Lån på obligationer og aktier.....		16.011
Lån mod statens garanti.....		7.032
Konto kulant.....		38.301
Finansministeriets konto i h.t.lov af 9.juni 1948 (Beredskab 1950).....		48.797
Finansministeriets konto vedrørende statsgaranti for betalings- overenskomster m. m.....		66.732
Statsforskrivninger modtaget som vederlag for indbetalinger til »Den internationale Bank for Genopbygning og økonomisk Udvikling«		10.815
Statens regulerings-konto.....		3.871.690
Obligationer og aktier		431.020
Skillemønt.....		2.995
Forskellige debitorer		57.500
Bankens bygninger		2.943
Statens grundfondsforskrivning		21.363
		<hr/> 5.101.929

PASSIVER		1000 kr.
Seddelomløb.....		1.693.089
Grundfond.....		50.000
Reservefond		19.754
Kurssikrings-konto.....		13.535
Danmarks Nationalbanks obligationer af 1936		24.000
Folio		1.010.026
Konto kulant.....		84.460
Finansministeriets løbende konto.....		58.163
Finansministeriets konti i h. t. særlige love.....		1.782.332
Korrespondenter i udlandet.....		310.690
Forskellige kreditorer.....		55.880
		<hr/> 5.101.929

PRIVATBANKEN

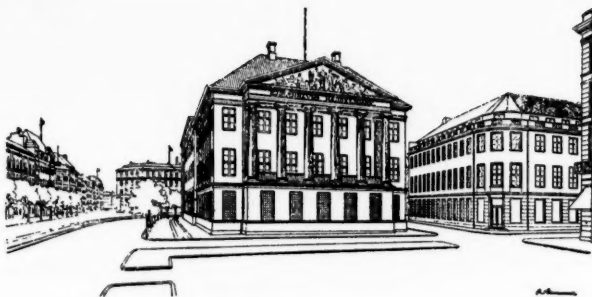
I KJØBENHAVN

Københavns ældste Bank

Hovedkontor: Børsgade 4 . Central Nr. 1

BALANCE ULTIMO APRIL 1952

DEBET		
Kassebeholdning		192.797.774 88
Indenlandske banker og sparekasser:		
Indskud	8.928.682 19	
Kreditter og lån	4.016.894 14	
Udenlandske korrespondenter (banker og bankiers)		12.945.576 33
Fremmed mønt og veksler på udlandet		16.457.335 84
Udenlandske obligationer og aktier		1.623.806 07
Indenlandske obligationer og aktier		0 00
Egne aktier (nom. kr. 000)		190.168.918 01
Panteobligationer		0 00
Indenlandske veksler		28.794.865 98
Udlån		59.940.317 22
Kasse kredit		70.449.297 69
Konto kurant:		288.125.507 08
Indenlandsk regning	104.723.936 62	
Udenlandsk regning	1.341.383 66	
Forskellige debitorer		106.065.320 28
Blandt deponerede sikkerheder under de 5 sidste poster udgør egne aktier		43.334.076 09
nom. kr. 1.372.560 00		
Garantier		60.980.425 80
Faste ejendomme		15.518.200 00
Inventar og boksanlæg		0 00
Kuponer, børs- og stempelmærker		1.641.763 74
Omkostninger		4.480.680 09
		1.093.323.865 10
KREDIT		
Aktiekapital		40.000.000 00
Reserver:		
Lovmæssig reservefond	17.320.000 00	
Ekstra reservefonds	33.000.000 00	
Overførsel fra forrige år	6.910.254 75	
Jubilæumsfond		57.230.254 75
Folio konto		1.000.000 00
Konto kurant:		52.534.357 16
Indenlandsk regning	298.480.192 10	
Udenlandsk regning	6.079.931 38	
Indlån på bankbog m. v. med kortere opsigelsesvarsel end 1 måned		304.560.123 48
Indlån på 1 måned eller længere tid		159.154.540 98
Indenlandske banker og sparekasser:		224.767.431 30
Indskud	96.590.193 91	
Kreditter og lån	0 00	
Udenlandske korrespondenter (banker og bankiers)		96.590.193 91
Rediskonterede veksler:		20.984.386 32
Indenlandske	0 00	
Udenlandske	495.739 66	
Garantier		495.739 66
Akcept konto		60.980.425 80
Forskellige kreditorer		0 00
Prioritetsskuld i faste ejendomme		63.778.637 11
Rente og provision m. m.		0 00
		11.247.774 63
		1.093.323.865 10

AKTIESELSKABET KJØBENHAVNS HANDELSBANK

BALANCE ULTIMO APRIL 1952

DEBET

Kassebeholdning		217,262,701 67
Indenl. banker og sparekasser:		
Indskud	2,409,650 82	
Kreditter og lån	2,168,599 52	
		4,578,250 34
Udenlandske korrespondenter (banker og bankiers)		36,225,698 17
Fremmed mønt og veksler på udlandet		2,561,205 12
Udenl. obligationer og aktier		34,309 40
Indenl. obligationer og aktier		164,829,555 87
Egne aktier (nom. kr. 0,00)		0 00
Panteobligationer		18,048,548 73
Indenlandske veksler		82,192,642 66
Udlån		61,626,158 93
Kasse kredit		484,911,342 99
Konto kurant:		
Indenlandsk regning	50,318,004 32	
Udenlandsk regning	800,471 39	
		51,118,475 71
Forskellige debitorer		72,507,245 70
Blandt deponerede sikkerheder under de sidste 5 poster udgør egne aktier nom. kr. 1,134,700 00		
Garantier		106,403,794 99
Faste ejendomme		28,472,990 00
Inventar og boxanlæg		0 00
Kuponer, børs- og stempelmærker		4,818,542 61
Omkostninger		7,771,686 52
		1,343,363,149 41

KREDIT

Aktiekapital		50,000,000 00
Reserver:		
Lovmæssig reservef. I	12,500,000 00	
Lovmæssig reservef. II i h. t. banklovens § 13	7,850,519 94	
Ekstra reservefond	35,135,455 91	
Kursreguleringsfond	3,000,000 00	
Konto for skatter	3,500,000 00	
Overførsel fra forrige år	7,857,927 67	
		69,843,903 52
Follo konto		67,320,232 22
Konto kurant:		
Indenlandsk regning	303,228,796 25	
Udenlandsk regning	13,734,730 01	
		316,963,526 26
Indlån på bankbog m. v. med kortere opsigelsesvarsel end 1 måned		179,810,856 85
Indlån på 1 måned eller længere tid		327,439,461 85
Indenlandske banker og sparekasser:		
Indskud	83,625,748 17	
Kreditter og lån	21,000 00	
		83,646,748 17
Udenlandske korrespondenter (banker og bankiers)		30,959,985 43
Rediskonterede veksler:		
Indenlandske	0 00	
Udenlandske	168,765 00	
		168,765 00
Garantier		106,403,794 99
Akcept konto		0 00
Forskellige kreditorer		95,825,001 76
Prioritetsgæld i faste ejendomme		0 00
Rente og provision m. m.		14,980,873 36
		1,343,363,149 41

Sine Forsikringer

tegner man i

NORDISK LIV & ULYKKE

Grønningen 17 . Telf. Central 2860 . St. Kongensgade 128

BIKUBENS FORVALTNINGSAFDELING

påtager sig bestyrelse af

kapitaler, der vil være at **båndlægge** i henhold til testamente, gavebrev, separations- og skilsmissevilkår el. lign.,

legatkapitaler,

pensionsfonds,

kapitaler, der skal tjene til **sikring af periodiske ydelser** og

kapitaler iøvrigt efter nærmere aftale.

De bestyrede kapitalers samlede pålydende pr. 31. marts 1952: ca. 493 mill. kr.

Vedtægter udleveres i Bikubens filialer eller ved henvendelse

forvaltningsafdelingens kontor, Silkegade 8, K., tlf. centr. 133,

der giver alle oplysninger.

BOGANMELDELSER I NÆRVÆRENDE HÆFTE

Side

<i>Vagn Madsen: Bidrag til belysning af rationaliseringsproblemerne i industrivirksomheder (Jørgen Pedersen)</i>	87
<i>John Somers Chipman: The theory of intersectorial money flows and income formation (P. Nørregaard Rasmussen)</i>	90
<i>Paul A. Samuelson: Economics. An introductory analysis (Niels Banke)</i>	92
<i>Fritz Machlup: The basing-point system (Arne Mikkelsen)</i>	94
<i>Raymond T. Bye: Social economy and the price system (O. Bjørnsson)</i>	96
<i>H. H. Fussing: Stjernholm len 1603—1661 (R. Willerslev)</i>	98
<i>Richard V. Clemence: Readings in economic analysis (Hans Brems)</i>	100
<i>P. T. Ellsworth: The international economy (Hans Brems)</i>	101
<i>S. Enke & V. Salera: International economics (Hans Brems)</i>	101
<i>Joan Robinson: Collected economic papers (H. Winding Pedersen)</i>	102
<i>International economic papers, no. 1. (P. Nørregaard Rasmussen)</i>	103
<i>A. J. Youngson Brown: The American economy 1860—1940 (R. Willerslev)</i> ..	103
<i>Notits</i>	104

MODTAGEN LITTERATUR

D. N. CHESTER: Central and local government. Financial and administrative relations. 432 s. 30 sh. (Macmillan, London 1951). — Four thousand million mouths. Edited by F. M. GROS CLARK & N. W. TIRIE. 222 s. 12/6 sh. (Geoffrey Cumberlege, London 1951). — HARRY SCHWARTZ: Russia's soviet economy. 592 s. 36 sh. (Jonathan Cape, London 1951). — Economic Survey of Europa in 1951. Provisional edition. 94+100 s. (United Nations, Geneva 1952). — Löneplan eller kollektivavtal. Betänkande. 99 s. (S.O.U. 1951:3, Stockholm). — Betänkande angående den statliga direkta beskattningen. 400 s. (S.O.U. 1951:51, Stockholm). — Betänkande med forslag till vissa ändringar i uppbördsförfarandet. 437 s. (S.O.U. 1952:1, Stockholm). — Measures for international economic stability. 46 s. 3 sh. (United Nations, New York 1951). — The European coal problem. 28 s. (United Nations, Geneva 1952). — Statistical Yearbook 1951. 614 s. (United Nations, New York 1951). — GEORGE L. GRASSMUCK: Sectional biases in congress on foreign policy. 181 s. (Johns Hopkins Press, Baltimore 1951). — GATT in action. Third report on the operation of the general agreement on tariffs and trade. 46 s. (United Nations, Geneva 1952). — Förslag til lag om bankrørelse m.m. Avgivet av 1949 års banklagsakkunika. 212 s. (S.O.U. 1952:2, Stockholm). — Danmark og Marshall-planen. Udgivet af udenrigsministeriets pressebureau, København 1952. 78 s. — Economic survey of Europe in 1951. 243 s. 11 sh. (United Nations, Geneva 1952). — Methods and techniques of financing housing in Europe. 275 s. (United Nations, Geneva 1952). — JULIUS TURNER: Party and constituency: pressures on congress. 182 s. (Johns Hopkins Press, Baltimore 1951). — The european tractor industry in the setting of the world market. 152 s. (United Nations, Geneva 1952). — Beretning fra Forsikringsrådet for året 1950. 200 s. (Haase & Søn, København 1952). — Ungdommen og arbejdslivet. Betænkning afgivet af ungdomskommissionen. 184 s. (J. H. Schultz, København 1952). — Manpower. Five studies by PEP (Political & Economic Planning). 102 s. 15 sh. (London 1951). — JOAN ROBINSON: The rate of interest and other essays. 170 s. 10/6 sh. (Macmillan & Co., London 1952). — JØRGEN PALDAM: Planlægning for velfærd. 96 s. (Fremad, København 1952). — HENRI GUITTON: L'objet de l'économie politique. Suivi d'observations de Leon Dupriez et Francesco Vito et d'une bibliographie analytique et critique. 200 s. 450 fr. (Marcel Rivière, Paris 1951). — Betænkning vedrørende apotekervæsenet m.v. 208 s. (J. H. Schultz, København 1952). — ERICH SCHNEIDER: Einführung in die Wirtschaftstheorie. III. Teil: Geld, Kredit, Volkseinkommen und Beschäftigung. 220 s. 14 DM. — Danmarks Nationalbank 1951. 40 sider + tabeller. (København 1952). — J. MARSCHAK: Income, employment and price level. 95 s. (Augustus M. Kelley, New York 1951). — JOSEPH A. SCHUMPETER: Ten great economists. From Marx to Keynes. 305 s. 21 sh. (Allen & Unwin, London 1952). — EDWARD GOODMAN: Forms of public control and ownership. 142 s. 8/6 sh. (Christophers, London 1952).

Bøgerne kan fås til anmeldelse ved henvendelse til redationen.

Redaktionens adresse: Nørregade 49⁴, København K., tlf. palæ 8728.
 Annonceekspedition: Gyldendalske Boghandels annonce-afd., Klareboderne 3, tlf. c. 775
 Tidsskriftets bogladepriis: 15 kr. pr. årgang, enkeltalg 4 kr. pr. nr. 8 kr. pr. dobbelt nr.

CLOC GIN

